

Lolland Falster 2005

Redaktør: Heidi Pfeffer

Tryk: Grafikom A/S, Maribo

© 2005 Lolland-Falsters Historiske Samfund

ISBN 87-91059-06-2

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

Årbog 2005 – 93. årgang

Indholdsfortegnelse

<i>Anne Hedeager Krag</i> Byzantinske forbindelser på Falster i vikingetid og tidlig middelalder	5
<i>Jens-Erik Christiansen</i> En upåagtet del af modstandsbevægelsen Glimt af efterretningstjenesternes arbejde på Lolland og Falster	19
<i>Carl Otto Brix</i> Det første valg i den genvundne frihed Hurtige skift i den ”sikre” Nakskovkreds i 1945	43
<i>Jørgen Skafte</i> Livet i Toreby i 1930’erne	50
<i>Peter Bering</i> Arkitekt Glahns kirkespir	61
<i>Carl Chr. Kinze</i> Hvaler og delfiner omkring Lolland og Falster	83
<i>Jørn Christiansen</i> Erindringer fra min barndom i Kraghave	92
<i>Ole A. Munksgaard</i> Årsberetning 2005	131
Lolland-Falsters Historiske Samfund	132
Love for Lolland-Falsters Historiske Samfund	133
Person- og stedregister	134

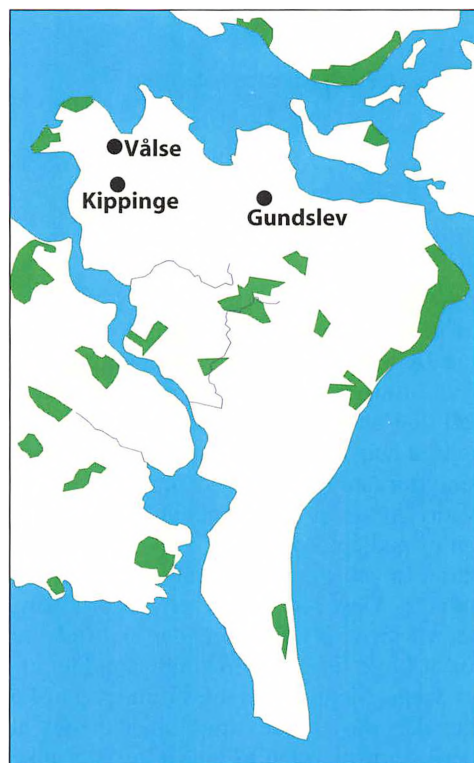
Byzantinske forbindelser på Falster i vikingetid og tidlig middelalder

af Anne Hedeager Krag

Vikingernes forbindelser med Vesteuropa er velkendte. Vi hører ofte om handels- og plyndringstogterne i England og Normandiet, og ikke mindst om koloniseringen af de nordatlantiske øer. Dog har vikingerne også haft vidtrækkende togter mod øst. I de islandske sagaer fortælles om rejser til Gardariget og Miklagard. Gardariget er det nuværende Rusland og Miklagard er den byzantinske hovedstad Konstantinopel, som i dag kendes som Istanbul. Både det kristne byzantinske rige og det muslimske kalifat i Bagdad var i vikingetiden store økonomiske centre, hvorfra der kom rige forsyninger af sølv til hele Skandinavien.

Arkæologiske fund fra Falsters vikingetid og tidlig middelalder fortæller om kontakter til fjerne områder. Især en fundgruppe, sølvskattene, viser forbindelser vidt omkring!, men også andre enkeltfund vidner om internationale kontakter østover. Tre fund fra det nordlige Falster vil i det følgende blive diskuteret, og deres forbindelser til Det byzantinske Rige vil blive fremhævet. De tre fund er sølvskattefundet fra Vålse, der med en samlet vægt på 6,5 kg. hører til blandt Danmarks største skattefund fra vikingetid. Skatten er nedlagt lige før år 1000. Der er et løstfundet bronzekors fra Kippinge, der dateres til o. 1000

samt et samlet fund fra Gundslevmagle, dateret 1050-1100, som hører til blandt de rigeste skattefund fra Danmarks vikingetid og tidlig middelalder.

Udbredelseskort med de tre lokaliteter.

Kippinge-korset. Foto: Nationalmuseet.

Vålse-skatten

I foråret 1835 stødte fæstegårdmand Jørgen Jørgensen fra Vålse ved pløjning på et fyldt bronzekar, der i vikingetid var gravet ned lige under jordoverfladen. Jørgen Jørgensen henvendte sig til sognepræsten Rosen, der sørgede for at fundet kom til Nationalmuseet i København. Vålse-skatten er nedlagt kort før år 1000, og hovedparten af skatten bestod af sølvbarrer og mønter². Desuden fandtes en del brudsølv, det vil sige sølvsmykker, der er brudt itu for at blive brugt som betalingsmiddel efter vægt. Skatten, der blev fundet ganske nær den daværende strandlinje, menes at være gemt af vejen af en viking, der ikke fik lejlighed til senere at genoptage fundet.

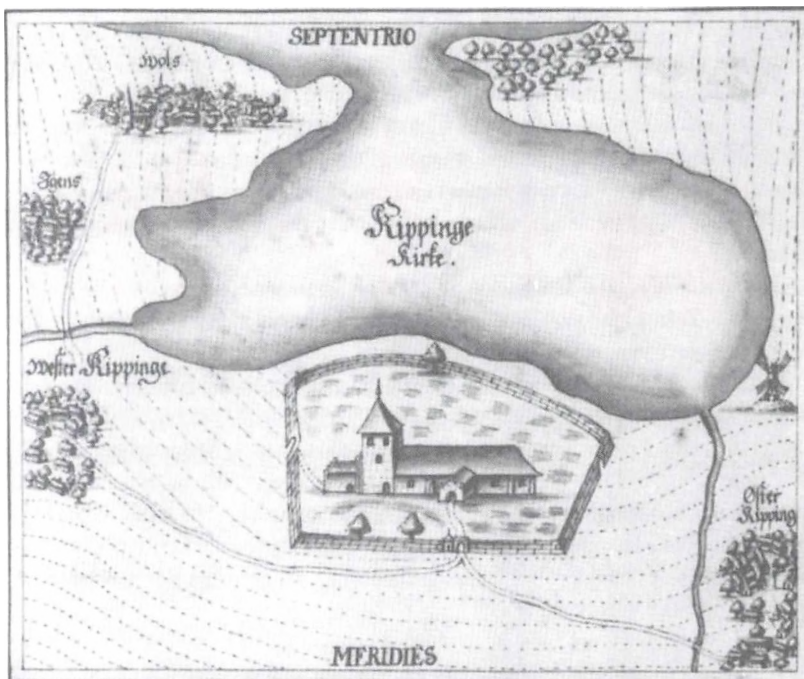
I Vålse-skatten er der russiske, vendiske, norske, svenske og tyske genstande, som afspejler samhandelen i Østersøområdet, men der er også genstande fra Bøhmen, England, Frankriget og fra det arabiske kalifat i Bagdad. Der er fundet omkring 700 mønter, heraf er de 300 arabiske mønter samt en byzantinsk, som stammer fra Konstantinopel (948-959)³.

Kippinge-fundet

I 1978 fandtes på en nyharvet mark syd for Kippinge kirke et bronzekors med rester af forgyldning. Korset er ca. syv cm. højt, og i midterfeltet står et menneske med ankel-lang dragt, hovedbeklædning og en bygningslignende genstand i højre hånd. På tre af korsets arme er afbildet medaljoner med portrætter, sandsynligvis forestiller de helgener. Korset er en del af et relikviegemme, en såkaldt enkolpion, idet der har været et stykke af lignende form. Tilsammen har de dannet en form for æske, hvori opbevarede helgenknogler eller lignende⁴. Dateringen er omkring år 1000.

Sammenlignet med øvrige bronzekors er midterfeltet bestemt til at være den ene af fyrstebrødrene Boris og Gleb, den anden broder må have været afbildet på den nu tabte bagside af relikviegemmet. Deres far var Kievs fyrste, Vladimir, kaldet dels den Store, dels den Hellige, det sidste fordi han 988 indførte kristendommen i Rusland⁵. Efter faderens død udbrød magtpolitik i Kiev, og begge brødre blev myrdet. I Vyzgorod, i nærheden af Kiev, blev en kirke opført i 1026 over brødrenes grave. Kort efter begyndte underen at ske ved gravene, og folk valfartede til gravene for at blive helbredt. Fra omkring 1100 fik brødrene en højere status som krigere, der beskyttede Rusland. Mordet på de to brødre blev brugt af Kiev-fyrsterne til at samle den nye russiske kirke og gøre den national frem

Kippinge kirke o.
1670, efter Resens
atlas. Kirke-
gårdsportalen, der
fører ud til hellig-
kilden, er aftegnet
på kortet.

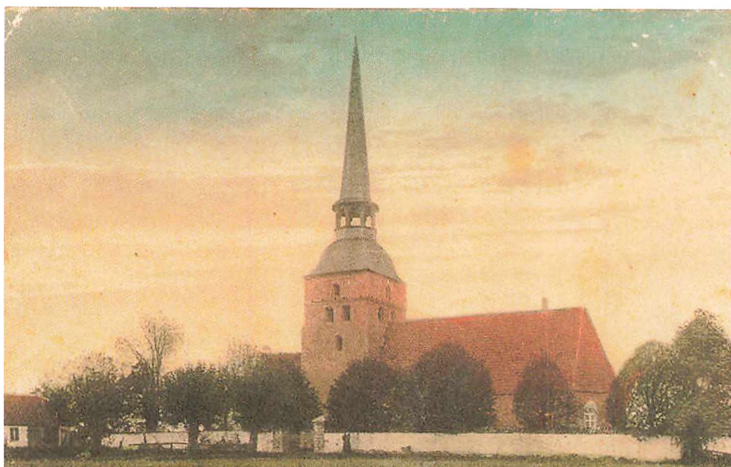

for at lade den blive styret fra Konstantinopel. På kalkmalerier, hvor inskriptioner viser brødrenes navne, fremstilles brødrene iført lange dragter, formentlig fremstillet af silke, med hermelineforede pelskapper over skuldrene og med perlestukne hatte. Den ene af brødrene er desuden skægget. I nogle tilfælde ses, at brødrene holder et lodret oprakt sværd i den udstrakte arm, i andre tilfælde, som også på Kippinge-korset, frembæres kirkemodeller⁶. Kippingefundet er temmelig slidt, så man kan ikke se om manden er den skæggede Boris eller den skægløse Gleb.

I hele Rusland kendes kun godt 40 af disse kors, og det er sjældent, at de findes udenfor landet. Desuden er det første gang, at denne type kors er fundet i Danmark⁷. I Rusland, Ungarn og andre østeuropæiske lande kendes mange andre typer bronzere-

likviekors med rundt afsluttede medaljoner på korsenderne. Korstypen kendes fra 1000-1200-årene. De kaldes for Kiev-kors, idet støbeporme af ler og sten er fundet i byen⁷. Byzantinske enkolpier har højst sandsynlig været forbilleder for disse bronzekors.

Vest for Kippinge kirke har fra gammel tid ligget en helligkilde, der kan have været kendt siden vikingetiden. Kirken har gennem hele middelalderen været kendt som valfartskirke. Det medførte stor pilgrimsvandring, hvilket yderligere gav kirken store indtægter. Kirken var i middelalderen viet til jomfru Maria, dog er St. Nicolaus også nævnt som skytshelgen⁸. Ved udgravninger i 1978 fandtes spor af vikingelandsbyen Kippinge "Gammelby", der i årene 1000-1300 e.Kr. har nydt godt af den store pilgrimsvandring til Helligkilden ved Kippinge Kirke⁹.

*Kippinge Kirke.
Foto: Lokalthistorisk Arkiv
for Nr. Alslev Kommune.*

Helligkilden havde stor søgning, og helt op til sidste halvdel af 1700-årene besøgte stedet ofte¹⁰. En tilbygning til kirken, vestkapellet, menes at være opført kort før reformationen, og tilsyneladende har den været benyttet til opbevaring af sygebårer og krykker, der var blevet overflødige efter et besøg ved helligkilden. Kirken ligger mellem byerne Øster og Vester Kippinge. Før inddæmningen af Vålse Vig i 1842, var Kippinge kirke en strandkirke, hvortil der kunne sejles. Bådene lagde til tæt ved kirken, og ved kilden har der været et livligt folkeliv af både syge og raske mennesker. Transportvejen til søs har højst sandsynlig haft betydning for den store tilstrømning til stedet¹¹. Det er derfor heller ikke utænkeligt, at Kippinge-korset af bronze er tabt af en pilgrimsrejsende, der kom til helligkilden fra Kiev-området i Rusland¹².

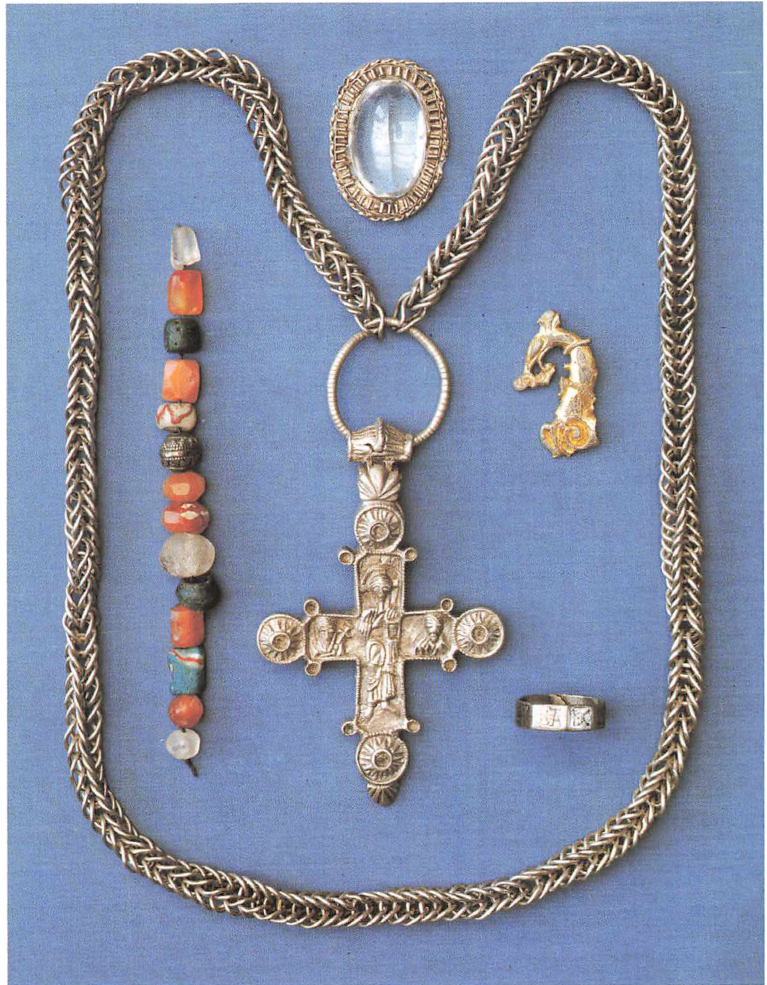
Gundslevmagle-fundet

På Gundslevmagle Mark, omtrent ti kilometer fra Kippinge, gravede husmand Peder Christiansen 1851 jorden væk fra en stor sten. Her fandt han en sølvkæde og et

sølvsmykke. Senere samme år undersøgte husmanden sammen med sin kone igen den opgravede jord, og derved kom smykker og perler frem. Hele det samlede fund er blevet tolket som et skattefund¹³. Fundomstændighederne antyder dog, at der meget vel kan være tale om et gravfund. Fundet indeholdt en sølvkæde, et relikviekors af sølv, en nikantet sølvfingerring med følgende indskrift: + T HE BA LG VT GV TG TT OOM, et lille ovalt stykke bjergkrystal, et bronzestykke med dyrefigur samt 14 perler, deriblandt seks karneol- og tre bjergkrystalperler, hvoraf to er glatslebne og en er manglekantet¹⁵.

Gundslevmagle-skatten er dateret til 1050-1100. Den nikantede Thebal-ring og bjergkrystalsmykket menes at stamme fra sidste halvdel af 1000-årene, mens korset og bronzestykket med dyrefiguren formodes at være omkring 50 år ældre¹⁶. Skatten indeholder genstande, som tyder på et personligt tilhørsforhold til en, muligvis, gejstlig herre. Korset er fundet sammen med en fibula-fragment af sølv med sen nordisk Ringerike eller Urnesstil som mo-

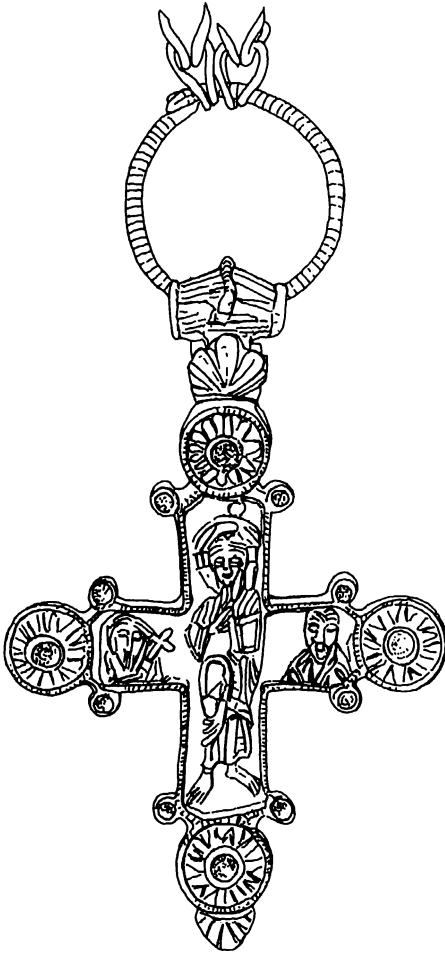
Gundslevmagleskatten.
Foto: Nationalmuseet.

tiv. Skatten indeholder desuden perler, som man mente havde en beskyttende virkning¹⁷.

Det støbte sølvkors er 9,1 cm. højt og 6,4 cm. bredt, og i midten ses Kristus med korsglorie, stående eller siddende med højre hånd løftet til velsignelse og venstre hånd til at holde bogen. Ved siderne ses to apostle, sandsynligvis er det Philip og An-

dreas. Denne type ligner en form, der brugtes ved hoffet i Konstantinopel i 900-årene¹⁹. Fra "Konstantin VII's ceremonibog" (913-959) vides, at den byzantinske kejser uddelte brystkors blandt andet i forbindelse med påsken²⁰. Historikeren Saxo fortæller, at Erik Ejegod modtog relikvier og anden gave fra kejser Alexios I. Komnenos (1081-1118), da han var i Konstantinopel, undervejs på pilgrimsrejse til

Tegning af korset (Danmarks Middelalderlige Skattefund 1992 s. 60). Kristus-figuren er i højt relief, og på medaljonerne, der er sat på ved korsenderne, har der formentlig siddet halvædelstene eller glasflusser, så medaljonerne har virket som sole eller måske som de fire hjul i Ezekiels tronvision (Ez. 1,16). Lignende brugtes ved hoffet i Konstantinopel i 900-årene, og skikken bredte sig fra Det byzantinske Rige til det sydrussiske område, især til Georgien. (Kaspersen, 1996,123).

Jerusalem. Kongen nåede desværre ikke så langt, da han døde af febersygdom på Cypern i 1103. Forinden havde han sendt sine gaver hjem til Danmark²¹.

Kantede fingerringe kendes fra Det byzantinske Rige, og der er stor forskel på ringene²². Den nikantede sølvring, der er fundet i Gundslevmagle har en såkaldt Thebal-indskrift. Der er forskellige tolkninger af Thebal-indskriften, men fælles for næsten alle er, at man opfatter ordene som beskyttende for enten legemlige smerter eller i det hele taget beskyttelse for livets genvordigheder. De tillægges således en magisk betydning, og de er ganske få af antal, der er fem i Nationalmuseets middelaldersamling²³. I udlandet er fundet flere guldringe med Thebal-indskrift, og fælles for denne type ringe, der er fundet i gravfund, er at de er fundet i bisepe- og kongegrave²⁴. I Alt Lübeck blev en Thebal-ring af guld fundet i en mandsgrav i en stenkirke²⁵. Den nikantede sølvring med inskription fra Gundslevmagle har således sine paralleller i udenlandske fund, og ringen har tilsyneladende en symbolsk betydning. Derudover kan ringen også forestilles at være en kirkelig ring, der viede ejeren af ringen til sit embede.

Gundslevmagle-fundet indeholdt desuden tre bjergkrystalperler, to runde og en facetteret, det vil sige manglekantet. I vikingetiden er fundet flere perler af bjergkrystal i Danmark, både runde og facetslebne, for eksempel er fundet en lignende facetslebet perle af bjergkrystal på gravpladsen Kaagården på Langeland²⁶. Perler af både bjergkrystal og karneol anses for at stamme fra Kaukasus, hvorfra de er kommet til videre bearbejdning i Kiev²⁷. I andre tilfælde er bjergkrystalperlerne kommet til Skandinavien som halvfabrikata, og de er senere blevet færdigproduceret på værksteder i byerne, for eksempel kendes bjerg-

krystalperler uden gennemborede huller fra værkstedslag i vikingetiden i blandt andet Birka, Sverige²⁸.

I nærheden af Gundslevmagle ligger Torkildstrup Kirke, som var indviet til Jomfru Maria eller St. Nikolaus, lig Kippinge Kirke. Kirken blev opført af kampesten i 1100- eller 1200-årene og kan have afløst den oprindelige trækirke. Kirken ligger vest i byen på en forhøjning i landskabet²⁹. Et helgenbillede af St. Nikolaus har været i kirken, men det befinder sig i dag i svensk privateje³⁰.

På Torkildstrup Mark fortælles om en gravhøj ifølge Danske Præsters Indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807³¹:

"1. Gravhøje. Heraf gives på Torkilstrup Byes Mark én, kaldet Sporehøj, temmelig høj, er 22 Skrit lang og 8 Skrit bred. Den har store Stene rundt om sig, strækker sig i Nordost og Sydvest, men har ingen store Stene synlige midt paa. Man siger, at Torkild Venstermann, som har været Ridder, og beboet en Gaard i Torkilstrup, der har sit Navn efter ham, ligger begravet i denne Høj....I Høien skal ligge et Guldsverd, et prægtigt Ridtøj m:m: - denne Høi er endnu ikke undersøgt."

Der kan ikke udledes en sammenhæng mellem ovennævnte beskrivelse og Gundslevmagle-fundet, alligevel er beskrivelsen interessant, fordi den fortæller en overleveret historie fra samme lokalitet, hvor skattefundet befandt sig.

Byzantinske forbindelser

Både skattefundet fra Vålse, det løstfundne bronzekors fra Kippinge og skattefundet fra Gundslevmagle viser forbindelser til udlandet. Det personlige udstyr fra Gundslevmagle kan have tilhørt en gejstlig, der har været tilknyttet kirken i Torkildstrup, el-

ler måske en ridder. Til det personlige udstyr har uden tvivl også hørt en kostbar dragt, og især silkeklæder havde stor status. Klæderne blev udstyret med særlige kendetegn, der angav menneskers profession og rang³². Silkeeksport var kendt fra Det byzantinske Rige til Skandinavien i vikingetid, eksporten var belagt med særskilte restriktioner. I den byzantinske skriftlige kilde, Præfektens Bog fra 900-årene, afspejles den monopoliserede handel i Det byzantinske Rige med en skærpet prispolitik, der fastsatte maksimalpriser og kontrollerede forholdet mellem udbud og efterspørgsel. Der var flere varer, der var belagt med restriktionen. For eksempel havde handelsmænd fra Rus (= vikinger) ikke ret til at erhverve silkestoffer for mere end 50 aurei³³. Ruller af silke og silkedragter indgik i den gavedistribution, som kontrolleredes af kejseren³⁴. Fra Lund kendes et rektangulært rødt silkestykke med tre påsyede gule silkebånd, længden er 14 cm., og det er dateret til 1020-1050³⁵. Silkestykket er tolket som del af en byzantinsk dragt, enten en manchete på en langærmet tunika eller kappe.

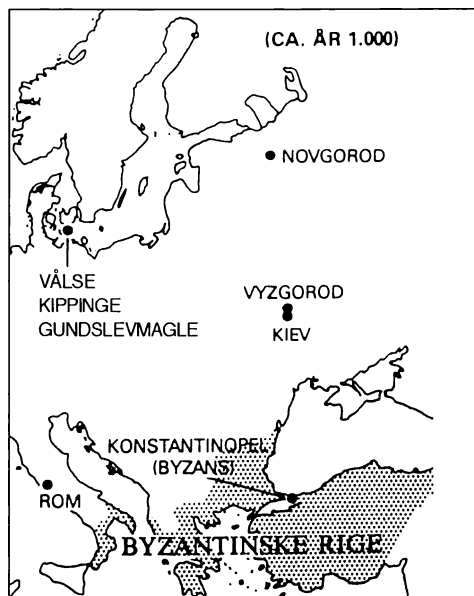
I den danske skibsgrav fra første halvdel af 900-årene, Ladby-skibet ved Kerteminde på Fyn, er bevaret en halv snes små knapper af snoede sølv- og guldtråde. Samme type knapper eller possementer, som de også kaldes, kendes fra Birka i Sverige³⁶. Her er de tolket til at være orientalske, tilhørende en kaftan, der oprindeligt stammede fra Centralasien, men som i 900-årene blev optaget som en del af den byzantinske herskerdragt³⁷. Kaftan-dragten er dokumenteret til at være brugt af vikinger. Det kendes fra øjensvidnebeskrivelsen af den arabiske udsending fra kalifatet i Bagdad, Ibn Fadlans møde med vikinger ved Volga-floden i 922. Blandt de detaljerede oplysninger er beskrivelsen af en vikinge-

høvdings begravelse: "De ikklædte ham benklæder, støvler, qurtaz, en khaftan af brokade (= sandsynligvis guldbroderet silke) med guldknapper..."³⁸. Spørgsmålet om forekomsten af orientalsk-inspirerede dragter i Nord- og Østeuropa kan ikke besvares fyldestgørende, da tekstilmaterialet er for sporadisk, og i langt de fleste tilfælde er det organiske materiale ikke bevaret. Dog antyder de enkelte fragmenter, som fra Lund og Ladby, at der må have været en østlig indflydelse på dragten, og dermed er det også nærliggende at dragtsmykkeinventaret har været af østlig oprindelse eller inspiration.

I den russiske Nestors Krønike kendes eksempel på gavegivning fra byzantinske kejserer til russiske udsendinge³⁹:

"År 912. Men kejser Leon viste de russiske udsendinge stor ære med gaver i guld og silketøjer og brokade, og han lod sine mænd vise dem de skønne kirker og gyldne paladser og al den rigdom, som var der – meget guld og silketøjer og ædelstene samt Herrens lidelser: både (torne)kronen og naglerne og purpurkappen, og de helliges relikvier. De belærte dem om deres tro og viste dem den sande tro. Og således sendte han dem bort til deres eget land under stor æresbevisning".

Fra de islandske sagaer kendes eksempler på vikingernes kontakter med Det byzantinske Rige, et eksempel er den norske kong Sigurd Jorsalfars besøg i Miklagard (=Konstantinopel) på hjemrejsen fra Det Hellige Land i vinteren 1110/1111, hvor han blev modtaget med stor ære i byen⁴⁰. Et andet eksempel er hentet fra Laksdæla Saga, kap. 77, hvor Bolle Bollesen vender hjem fra en rejse til Konstantinopel, og hvor det fortælles, at Bolle havde sådan en smag for pragt, da han vendte tilbage til Island fra denne rejse, at han ikke ville bære

Østlige forbindelser omkring år 1000.
(Duczko 1991,8).

andre klæder, end dem, der var fremstillet af skarlagensklæde eller guldbroderet silke⁴¹.

Østlige forbindelser

Vikingerne har forsøgt at angribe og plyndre østover, men det lykkedes tilsyneladende kun med ringe held. Derfor bliver de østlige lande vigtige samarbejdspartnere, hvor varer blev bragt med hjem til Skandinavien i form af sølv, silke og krydderier. Nordiske varer som pelsværk, voks, honning, hvaltand og rav eksporteredes. Hovedfærdselsårene dertil var floderne Volga og Dnepr i Rusland⁴². Gennem 250-300 år, fra ca. 750 til 1050, var de russiske flodveje en vigtig, men også vanskelig handelsvej for kontakten mellem Bagdad og Skandinavien. Godt 85.000 arabiske sølvmønter fra vikingetid er fundet i Skandinavien, heraf omkring 5.000 i Danmark.

Kort over søvejen fra vikingebyen Aros (= Århus) til Østersøen. Ruten går tæt ved Vålse, Kippinge og Gundslevmagle. Litt.: Vikingernes Aros (ed) A. Damm, 2005, s. 99).

Omkring 970 rykker tyngdepunktet af handelen fra Volgafloden mod vest. I 1088 indføres den byzantinske kristendom i Rusland, og handelen ad floden Dnepr bliver intensiveret³. Samtidig åbnes nye handelsveje ad de polske floder.

I sidste del af vikingetiden bliver forbindelser til Det byzantinske Rige mere in-

tens, det vidner væringergarden i Konstantinopel om. Det var kejserens livgarde, der bestod af vikinger. Den opstod formentlig i slutningen af 900-tallet, og en af væringerne var Harald Hårderåde, der ved hjemkomsten i 1047 blev Norges konge⁴. Fra 1000-årene og fremefter ses dynastiske forbindelser mellem Skandinavien og

Rusland, og op gennem middelalderen fastholdes et handelssamkvem. Det har ikke været en handel, der har været præget af stor møntcirkulation i Skandinavien. Byzantinske mønter forekommer næsten altid enkeltvis eller højst et par stykker ad gangen i skandinaviske skattefund. Det antyder, at den handelsforbindelse, der uden tvivl har eksisteret mellem Skandinavien og Det byzantinske Rige ikke har givet et møntoverskud i Skandinavien⁴⁵. Sandsynligvis har handelsvarerne haft større betydning.

Både russiske og byzantinske skriftlige kilder beretter om nordboerne i de østlige egne. Nestor-krøniken er den vigtigste russiske kilde, men også i den byzantinske Præfektens bog fra 900-årene fortælles om de byzantinske love og regler i forbindelse med handel med udlændinge⁴⁶.

Magtcenter på Nordfalster i vikingetid

De tre fund antyder, at der har været mennesker med magt bosiddende i det nordlige Falster. Vålse skattefundet er dateret til tiden lige før 1000, bronzekorset fra Kippinge omkring 1000 og i løbet af 1000-årene er Gundslevmaglefundet nedlagt. Det er ikke utænkeligt, at ejerne af de tre fund har haft kontakt med hinanden, måske har der været en storgård i området.

Øvrige fund fra Danmarks vikingetid viser centre, hvor mennesker med magt har boet. For eksempel har udgravninger ved Tissø i Vestsjælland påvist fire store gårde fra vikingetid. Der fandtes stolpebyggede huse, og gårdsenhederne var afgrænsede af hegn. Udenfor hegnet lå store grubehusområder, som var beregnet til handels- og værkstedaktivitet. Den største gård havde en halbygning, der var 48 m. lang, 12,5 m. bred og omtrent 10 m. højt. Huset til-

hører en af de største bygninger, der overhovedet kendes fra vikingetid og det viser en magt, som afspejlede ejernes sociale status. En byzantinsk blysegl fra midten af 800-årene med ejerens inskription viser også forbindelser mod det byzantinske rige⁴⁷. En anden storgård kendes fra Lejre, hvor en velbevaret halbygning fra vikingetid er udgravet. Den hører ligeledes til blandt de største anlæg fra vikingetiden med størrelserne 48,3 m x 11,5 m⁴⁸. Også her fandtes værkstedsaktiviteter med mange grubehuse.

Storgårdene fra vikingetid kan muligvis sammenlignes med kongsgårde, de ejendomme, hvorfra kongens besiddelser, krongodset, blev styret⁴⁹. Kongens embedsmænd bestyrede godserne, og indkrævede afgifter og skatter. Desuden blev kongsgårdene brugt af kongen som opholdssted under hans rejser rundt i riget. I de islandske sagaer omtales kongsgårde, og det er højst sandsynligt, at denne type gårde har været kendt i vikingetid. Vi ved imidlertid lidt om, hvordan kongsgårdene har set ud i vikingetid og tidlig middelalder. I sin krønike fra begyndelsen af 1100-årene skriver den engelske munk Æthelnoth om de begivenheder, der førte til mordet på Knud den Hellige I 1086, derforuden også oprørernes angreb på kongsgården Aggersborg ved Limfjorden⁵⁰.

De to kors, det forgyldte bronzekors fra Kippinge og sølvkorset fra Gundslevmagle er begge af høj kvalitet, og de stammer fra udlandet. Danmark blev officielt et kristent land i sidste halvdel af 900-årene, og mange nyomvendte har formentlig båret et kors som bevis for deres dåb. Disse kors menes at være fremstillet af lokale håndværkere. Der er desuden fundet importerede kors af forskellig form i Danmark. Det kunne være relikviekors, hvor der i et hul-

rum bevarede små dele af Kristi kors eller helgenben. Dog kendes kun ganske få kors i Danmark, der er fundet i jorden. De to fund på Nordfalster er derfor sjældne. Kippinge-korset kan være kommet til Falster i forbindelse med pilgrimsvandring til den hellige kilde ved Kippinge Kirke og Gundslevmagle-fundet, kan muligvis betragtes som et samlet fund, måske et gravfund, tilhørende en gejstlig person, måske en biskop. I hvert fald antyder udstyret, deriblandt den nikantede ring, høj status. Kippinge-korset er dateret til 1000-årene, og Gundslevmaglefundet er dateret til o. 1100 årene, men korset derfra menes at stamme fra 1050. Desuden understreger skattefundet fra Vålse med de store brudstykker af sølv fra 1000-årene internationale kontakter, deriblandt en byzantinsk mønt fra 900-årene. Mennesker med magt har boet i Nordfalster i 1000- og 1100-årene, og det kunne være spændende, om man ved senere arkæologiske udgravninger finder en storgård, hvor disse mennesker har boet⁵¹.

Anne Hedeager Krag er mag.art. i forhistorisk arkæologi. Arbejder med forsknings- og formidlingsopgaver især i perioden jernalder – vikingetid – middelalder. Hovedemner er dragt- og tekstilforskning, herunder silkestudier samt byzantinske studier.

Litteratur:

- Adamsen, Chr. og V. Jensen (ed), 1997: Danske Præsters Indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807. Bornholm, Lolland-Falster og Fyn. Wormianum
- Ambrosiani, Kr., 1981: Pärlor. Vikinga-tidens ABC (Eds. L. Thunmark-Nylén m.fl.) Statens Historisk Museum, Stockholm. Pp. 201-202.
- Andersen, M., F. Birkebæk, 1993: Vikingernes Rusland. Roskilde Museums Forlag.
- Birkebæk, F., 1997: Bønder, krigere, købmænd. Nordens vikinger. Foreningen Norden.
- Bæk Simonsen, J., 1981: Vikingerne ved Volga. Ibn Fadlands rejsebeskrivelse. Wormianum.
- Christensen, T., 1991: Lejre – syn og sagn. Roskilde Museums Forlag.
- Damm, A. (ed), 2005: Vikingernes Aros. Moesgård Museum.
- Danmarks Kirker, 1951: Udgivet af Nationalmuseet. Maribo Amt. (ed): Otto Norm og Aage Rousell, 2. Halvbind. København.
- Danmarks Middelalderlige Skattefund, c. 1050-c.1550, 1992: Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. København. Pp. 257ff.
- Duczko, W., 1991: Korset fra Kippinge. SKALK 2/1991, pp. 3-8.
- Fledelius, K., 1996: Royal Scandinavian Travelers to Byzantium: The vision of Byzantium in Danish and Norwegian Historiography of the Early 13th Century – and in the Danish Historical Drama of the Early 19th Century. (ed): K. Fledelius: Byzantium. Identity. Image. Influence. Major Papers. XIX International Congress of Byzantine Studies University of Copenhagen, 18-24 August, Copenhagen, pp. 212-218.
- Gläser, M., 2002: Heiden und Christen slawenmission im Mittelalter (ed.): Manfred Gläser, Hans-Joachim Hahn and Ingrid Weibezahn.
- Grinder-Hansen, P., 1999: Kunsten. (ed.) E. Roesdahl: Dagligliv i Danmarks middelalder – en arkæologisk kulturhistorie. Gyldendal, pp. 262-286.
- Grøn, O., A. Hedeager Krag, P. Bennike, 1994: Vikingetidsgravpladser på Langeland. Meddelelser fra Langelands Museum.
- Hedeager Krag, A., 2003: Herskersymboler i dragten fra Danmarks yngre jernalder og vikingetid. (ed) A. Hedeager Krag: Dragt og Magt. Museum Tusulanum, pp. 62-75.
- Hedeager Krag, A., 2005: New Light on a Viking Garment from Ladby, Denmark. (ed) Jerzy Maik: Priceless Invention of Humanity, Textiles. NESAT VIII. Acta Archaeologica Lódziensia, Nr. 50/1, pp. 81-86
- Hjort, Ø. 1996: Byzans og Norden. I: (eds) J. Fleischer, Ø. Hjort, M. Bøgh Rasmussen: Byzans. Senantik og byzantinsk kunst i nordiske samlinger. Ny Carlsberg Glyptotek. Pp. 9-19.
- Jansson, I., 1987: Communications between Scandinavia and Eastern Europe in the Viking Age. *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa*. Teil IV. Göttingen, pp. 773-807.
- Jensen, A.-E. (ed), 2002: Venner og fjender omkring Østersøen i vikingetid og tidlig middelalder. Et forsknings- og formidlingsprojekt på baggrund af fund og fortidsminder fra Storstrøms Amt. (ed) A.-E. Jensen, Næstved, pp. 93-104.
- Jensen, J., 2004: Danmarks Oldtid. Yngre Jernalder og Vikingetid 400-1050 e.Kr. Gyldendal.
- Jørgensen, L., 2003: Her mødtes jernalderens og vikingetidens aristokrater. I: Nationalmuseet NYT/101, pp. 4-8.
- Kaspersen, S., 1996: Gundslevmaglekorset. I: (eds) J. Fleischer, Ø. Hjort, M. Bøgh Rasmussen: Byzans. Senantik og byzantinsk kunst i nordiske samlinger. Ny Carlsberg Glyptotek. Pp. 122-124.
- Larsen, J., 1984: Kippinge kirke og den hellige kilde. (ed): Lolland-Falsters Historiske Samfund og Kippinge Menighedsråd.
- Liebgott, N.-K., 1981: Hellige mænd og kvinder. Wormianum.
- Lindahl, F. 1978: Dagmarkorset – endnu engang. Nationalmuseets Arbejdsarkiv, pp. 5-16.
- Lindahl, F., 1990: Om nogle relikviekors og fingerringe i Danmarks ældre middelalder. I: Synligt og Usynligt. Studier tegnedede Otto Norm på hans 75 års fødselsdag den 13. december 1990. Poul Kristensens Forlag. Pp. 1-10.
- Lindahl, F., 2003: Symboler i guld og sølv. Nationalmuseets fingerringe 1000-1700-årene. Nordiske Fortidsminder. Serie B. Bind 21, p.14-16.
- Nestors Krønike, 1983: Oversat og kommenteret af Gunnar O. Svane. Wormianum.
- Pedersen, J.-Å., 1989: Falster Undersøgelsen. Bind 2. Dokumentationsbind. I kommission hos Landbohistorisk Selskab. Odense.
- Petersen, N.M., 1963: Islandske Sagaer. Laxdælasaga. Med forord af Peter P. Rohde. København.
- Roesdahl, E., 1977: *Fyrkat, en jysk vikingeborg II. Oldsagerne og gravpladsen*. Nordiske Fortids-

minder, serie B, nr. 4, København.

Roslund, M., 1998: Kejslerligt vrakgods. Byzantinska föremål i Lund. Metropolis Daniae. Kulturren 1998, pp. 37-57.

Shepard, J., 1995: Constantinople – gateway to the north: The Russians. I: (eds) C. Mango & G.

Dagron: Constantinople and its Hinterland. Pp. 243-260.

Sindbæk, S.M., 2003: Sølvflod og slædefart. SKALK/4, pp. 20-31.

www.museum-online

Noter:

- 1 Jensen, 2004, 457.
- 2 Skovmand 1942, 95 ff.
- 3 Skovmand 1942, 98.
- 4 Duczko 1991, 3. Fundet er i dag udstillet i afdelingen for Middelalder og Renæssance på Nationalmuseet, og det har inventarnummer: D390/1979.
- 5 Duczko 1991, 4.
- 6 Pedersen 1989, 105.
- 7 Duczko 1991, 4.
- 7 Lindahl 1978, 16.
- 8 Danmarks Kirker 1951, 1216. Ifølge legenden blev Nicolaus meget mod sin vilje valgt til biskop i byen Myra i Lilleasien. Blandt de mange historier fortælles især om, hvorledes han frelste de nødstedte søfolk. I Bari i Syditalien er i bygget en katedral over relikvierne, og stedet udviklede sig hurtigt til et af Europas betydeligste valfartssteder, kun overgået af Rom og Santiago. Også mange danskere besøgte Bari, deriblandt Erik Ejegod. St. Nicolaus afbildes som biskop med stav og mitra (Liebgott 1981, 184-185).
- 9 Pedersen 1989, 101 ff.
- 10 Danmarks Kirker 1951, 1216. Helligkilden ophørte med at have betydning omkring 1800-tallet, og den ikke blev vedligeholdt, forsvandt den. I 1964 lykkedes det dog for lokale amatørarkæologer atter at finde helligkilden, og vest for kirken er rejst et rekonstrueret kildehus, www.museum-online. (Larsen 1985, 31 ff.).
- 11 Danmarks Kirker 1951, 1217.
- 12 Ved udgravningerne af Kippinge "Gammelby" i 1978 fandtes desuden slavisk bæltehage, som også peger på kontakter fra østlige egne (Pedersen 1989, 104 gf. Samt 171, planche XV, v).
- 13 Fundet blev indleveret til det Oldnordiske Museum = Nationalmuseet, og det er i dag udstillet i afdelingen for Middelalder og Renæssance. Fundet har inventarnumrene: 11690-94.
- 15 Danmarks Middelalderlige Skattefund, c.1050-c.1550, 1992, kat. Nr. 33.
- 16 Danmarks Middelalderlige Skattefund, c. 1050-c.1550, 1992, 251.
- 17 Lindahl 1990, 8.
- 19 Korsets grundform, der er forøget med fire medaljoner og otte små rørfornede knopper, ligner et sølvkors i The Dumbarton Oaks Collection, Washington. Fra Det byzantinske Rige er denne korsform med de tilsatte medaljoner blevet udbredt til sydrussisk område og kendes særligt fra Georgien, hvor der findes flere eksemplarer, fremhæves skal dronning Tamaras juvelbesatte kors fra begyndelsen af 1100-årene (Lindahl 1990, 6). Duczko har foreslået en vesteuropæisk indflydelse på Gundslevmagle-korset, fordi de to helgenbilleder er anbragt på selve korsarmen (Duczko 1971, 8; Danmarks Middelalderlige Skattefund 1992, 4, 258). Det behøver dog ikke være tegn på vesteuropæisk indflydelse, men kan skyldes, at medaljonerne her har en anden symbolsk funktion (Kaspersen 1996, 123f.).
- 20 Lindahl 1978, 14.
- 21 Lindahl 1978, 15.
- 22 Lindahl 2003, 16.
- 23 Lindahl 2003, 60. Sølvfingerringen i Gundslevmagleskatten har en lettere forvansket udgave af remsen THEBAL GUTGUTTANI, som også kendes fra andre danske og uden-

- landske ringe. Indskriftens sprog er oprindelig aramæisk og betyder "Gid du må bringe god skæbne, god skæbne til mig" (Grinder Hansen 1999, 275).
- 24 Lindahl 2003, 60.
- 25 Gläser et. al. 2002, 137 f.
- 26 Grøn et. al. 1994, 127.
- 27 Roesdahl 1976, 38; Ambrosiani 1981, 201 f.
- 28 Jansson 1987, 794.
- 29 Lolland-Falsters Kirker 1914, 159. Dog er en tidligere trækirke ikke omtalt i beskrivelsen af Torkilstrup Kirke i Danmarks Kirker 1951, 1130 ff.
- 30 Danmarks Kirker 1951, 1137.
- 31 Adamsen et. al. 1997, 57.
- 32 Hedeager Krag 2003, 63.
- 33 Hjort 1996, 11.
- 34 Roslund 1998, 45.
- 35 Roslund 1998, 52. Fundet har museumsnr. KM 53436:571.
- 36 Hedeager Krag 2005, 81 ff.
- 37 Hägg 1984, 218.
- 38 Bæk Simonsen 1981, 56.
- 39 Svane 1983, 5, 44f. Nestorkrøniken: Det mest berømte oldrussiske krønikeværk: Kievkrøniken eller Nestor-krøniken, færdigredigeres i begyndelsen af 12. årh., og blev grundlaget for al senere krønikeskrivning i Rusland.
- 40 Fledelius 1996, 215. Sigurd Jorsalfars besøg er skildret i Snorr Sturlasson »Heimskringla«.
- 41 Pedersen 1963, 177. I den danske oversættelse står der "skarlagen og pels", pels beror imidlertid på en misforståelse, idet ordet päll oprindeligt er betegnelsen for kostbart klæde, eksempelvis kendes ordet fra middelaldervisen "*Drømde mig en drøm i nat – om silke og ærlig päll*".
- 42 Venligst oplyst af Annelise Hayes.
- 42 Andersen et. al. 1993, 7.
- 43 Shepard 1995, 243 ff., Birkebæk 1997, 26. Sindbæk 2003, 20 ff.
- 44 Birkebæk 1997, 26.
- 45 Skovmand 1942, 210.
- 46 Hjort 1996, 11.
- 47 Blysegl repræsenterer embedsmanden Patrikios Theodosios, og identiske segl er fundet i Hedeby og Ribe. Theodosios var i årene omkring 840 leder af det byzantinske rustkammer og det militære hvervekontor. Iflg. skriftlige kilder besøgte han kejser Lothar 1. s hof i Trier i årene 840-42. Måske var den byzantinske embedsmand i Nordeuropa for at hverve lejetropper til den byzantinske hær, der netop havde lidt nederlag til araberne (Jørgensen 2003, 7-8).
- 48 Christensen 1991, 44.
- 49 Christensen 1997, 77.
- 50 Christensen 1991, 77.
- 51 Der er kun i forbindelse med Det nordiske Ødegårdsprojekt i 1970'erne udført mere systematiske undersøgelser af bebyggelse i området, og endnu er der ikke gjort forsøg på at lokalisere en sådan storgård (Jensen 2002, 93ff.).

En upåagtet del af modstandsbevægelsen

Glimt af efterretningstjenestens arbejde på Lolland og Falster

Af Jens Erik Christiansen

Så længe mennesker har bekriget hinanden, har man søgt at skaffe sig oplysninger om modstanderen. Hvor var han, hvor mange mand havde han, hvilke våben rådede han over osv.? Under Danmarks besættelse 1940-45 opererede mindst 4 efterretningsorganisationer i landet, to danske, nemlig "Ligaen", der var militært ledet, og Studenternes Efterretningstjeneste, "Feliccia", der var polsk, og den engelske Secret Intelligence Service (SIS). De tre første ses at have arbejdet på Lolland og Falster, men ikke SIS.

Efterretningsarbejde foregår bedst ved, at spionerne/informanterne/meddelerne er "usynlige", at ingen bemærker dem, men det er slående, hvordan denne ubemærkethed er fortsat efter befrielsen. Kun få af dem har senere fortalt om deres virksomhed, og de gange det er sket, er det oftest mange år efter begivenhederne, hvilket betyder, at meget er glemt eller at tid, steder og personer m.v. huskes uklart.

Indsatsen er blevet betegnet som den mest upågtede del af modstandskampen. Det hænger velsagtens sammen med, at den som regel var udramatisk i modsætning til sabotager, våbenmodtagelser og stikkerlikvideringer. Men den var ikke min-

dre risikabel, for den tyske værnemagt brugte især efter august 1943 mange kræfter på at stoppe den, og konsekvenserne for de, der blev taget, var alvorlige. På grundlag af det ofte spinkle kildemateriale skal der her gives nogle glimt af efterretningsarbejdet på Lolland og Falster med fokus på de mænd og kvinder, der udførte det.

"Ligaen" - den militære efterretningstjeneste'

Ved besættelsen d. 9.april 1940 erklærede Tyskland, at Danmark fortsat var en suveræn stat, der blev styret af egne myndigheder, og at de to lande ikke var i krig med hinanden. Dette betød bl.a., at den danske hær og flåde kunne fortsætte deres virke om end med en række indskrænkninger. Også generalstabens (hærens) og marinestabens efterretningssektioner kunne arbejde videre. De to sektioner var begge meget små; efterretningsarbejdet var i mellemkrigstiden blevet stærkt nedprioriteret, ikke kun i Danmark, men også i de fleste andre lande. Hærens sektion bestod af en chef samt 2-3 officerer og yderligere nogle få hjælpere. Marinens udgjordes af chefen samt periodevis af endnu 1 - 2 yngre søofficerer. Til sektionerne var knyttet et net af

meddelere, der ud over officerer ved de forskellige garnisoner især udgjordes af læger, stationsforstandere, havnefogeder og fyrmestre over hele landet.

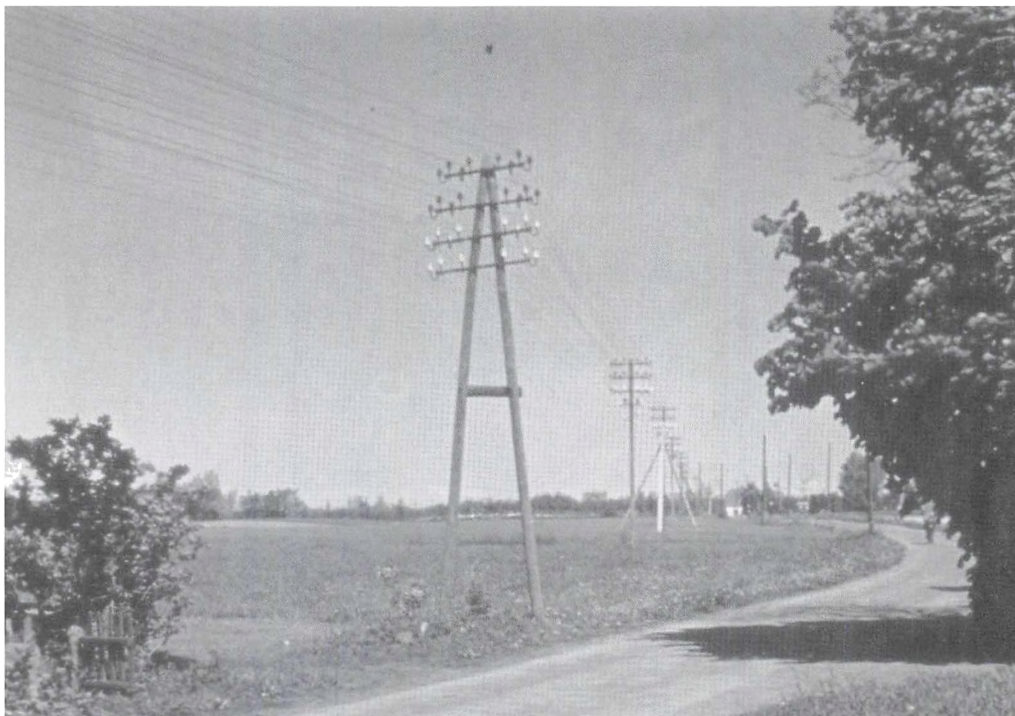
Mange af disse meddelere fortsatte med at indsende efterretninger efter d. 9. april, og det var jo naturligt, at de omhandlede den tyske værnemagt. Men efterretningsofficererne var i den underlige situation, at ingen beslutningstagere var interesserede i de indsamlede informationer. I stedet for blot at stoppe strømmen af efterretninger eller simpelthen kassere dem, opstod i sommeren 1940 den tanke hos efterretningsfolkene, at oplysningerne kunne være til gavn for Tysklands fjende, England. Samme efterår fik man kontakt til Berlinske Tidendens udsendte medarbejder i Stockholm, og han igen fik gennem den britiske ambassade forbindelse til den hemmelige sabotageorganisation SOE (Special Operations Executive), og fra da af og resten af besættelsen gled en strøm af oplysninger om den tyske besættelsesmagt, de tyske myndigheder og om indre danske forhold, som skønnedes at være af interesse, til London via Stockholm. Efterretningsofficererne kaldte organisationen "Ligaen", og med den var den første danske organiserede modstand etableret. Det var højt spil, for det må antages, at det ville have fået særdeles alvorlige konsekvenser, hvis denne efterretningsvirksomhed var blevet afsløret af den tyske kontraspionage. Det gælder i første række de involverede officerer og deres hjælpere, der havde stået til meget strenge straffe, og det er et åbent spørgsmål, om den danske regering ikke var blevet tvunget til at gå af og et dermed følgende sammenbrud for forhandlings- og samarbejdspolitikken og en mulig indsættelse af en nazistisk lydregering.

Hærens og flådens opløsning d. 29. august 1943 betød et tilbageslag for den hemmelige efterretningsstjeneste², idet offi-

cererne af frygt for at blive afsløret og dermed arresteret flygtede til Sverige, hvor de straks indgik i arbejdet der. En af officererne, ritmester Lunding, blev dog taget og måtte sidde i tysk fængsel til krigens slutning. En ny leder var imidlertid parat; løjtnant af reserven Svend Truelsen. Han var allerede i 1940 blevet bedt om at holde sig klar til at tage over, hvis efterretningsoffice-rerne måtte stoppe. Hans første opgave var at reetablere det landsdækkende kontaktnet, og ved at trække på reserveofficerskammerater og folk, han kendte fra sit job som sekretær i Landbrugsrådet, fik han i løbet af et par måneder efterretningsarbejdet op på fulde omdrejninger igen.

Tyskerne var nu fuldt ud klar over, at der blev spioneret mod dem, og de forsøgte ihærdigt at få det stoppet, men uden held. Ved nogle aktioner lykkedes det dem at få fat i indsamlet materiale, og det overraskede dem at erfare, hvor meget e-tjenesten og dermed de allierede vidste om de tyske styrker i Danmark. Efterretningerne blev som tidligere nævnt indsamlet af lokale meddelere, der mere eller mindre regelmæssigt indberettede om ændringer eller status quo i det såkaldte normalbillede. Var militære anlæg blevet bygget eller ændret, var der tilgået eller afgang tropper i området, eller var alt ved det gamle? Det foreligger oplyst, at der på Lolland og Falster har været meddelere i Nakskov, Mariibo, Nykøbing og Gedser. Sandsynligvis har disse haft knyttet andre meddelere til sig i et vist omfang; de blev i alt fald opfordret til det af ledelsen i København. Det er imidlertid ikke lykkedes for mig at finde frem til, hvem disse mennesker er/var.

Det må antages, at officerer fra e-tjenesten med mellemrum har besøgt landsdelen. Besøgene har kunnet tjene flere formål: dels at holde kontakt til de lokale meddelere, dels ved selvsyn at få et ind-

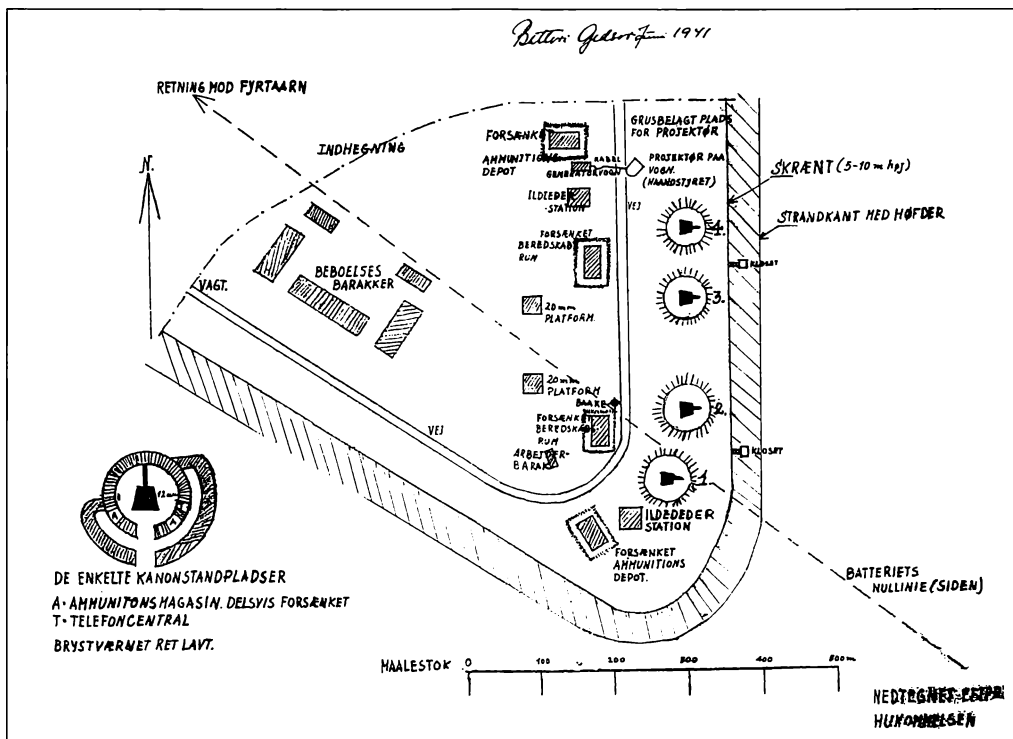
*Telefonledningerne til fra Hasselølejren som Winkel ville tælle.
Foto: Aage Boding, maj 1945. Falsters Egnshistoriske Arkiv.*

tryk af et tysk anlæg, således at man i København bedre har været i stand til at vurdere de indberetninger om evt. ændringer på anlægget, der indløb fra lokalfolkene, og endelig for at løse bestemte opgaver.

En efterretningsofficer, daværende kaptajn P. Winkel, har i en beretning fortalt, hvordan han under løsning af en sådan opgave d. 22. juli 1943 kom galt af sted¹. Der var fra England bedt om en undersøgelse af de mange telefonledninger tyskerne trak rundt om i landet. Denne opgave førte også Winkel til den tyske radarstation på Hasselø. Da han tæt på lejren uforsigtigt steg ud af sin bil for at tælle, hvor man ledninger der var, blev han overrasket af en tysk patrulje. Han fremkom med en længere (sø)forklaring

om, hvorfor han tilfældigvis var kørt denne vej, og hvorfor han tilfældigvis var steget ud af bilen. Den blev troet af to tyske efterretningsofficerer, der sammen med Winkels chef, var blevet tilkaldt fra København, og da man heller ikke fandt kompromitterende materiale hos ham, slap han fri.

Det var imidlertid omvæltningerne i Danmark i august, der i sidste ende reddede Winkel ud af kniben. Han skriver herom: "Da den tyske øverstkommanderende i Danmark senere fik melding om det passerende, bebrejdede han i stærke vendinger kontraspionagen, at jeg ikke var sendt til Tyskland omgående; begivenhedernes udvikling i august fik ham dog til at glemme denne idé."

Kaptajnløjtnant Marckmanns skitse af kanonbatteriet på Gedser Odde. Rigsarkivet.

Englænderne fik de ønskede oplysninger Kun i et tilfælde mere kan der sættes navn på en efterretningsrapport, og den er endda fremkommet under specielle omstændigheder, idet tyskerne selv inviterede "spionen" indenfor: I forbindelse med Operation Barbarossa (overfaldet på Sovjetunionen d. 22. juni 1941) anlagde den tyske marine et kanonbatteri på Gedser Odde. Det skulle dække Kadetrenden. De fire 12-cm kanoner var danske, hentet på Lynæsfortet ved Hundested og i Borgsted Batteri på Møn. Byggeriet blev påbegyndt d. 5. maj, og den 18. juni var anlægsarbejdet så vidt fremskredet, at der kunne afholdes øvelsesskydning med batteriet. Til at over-

være skydningen havde tyskerne inviteret en officer fra den danske kystdefension. At officeren, kaptajnløjtnant Marckmann, bagefter udarbejdede en rapport over skydningen, var sikkert, hvad tyskerne havde forventet. Men de havde ikke regnet med, at rapporten sammen med en skitse "Nedtegnet efter Hukommelsen" via Stockholm ville blive sendt til London. Rapporten er den tidligst daterede fra Lolland og Falster.

Rapporterne

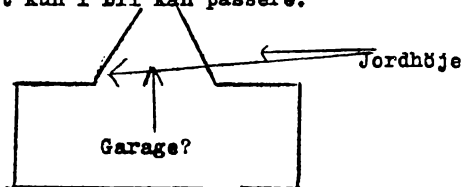
Kender vi ikke navnene på de lokale meddelere, kender vi til gengæld resultatet af deres indsats i form af de mange rapporter, der er bevaret. Det drejer sig om mere end

Falster Medio September 1944

D.5.

Paa Flyvepladsen Marielyst (III-30-E1) findes intet som tyder paa, at den er indrettet som Flyveplads. I Skoven findes et større inderjordisk Rum med Plads for ca. 50 Tanks og Biler. Indkørslen er flankeret af 2 Jordhøje og Aabningen saa smal, at kun 1 Bil kan passere.

E+N

En underjordisk garage til 50 tanks og biler i Bøtøskoven! Det er forståeligt, at rapporten har fået bedømmelsen D.5.: Meddelelsen sædvanligvis ikke pålidelig og oplysningen usandsynlig. Rigsarkivet.

350, hvortil kommer godt 30 skitser over eller tegninger af anlæg. Nogle er meget korte andre omfangsrige og detaljerede. I sagens natur kunne rapporterne ikke altid blive helt korrekte. Meddelelserne kunne jo ikke gå åbenlyst rundt og tælle og måle, notere og tegne, jf. kaptajn Winkels oplevelse. Desuden stod man undertiden over for anlæg, hvis funktion man ikke kendte. Således kaldes nogen radaranlæggene på Hasselø for lytteapparater. Oftest anvendes dog betegnelsen må man i England have været klar over, hvad det drejede sig om, og det var trods alt hovedsagen. Rapporterne blev som regel sendt som almindelig post til en postboks i København. På e-tjenestens kontor er de så blevet bearbejdet og vurderet. Fra efteråret 1943 bliver rapporterne generelt påført en bogstav-talkode, f.eks. A.2., D.3. Der er efter al sandsynlighed tale om et bedømmelsessystem, der blev udviklet af de allierede og videreført i NATO. Bogstavet er en bedømmelse af kildens/meddelelserens pålidelighed, graderet fra A: "Helt pålidelig" til E: "Upålidelig". Tallene er en vurdering af op-

lysningens sandfærdighed, hvor 1 betyder: "Bekræftet af andre kilder", 2: "Sandsynligvis sand" og 5: "Usandsynlig". Det må antages, at de faste meddelere har fået betegnelsen "A".

De bearbejdede rapporter blev herefter affotograferet og mikrofilmen sendt til Stockholm ad forskellige veje. Før 29. august 1943 gemte man de originale rapporter her i landet bl.a. ved at grave dem ned, men mange af disse blev ødelagt af fugt. Efter d. 29. august blev alt materiale af sikkerhedshensyn destrueret efter affotograferingen. Til gengæld blev disse rapporter gemt i Stockholm. I alt blev der sendt ca. 18.000 sider tekst til England.

Efter befrielsen blev materialet fra Stockholm ført til København, hvor det blev lagt sammen med nogle mindre arkiver, og det hele fik betegnelsen Stockholm-arkivet. På et tidspunkt blev det overdraget Rigsarkivet, hvor det fra 1995 har været tilgængeligt for offentligheden bortset fra nogle få dele, der indeholder personfølsomme oplysninger.

”Felicia I” - den polske efterretningstjeneste.

Denne organisation var oprettet og i det væsentligste betalt af den polske eksilregering i London. De indsamlede efterretninger gik også via Stockholm til England. Der har været en vis kontakt især i de sidste måneder af besættelsen mellem den militære e-tjeneste og den polske, men der var ikke samarbejde i marken. Militærfolkene betragtede de andre som ivrige og dumdristige amatører, det ville være alt for risikabelt at samarbejde direkte med.

I forbindelse med sit arbejde om den polske e-tjeneste⁶ opsporede og interviewede museumsinspektør Georg Nellemann i 1980'erne en række af de personer, der havde haft tilknytning til tjenesten. Det følgende bygger primært på Nellemanns bog og interviewreferaterne, der er afleveret til Frihedsmuseet.

Nellemann opdeler den polske e-tjenestes virke i Danmark i 3 perioder:

1. Den polske, der er karakteriseret ved, at næsten udelukkende personer med polsk baggrund eller tilknytning til Polen medvirkede.
2. Den polsk-danske, hvor lederen fortsat var polak, men hvor et stigende antal danskere uden nogen tilknytning til Polen deltog.
3. Den danske, hvor ledelse og medarbejdere hovedsagelig var danskere.

Nellemanns periodeinddeling er anvendt her.

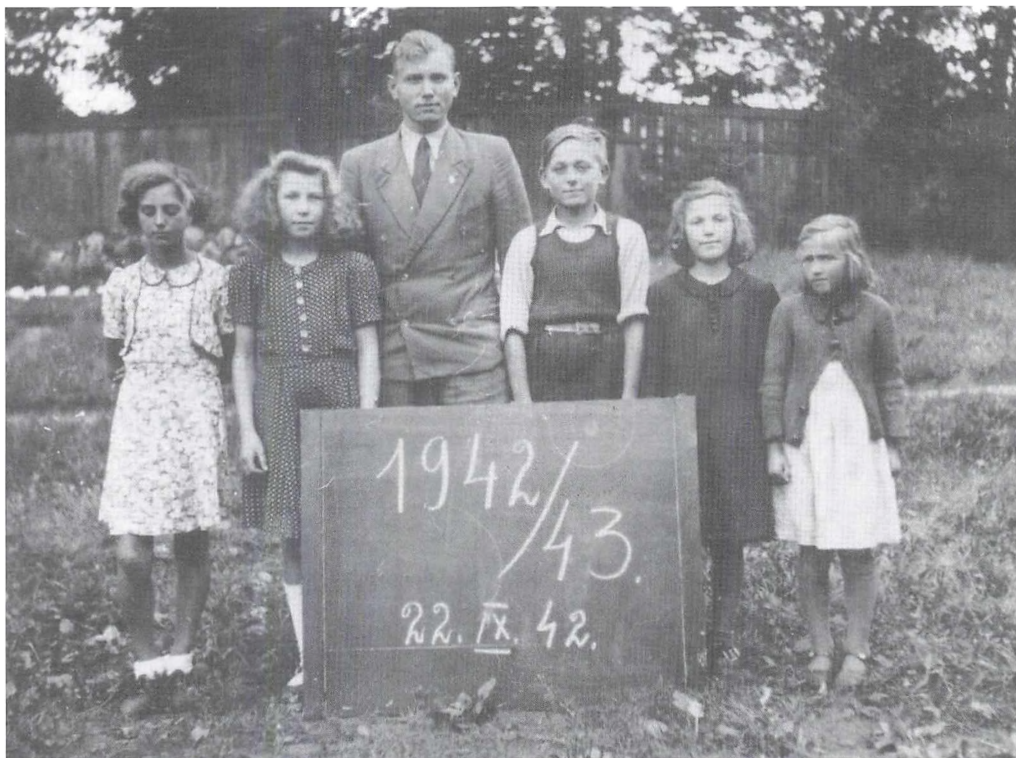
Den polske periode. Sommeren 1940 til efteråret 1943

I juni 1940 fik den polskfødte lektor i polsk ved Københavns Universitet, Romana Heltberg, en henvendelse fra det polske gesandtskab i Sverige. Hun blev bedt om at arbejde for, at de polske kulturelle insti-

tutioner, dvs. skoler, foreninger og kulturhuse (Dom Polski), i Danmark kunne fortsætte deres virksomhed⁶. Hun indvilligede og begyndte at inddrage andre i Københavnsområdet i opgaven. Dette viste sig imidlertid meget vanskeligt, dels fordi den polske koloni her var fåtallig, og dels fordi mange af de, der blev opfordret til at deltage i arbejdet, vægrede sig. Blandt de, hun fik med i arbejdet, var civilingeniør Knud Mogensen, der i en årrække havde arbejdet på en cementfabrik i Polen, sønnerne Jørgen og Knud samt datteren Anna Louise, kaldet Lone. Sidstnævnte var født i Polen og talte perfekt polsk.

Omkring årsskiftet 1940/41 besluttede den polske eksilregering i London at organisere et modstandsarbejde i de europæiske lande, hvor der var et polsk befolkningsselement af en vis størrelse. Hele organisationen blev kaldt ”Kontinental Aktion”, og afdelingen, der omfattede Danmark og Sverige, fik dæknævnet ”Felicia”. Områdekontoret blev oprettet i Stockholm i det neutrale Sverige i 1941. Foruden politisk og militær efterretningsvirksomhed blev det af ”Felicia”s ledelse tillagt meget stor betydning, at der blev etableret sikre ruter gennem Danmark og over den dansk-tyske grænse for kurerer på vej til og fra Sverige og Polen og for polske soldater, der var flygtet fra de tyske krigsfangelejre. Endvidere skulle man søge at påvirke polske arbejdere og soldater i tysk tjeneste⁷. Men man skulle i begyndelsesfasen ikke beskæftige sig med sabotagehandlinger⁸.

Det har været naturligt, at ledelsen af ”Felicia” tog kontakt til Romana Heltberg, men et forslag fra hende om at samarbejde med danskere blev afvist af eksilregeringen. Hun fik at vide, at ”Polakkernes befrielse må være polakkernes sag. Polens ære er i jeres hænder. I må ikke samarbejde med nogen som helst”. Det skete nu alligevel, har hun fortalt.

Adam R. Sokolski med elever fra den polske skole i Nakskov. Foto: privateje.

Adam R. Sokolski

Selv om Danmark ifølge "Felicia" indtog en nøgleposition⁹, gik arbejdet tilsyneladende meget trængt, og først da lærer ved den polske skole i Nakskov¹⁰, Adam R. Sokolski, af Romana Heltberg og fra London i sommeren 1942 blev opfordret til at organisere et netværk af unge polakker, begyndte der at ske noget. Sokolski havde opholdt sig i Danmark siden 1937, og som leder i den polske spejderbevægelse og organisator af de polske ungdomskredse havde han et godt kendskab til den polske befolkningsgruppe i landet.

Han påbegyndte arbejdet i august og havde i oktober fået dannet en 3-mandsgruppe i Nakskov, bestående af Edward

Skalka (leder), Stefan Slowik og Wilhelm Nedza, en tilsvarende gruppe i Maribo, ledet af Marion Sidor og endelig i maj 1943 en gruppe i Nykøbing, ledet af Franz Od-bierzycchleb fra Radsted ved Saksøbing. For at blive optaget i organisationen måtte de unge med et krucifiks i hånden aflægge denne ed på polsk: "Jeg sværger for Gud den Almægtige at tjene Polen til min sidste bløddråbe, ikke at røbe hemmeligheder, der er betroet mig og at adlyde mine foresatte i organisationen."

Sokolski forsøgte at etablere grupper andre steder i landet, men i første omgang uden større held. Kun i Nordsjælland fik han kontakt til en enkelt polsk familie, der lovede at skjule polske flygtninge forud

for oversendelse til Sverige. Sokolski, der brugte dæknavnet Claus Jensen, kaldte organisationen ”Felicia I”.

Efter at være flygtet til Sverige skrev Sokolski i november 1943 en statusrapport vedrørende arbejdet i Felicia I¹¹. På dette tidspunkt var der ud over de 3 grupper på Lolland og Falster dannet grupper i København, Helsingør, Kolding, Haderslev og Sønderborg, og yderligere en var ved at blive organiseret i Odense. Det generelt lave uddannelsesniveau blandt de polske 1. og 2.-generationsindvandrere har været et stort problem i forsøget på at danne disse 3-mandsgrupper. Sokolski skriver herom: ”Felicia I blev organiseret under meget vanskelige vilkår. Ingen af de folk, som er organiseret i 3-mandsgrupperne har en gymnasieuddannelse, som jeg, for slet ikke at tale om højere uddannelser. Kun én mand har en lavere handelsuddannelse. Men han er invalid og kun egnet til internt organisationsarbejde; for tiden befinder han sig i Sverige. Et kvindeligt medlem har afsluttet 4 kurser ved et lærerseminarium i Polen. Således består medlemskaren i Felicia I udelukkende af arbejderungdom, som er fuld af entusiasme, men som har store vanskeligheder med den type konspirationsarbejde, som kræver stor intelligens.”

Kort tid efter at være indtrådt i Maribogrupperen rejste Marion Sidor, formentlig tilskyndet af Sokolski, til Thisted-området, hvor han i et par måneder tog arbejde ved de tyske befæstningsanlæg og ved tilbagekomsten kunne aflevere en rapport og skitser fra området. Marion Sidor blev åbenbart fundet så velegnet til efterretningsarbejde, at han i juli 1943 blev sendt på et uddannelseskursus i England via Sverige, men da han ville krydse Øresund i kajak, blev han pågrebet af dansk politi og idømt 3 måneders fængsel for forsøg på ulovlig udrejse af landet. Sokolski skriver i sin rap-

port om Marion Sidor: ”Han sidder i Maribo og kommer ud i slutningen af november 1943. Jeg har kontakt med ham gennem hans broder og ved, at han er parat til andre opgaver – og han vil blive brugt.” Broderen, Edward, var indtrådt i gruppen, og han har oplyst, at Marion efter løsladelsen tog til Vestkysten. Det har sandsynligvis været for at arbejde på befæstningsbyggeriet, og det kan meget vel tænkes, at han har genoptaget spiongearbejdet der. Der foreligger imidlertid ingen oplysninger om det.

I august-september 1943 kom der i to tilfælde tvangsudskrevne polske soldater til Nakskov, hvor de opholdt sig i en periode. Første hold var en del af den besætning, der skulle påmønstre et skib, der på Nakskov skibsværft var blevet ombygget til en såkaldt ”Sperrbrecher”, et hjælpefartøj, der bl.a. kunne fungere som minestryger. Skibet forlod Nakskov d. 25. august.¹² Andet hold kom til byen på vagtopgaver i forbindelse med den militære undtagelsestilstand d. 29. august. Af de ca. 25 soldater, der kom fra kasernen i Vordingborg, var de 14 polakker. På en eller anden måde er de kommet i kontakt med Adam Sokolski; en af soldaterne i den sidste gruppe viste sig i øvrigt at være en tidligere elev fra Polen. Sokolski benyttede naturligvis lejligheden til at få oplysninger fra dem, politiske og militære, som kunne være af interesse i London.

Der har også senere været knyttet sådanne kontakter i området, men det kunne, og det blev misopfattet af andre, der ikke kendte baggrunden. Således måtte lederen af modstandsbevægelsens afdeling i Saksøbing, Helge Johnsen, i maj 1945 udstede en erklæring om, at Franz Odbierzyleb i ca. 3 år havde tilhørt det polske efterretningsvæsen. Han blev nemlig i lokalbefolkningen betragtet som tyskvenlig, fordi han var set sammen med tyske soldater, som altså var polakker i tysk uniform.

Fra perioden frem til efteråret 1943 foreligger kun få oplysninger om efterretninger, der kan relateres direkte til Lolland og Falster. Der har utvivlsomt været indsamlet flere, men det er, hvad deltagerne kunne erindre knap 40 år efter begivenhederne. Det drejede sig om:

- Oplysninger om antiluftskytset på/ved Storstrømsbroen.
- En skitse af nødlandingspladsen ved Rødby.
- Tyske troppebevægelser.
- Et tysk anlæg ved Onsevig.¹³
- Oplysninger om tyske skibe i havne på Lolland og Falster.
- Oplysninger om en tysk Sperrbrecher på Nakskov Skibsværft. Denne sidste rapport bygger sammen med 2 rapporter, der indeholder oplysninger om polakker i den tyske hær og om stemningen i Polen, på de informationer Adam Sokolski fik af de polske soldater, der i august/september 1943 var udstationeret i Nakskov.

Edward Sidor oplyser, at Sokolski desuden selv fotograferede en hel del.

I efteråret 1943 var Gestapo kommet på sporet af Romana Heltberg og Adam Sokolski. I aftenskolen i Nakskov fik Sokolski stukket en seddel i hånden. På dansk stod: "Situationen er alvorlig. Rejs hurtigt." Næste dag forlod han byen. Begge gik en tid under jorden i København, og kom derefter til Sverige.

Den polsk-danske periode. Efteråret 1943 til januar 1945

Den person, der skulle blive denne periodes leder, var kommet til København et par måneder før Heltberg og Sokolski tog til Sverige. Det var den polske førstestyrmand og officer¹⁴ Lucjan Maslocha. Han var endt i en tysk krigsfangelejr ved

Lübeck, men efter to mislykkede flugtforsøg lykkedes det ham tredje gang at komme over den dansk-tyske grænse og til København. Det var planen, at han skulle videre til England, men hans kontaktperson, ritmester Lunding, i København var blevet arresteret af tyskerne den 29. august.

Maslocha fik efter nogen tid kontakt til familien Heltberg, og den 10. november kom han til Sverige. Kort efter vendte han imidlertid tilbage til Danmark for at overtage organisationen. Åbenbart må han i Sverige være blevet bedt om at påtage sig denne opgave. Det netværk af 3-mandsgrupper som Sokolski havde fået opbygget, stod til rådighed for Maslocha, og med sin militære baggrund gjorde han arbejdet mere effektivt. Han fik endvidere et samarbejde i stand med Studenternes Efterretningstjeneste, men det vil senere blive omtalt nærmere.

Det er imidlertid et åbent spørgsmål, om efterretningsarbejdet på Lolland og Falster ikke er gået i stå ved Sokolskis flugt. Gruppen i Nykøbing lå under alle omstændigheder underdrejet i en periode, for Sokolski skriver i sin rapport, at Franz Odbierzychleb i begyndelsen arbejdede meget intenst, men at begivenhederne den 29. august havde kølnet hans iver. Sokolski håber dog, at det er forbigående. Det ser da også ud til, at han er kommet med igen, men nu overvejende som kurer, hvilket to falske legitimationskort, han har været i besiddelse af, og som nu findes på Frihedsmuseet, kan være et vidnesbyrd om. Det fremgår endvidere, at der den 9. 1945 er sendt "Different information", som han har leveret, til Sverige.

Arrestationer

Og i marts 1944 blev de to grupper i Mariibo og Nakskov sat ud af spillet. Gestapo var blevet meget opmærksom på den polske efterretningsorganisation, og tre gange

i løbet af 1944, i marts, august-september og i november slog man til og arresterede en række af medlemmerne. Mest omfattende var aktionen i marts, hvor 11 polakker eller personer med polsk baggrund og 6 af deres danske hjælpere blev taget.

Den 8. marts hentede Gestapo således Edward Sidor fra Maribo, mens han arbejdede ved en blandemaskine under motorvejsbyggeriet (Fugleflugtslinjen) på Lolland. Han blev først afhørt om sit kendskab til Sokolski, og Sidor vedgik, at han kendte denne som lærer og ungdomsleder. Senere blev han beskyldt for at være engelsk spion. Han sad først i Vestre Fængsel og derefter i Horserødlejren, men blev ikke dømt for noget, og den 4. november blev han igen løsladt. Sidor gik senere med i en modstandsgruppe og var med til at modtage våben fra luften.

18. marts kom turen til Edward Skalka fra Nakskov. Han blev arresteret ved 7.30-tiden, da han var i gang med sit arbejde på Nakskov Ladegård. Han blev ført til Nakskov, hvor han havde lejet et værelse i Det polske Hus. Det blev gennemrodet, og blandt andet blev alle regnskabsbøgerne for et orkester, som Skalka på det tidspunkt var formand for, taget med. Turen gik så til Vestre Fængsel, og efter ca. 8 dage kom han i forhør. Han fortæller selv herom: ”Jeg kom i forhør på Dagmarhus hos en rigtig kraftkarl, høj, stor, fedladen krop, vejede 100 kg med næver som en skovl, som jeg skulle mærke på min krop. Da han ville have mig til at tilstå alt det, som de vidste om den polske modstandsbevægelse her i Danmark, brugte han de store næver; han slog mig på skulderen, så jeg gik i gulvet, blev rejst op igen af hans håndlangere og efter et kort forhør gentog det sig en gang til, så faldt der ro over ham, og forhøret fortsatte i et par timer frem og tilbage om det samme, der blev gentaget i det uendelige. Jeg kendte kun

nogle enkelte af de personer, jeg blev spurgt om, blandt andet Adam Sokolski med flere, som alle var flygtet til Sverige, og som var i god behold.” Tilsyneladende blev Skalka heller ikke dømt for noget, og han blev ligeledes løsladt d. 4. november.

Lederen dræbt

De mange arrestationer havde slået arbejdet i organisationen tilbage, men den var ikke lammet, og Maslocha var stadig på fri fod. Men i begyndelsen af januar 1945 blev han indhentet af skæbnen. Den 2. januar skulle han have været af sted til forhandlinger i Sverige, men en tilfældig tysk razzia, som han slap ud af, gjorde at han måtte udsætte afrejsen. Den efterfølgende nat blev han sammen med sin kone, Lone (Mogensen), overrasket af Gestapo i deres logi. En ildkamp udviklede sig, og hun blev dræbt på stedet, mens han hårdt såret først døde senere i Gestapos varetægt. Parret havde lært hinanden at kende i modstandsarbejdet, og de var i hemmelighed blev gift 3 dage før, nytårsaften 1944. Begge ligger begravet i Mindelunden i Ryvangen, hun som den eneste kvinde, og han som den eneste udlænding.¹⁵

Den danske periode. Januar til maj 1945

Forinden sin planlagte afrejse havde Maslocha udpeget Thøger Busk og Palle Tillisch som henholdsvis leder og næstkommanderende under sit fravær. Med dem begynder så den danske periode.

Her er vi bedre stillede med hensyn til samtidigt materiale, idet to arkiver fra perioden er afleveret til Frihedsmuseet, det ene af lederen, Thøger Busk, det andet af Gunvor Fugl-Meyer.¹⁶ Busks arkiv indeholder ud over regnskaber og korrespondance med Felicias ledelse i Stockholm om tekniske problemer tillige en række efterretningsrapporter fra hele landet. Enkelte af

Udsnit af Aksel Arborgs kort
over Nakskov.

Hele kortet måler 45 x 27 cm.

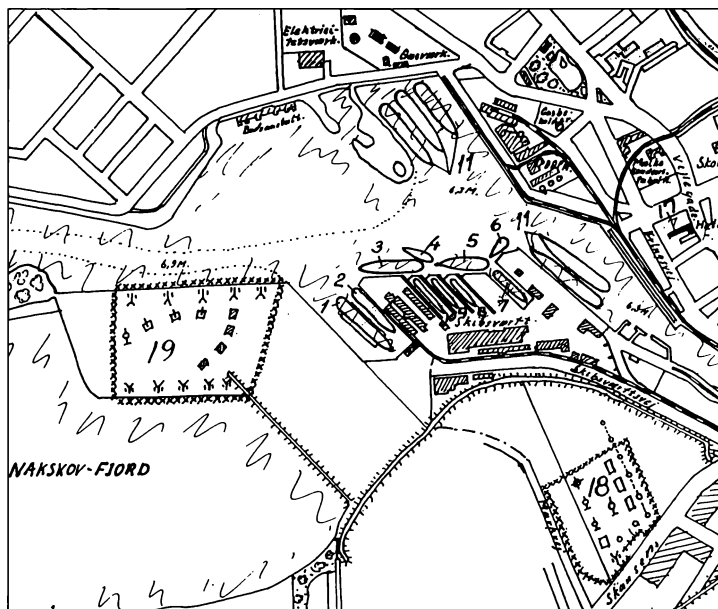
1-10: Skibe under reparation
eller bygning på skibsværftet,

11: Oplagte skibe,

17: Hotel Skandinavien,

18-19: Antiluftskytts.

Frihedsmuseet.

rapporterne findes både på dansk og i bearbejdet og forkortet form på engelsk. Ligeledes findes på engelsk kopier af de indholdsoversigter, der fulgte med de enkelte forsendelser til Sverige. Det drejer sig i hele denne periode om 15 forsendelser kaldet "Letter" eller "Mail". Af Mail No. 6 og de efterfølgende fremgår det, at meddelerne har haft et kodenummer. Dette er formentlig en pendant til den militære e-tjenestes pålidelighedsvurdering. Takket være de to arkiver og en liste, hvor disse kodenumre for de flestes vedkommende er dechifrerede, er det muligt at sætte navne på en række af de meddelere eller informanter, som de også kaldes, der opererede på Lolland og Falster.¹⁷ De vil blive nærmere omtalt i det følgende:

Aksel Arborg (1924 – o. 1993)

Han var fra København, men arbejdede på Helsingør Skibsværft. Her kom han i foråret 1944 med i en gruppe, ledet af Stanislaw

Orda, der også var ansat på værftet. Denne har fortalt, at Arborg plus en mere blev henværet ved en middag hjemme hos Orda. I november måtte Arborg gå under jorden for at undgå arrestation, og i en periode må han have opholdt sig i Nakskov, muligvis har han taget arbejde på skibsværftet. Under alle omstændigheder udarbejdede han i begyndelsen af april 1945 en meget detaljeret rapport om Nakskov, med en nøje beskrivelse af værftet, hvilke skibe der var under bygning og reparation, en liste over oplagte skibe i havnen og ude i fjorden, hvor de tyske flygtninge var indkvarteret og om to tyske antiluftskyttsstillinger. Skibene og stederne er tillige meget omhyggeligt tegnet ind på et trykt kort i stor målestok.

Han har desuden været en tur i Nykøbing, men her har han kun noteret, at der er oplagt to DFDS-dampere i havnen. Ikke et ord om de tyske beslaglæggelser af bygninger i byen eller om indkvartering af tropper. Det er muligt, at der har været en

Gunvor Fugl-Meyer ca. 1945.

Foto: privateje.

aftale om, at en anden meddeler skulle undersøge dette, for d. 16. april er der udarbejdet en rapport om disse forhold i byen. Rapporten er underskrevet "Gitte".

Arborgs rapporter fra Nakskov og Nykøbing foreligger også bearbejdet og oversat til engelsk. En sammenligning giver et godt indtryk af, hvordan man under bearbejdningen har skåret alt uvæsentligt bort. I en erklæring fra 1946 skriver lederen af den polske e-tjeneste, Thøger Busk, om Aksel Arborg bl.a.: "Han har ... præsteret et overordentligt dygtigt, dristigt og velgennemtænkt Arbejde, ...". Der er ingen

tvivl om, at han har været meget respekteret i organisationen, og at han har haft en høj status. Herom vidner dels, at han var "Informator No. 3", lederen havde nr. 1 og den næstkommanderende nr. 2, og dels at han var udvalgt som en af de 6, der bar Lucjan Malochas kiste ved bisættelsen i Ryvangen i august 1945.

Gunvor Fugl-Meyer ("Gitte") (1904 – 1985)

Af kilderne fremgår, at hun er kommet med i arbejdet før sommeren 1944.¹⁸ Som gift med direktøren for Københavns Fri-

^a 13-19-82-84-92-107-121-ⁿ 10-10-38-42-51-53-
 III foreløbig: ^m 26-42-80-82-101-11-14-25-102-(11-21-22-88-98-111-114-
^a 122-122-129-144-)^m 26-42-46-83-98-100-107 og ⁿ 118-131-138-
^a 11-120-131-14-
^a 14-19-20-21-82-39-40-40-61-62-127-128-147-92-82-
^a 85-99-93-97-ⁿ 100-111-116-123-9-10-21-127-134-141-
^a 142-9-19-20-90-122-124-147-124-131-132-138-142-120-

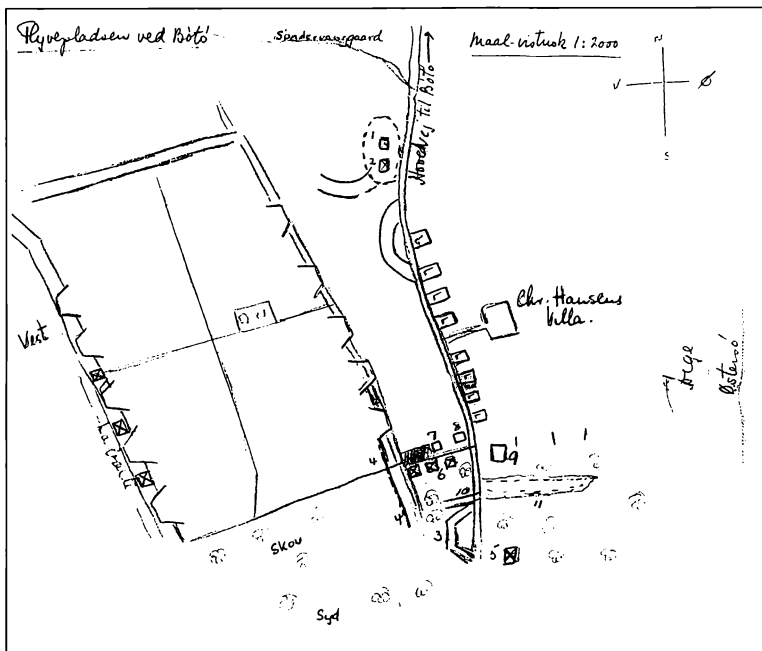
Udsnit af "Gitte"s kodede rapport. Under III står: Foreløbigt mage til r h IV stilladset mangler ogsaa radioam. det sværere flak ved kappel menes fjernet ... Frihedsmuseet.

havn, Helge Fugl-Meyer, har hun haft førsteklases adgang til informationer om, hvilke skibe der anløb havnen. Det fremgår da også af oversigterne i forbindelse med forsendelserne til Sverige, at der flere gange er oplysninger om "The Free Port of Copenhagen". Desuden har hun bistået med at skaffe forsendelser ind og ud af Frihavnen, der var afspærret område. Herfra er de sandsynligvis smuglet med jernbanefærgerne, der fra Frihavnsstationen gik til Malmø.

Familien Fugl-Meyer havde et sommerhus ved Sildestrup Strand nær Marielyst, og det må være dette forhold, der gjorde, at hun begyndte på efterretningsvirksomhed på Falster og Lolland. De første rapporter, vi kender fra hende, er dateret 31.3. og 16.4. 1945. Om hun har udarbejdet nogen tidligere, vides ikke. Begge omhandler naturligt nok forhold på Falster. Det ser ud til, at hun kun en enkelt gang har været på Lolland, i slutningen af april og i forbindelse med løsningen af nogle bestemte efterretningsopgaver, men det vil blive omtalt nærmere i et efterfølgende afsnit. Gunvor Fugl-Meyer har underskrevet alle sine rapporter "Gitte".

I hendes arkiv findes også en del af en rapport omhandlende Lolland, hvori næsten alle bogstaver er erstattet af tal, men ikke sådan at et bestemt tal dækker samme bogstav. Formålet har naturligvis været at tilsløre indholdet, og efter at være omsat til tal er den oprindelige rapport vel blevet destrueret. Hun kan så selv have medbragt "talrapporten" på tilbagereisen til København, indtelefoneret den til en forbindelse eller sendt den som brev til en postboks. Men den sidste metode har været den sikreste. På bagsiden af rapporten er senere skrevet: "Kode til G F-M. (mig bekendt lykkedes det aldrig tyskerne at dechifrere den!)." Det er uklart, om der i det ligger, at hun har været vidende om, at tyskerne har opsnappet en eller flere af hendes meddelelser.

Det har været naturligt, at "Gitte" har forsøgt at knytte lokale meddelere til sig. Med bopæl i Hellerup har det været vanskeligt for ikke at sige umuligt for hende at følge med i, hvad der skete på de to øer. Det kan synes at være på et sent tidspunkt af krigen, det sker, men det skal erindres, at godt nok var de fleste klar over, hvor det bar hen, men ingen vidste, hvornår og på

Kortet over flyvepladsen på Bøtø som Asta Andersen tegnede på grundlag af Leif Andersens anvisninger. Frihedsmuseet.

hvilken måde befrielsen af Danmark ville finde sted.

Under alle omstændigheder fik hun engageret et ægtepar i Væggerløse.

Asta og Leif Andersen

Asta Andersen (f. 1922) har i efteråret 2004 fortalt, hvordan hun og hendes mand kom med i den polske e-tjeneste: Hendes far havde et gartneri i Væggerløse, hvor parret også boede, og han leverede frugt og grønt til sommerhusbeboerne ved Marielyst, hvilket hun hjalp ham med. Blandt kunderne var familien Fugl-Meyer. Asta Andersen faldt i snak med fru Fugl-Meyer, og de kom hurtigt ind på at drøfte besættelsesmagten og dens håndlangere, som ingen af dem brød sig om. Det må antages, at Gunvor Fugl-Meyer gennem samtalen ville finde ud af, hvor Asta Andersen

stod nationalt. På et tidspunkt lod hun en bemærkning falde, om Asta Andersen evt. kunne skaffe oplysninger om flyvepladsen på Bøtø. Svaret var nej, men hendes mand kunne, for han kørte med post derud. Leif Andersen (1915-2004) har næppe være svær at overtale, da han i forvejen var medlem af en lokal modstandsgruppe, hvor også sognepræsten i Væggerløse, Hakon Fog, var med.

På sin posttur brugte Leif Andersen øjne og ører, og når han kom hjem nedskrev hun hans iagttagelser. Forevist en kortskitse over flyvepladsen dateret 30.4. 1945, siger Asta Andersen, at den har hun tegnet efter hendes mands anvisninger.

Da Leif Andersen hver eftermiddag kørte med post og aviser i Hasselø-området, har han også kunnet levere oplysninger om radarstationen der. Der findes da også en

detaljeret rapport om anlægget fra april 1945 i Thøger Busks arkiv. Med bopæl tæt ved hovedvejen til Gedser kunne de også overvåge den tætte trafik af militærkøretøjer og flygtninge her i krigens sidste tid. De færdige rapporter blev sendt til Gunvor Fugl-Meyer, antagelig med brug af et dæknavn og til en postboks. Skrivelserne blev som en sikkerhedsforanstaltning lagt mellem avispapir, så man ikke kunne tyde indholdet ved at gennemlyse konvolutten.

På Falsters egnhistoriske Arkiv findes nogle udaterede originale rapporter og skitser, alle omhandlende flyvepladsen på Bøtø. Hvem der har afleveret dem og hvornår, vides ikke. En lang og udførlig rapport indeholder bl.a. oplysninger om, hvem der står som afsendere af breve til det danske vagtmandskab på pladsen. Dette kunne tyde på, at den er udarbejdet af et postbud. Nogle detaljer i den medfølgende skitse over indretningen af de tre beslaglagte sommerhuset, vagtmandskabet beboede, peger i samme retning.

I "Stockholmarkivet" kan de væsentligste oplysninger genfindes i en rapport fra d. 15.1. 1945. Da originalrapporten findes på arkivet i Nykøbing, må det antages, at den har været forelagt en tilrejsende efterretningsmand, der så har noteret det, han fandt, var væsentligt. Skitsen kunne åbenbart ikke bruges. Som ophavsmand til rapporten falder "mistanken" på Leif Andersen, men det har ikke endeligt kunnet bekræftes. Hvis det holder, betyder det, at han har leveret oplysninger til såvel den militære som den polske e-tjeneste.

Agnar Moltke og Mogens Fog

Et brev underskrevet af F.V. Moltke i Gunvor Fugl-Meyers arkiv førte til klarlæggelse af en lidt mere kuriøs efterretningsoperation: Agnar Moltke (f. 1929), hvis far var farmaceut på Østerbro Apotek i Nykøbing og Mogens Fog (f. 1928), der var søn af

*Leif Andersen på sin postrute på Bøtø; ca. 1945.
Foto: privateje.*

sognepræsten i Væggerløse, gik i 1. gymnasieklasse. Førstnævnte har i november 2004 fortalt, hvad der skete en aften ude på flyvepladsen:

"Vi vidste godt, at en del tyskertøse besøgte de tyske vagter i området, og vi havde været til et møde om mulig fast deltagelse i modstandsbevægelsen. Her hørte vi, at man også var interesseret i at vide, hvem der udførte arbejde for tyskerne. Vi besluttede derfor ved skumringstid at køre ud mod området. Der lød pigehyl og højt humør, men da der lidt senere blev stille, smuttede vi ind. Vi gik gennem en baraklignende bygning, hvor kortet" lå fremme. Der lå også kartotek over arbejdsnavne, som vi også tog med os. Heldigvis tog vi også noget ekstra kraftigt værktøj med,

for da vi skulle ud igen, var der atter støj og fnis, så vi besluttede at gå i sydlig og vestlig retning for at slippe væk den vej. Det lykkedes også, men vi måtte forcere en del pigtrådshegn, som heldigvis lod sig klippe over.

Vi fik afleveret materialet til en kontaktperson, som videresendte det til Fugl-Meyer. (Navnet fik vi først at vide efter krigen, ligesom vi fik en berettiget røffel for at have bragt os selv og andre i fare.) Det var – set i bakspejlet – nok mere eventyrlyst og spænding vi søgte, og modenhed vi manglede. Et par dage senere så vi om morgenen entreprenørens lastbil og 2 tyske vogne holde uden for ”skolens indgangsdør”. Vores rigtige skole²⁰ var beslagnag til ”flygtninge”, og vi havde i længere tid været forvist til ”Czarens hus”. Efter samråd med en lærer blev vi enige om, at det nok var klogt at gå under jorden. Jeg kom tilbage til Nykøbing 8. eller 9. maj.” I en rapport fra 30.4. i Thøger Busks arkiv vedrørende Bøtø flyveplads oplyses bl.a.: ”Kartotek over Arbejdere og Forbindelser kan muligvis fremskaffes, hvis dette ønskes”. Det må dreje sig om det kartotek, de to drenge fjernede.

”Efterretningsopgaver”

I begyndelsen af april 1945 tilgik der både den militære og den polske e-tjeneste lister over opgaver, man, formentlig i Stockholm, gerne så løst. Der findes i Thøger Busks arkiv sådanne ”ønskelister” for Københavns-området, for Vestsjælland, for Sydsjælland samt for Lolland, Falster og Møn. Den sidste liste omfatter 15 punkter, og det drejer sig om supplerende oplysninger om forhold, hvorom man tidligere har fået efterretninger. Et punkt kan indeholde flere spørgsmål. Den militære e-tjeneste har besvaret næsten alle spørgsmål, den polske noget færre. For denne tjenestes vedkommende foreligger to sæt besvarel-

ser: fra ”Gitte” og fra en ukendt, der har besvaret 6 af opgaverne. Nogle af besvarelserne skal omtales nærmere, da de giver glimt af meddelernes arbejde.

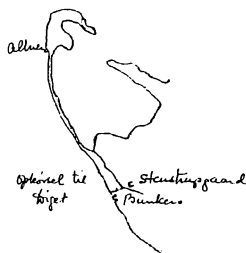
Den første opgave lyder: ”Er det W.L.-Folk, der er i TAARS.” W.L. står for Wehrmacht Luftwaffe – altså folk fra luftvåbnet. Den militære e-tjeneste svarer, at det drejer sig om marineinfanteri, og at der er 29 mand. Den ukendte: ”Ja, ca. 35 Mand.” Men ”Gitte” er løbet sur i den lollandske geografi, idet hun svarer: ”Det er ikke W.L. Folk, der er i Taars. S.S. Folk paa Berritsgaard.” Besvarelsen er for så vidt rigtig, men ”Gitte” var åbenbart ikke klar over, at der er et Tårs på både Øst-²¹ og Vestlolland. Det sidste sted lå en marin radar. Spørgeren kan bebrejdes, at han ikke er præcis nok i sit spørgsmål, men måske har han ikke kendt det østlige Tårs.

Samme geografiske forviklinger optræder i forbindelse med opgave 14, der lyder: ”Er Radiopejlestationen ved HUNDEVÆNGET i Orden.” Den ukendte svarer: ”Der er saa vidt vides ikke nogen Pejlestation i Hundevænget i Nyk. F.” Han har formentlig undret sig dybt over spørgsmålet, for der har vist aldrig været en vej eller anden lokalitet i Nykøbing, der hed Hundevænget. Det er en del af Møns Klint, ca. 1 km. nord for fyret. Her lå der også en radarstation.

Den 23.3. 1945 indløb en melding fra Kappel syd for Nakskov om, at der var ankommet en del cement og andet støbemateriel, men at det endnu ikke var klarlagt, hvad det skulle bruges til. Nu ville man i Stockholm gerne vide, om der var iværksat noget her.

Den militære e-tjeneste svarer bl.a.: ”Uden Medvirken af lokalkendte Folk ikke særlig tilgængelig; men efter hvad der kan ses, er der ikke lavet noget af Betydning ved Kappel.” Der må være sket et eller andet i forholdet til de ”lokalkendte folk”, for

Efterretninger fra Lolland

2 Bumken ca 100 mtr. t.v. for Opkørsel til brøjet
Bemanning: Op til 20 Mand, for Tiden kun 8
Umrang 1 Maskingevær + Haandvaaben. Tidligere
Rakskytte, men det er demonteret.
Raketstøtting i den ene Bumkens. Raketterne ca
2 mtr. lange og 20 cm diameter, med henholds-
vis røde og grønne Topstykker. Afkørsel paa
en træstamme
Tidligere telefonkabel demonteret. Inu Telefon
med enkeltledning over lokale C. Gitte

i august 1944 hedder det i en rapport om stedet bl.a.: "I Lejren har de nu udnyttet det hele meget praktisk. Saaledes mangler f. Eks. ikke en stor Have, baade Pryd- og Urtehave, og de har talrige Bure med Kaniner." Det er da detailoplysninger, der vil noget!

Den ukendte besvarer opgaven med et kort og klart: "Nej." Men "Gitte" kan leve- re varen. Hun har forinden været i Rødby Havn og indhentet oplysninger om nogle forhold der. Hun kan derfor i et foreløbigt svar fra d. 30.4. sige, at anlægget i Kappel er mægt til det i Rødby Havn. Den 2.5. er hun så klar med den endelige rapport. Hun kan nu oplyse, at det drejer sig om en raketstilling, at raketterne er ca. 2 m lange og 20 cm i diameter, og at deres topstykker er henholdsvis røde eller grønne.

Spørgsmålet er nu, om Gunvor Fugl-Meyer ved selvsyn har indhentet disse detaljerede oplysninger, der forudsætter –

hvis de altså er sande – at hun må have været tæt på raketterne. Men ville to besøg i den ret øde beliggende lejr af en vildtfremmed, smuk og efter sigende meget charmerende kvinde ikke have vakt opmærk- og mistænksomhed? Og af et notat i hendes arkiv fremgår det, at hun ikke kunne tysk.²² Mon ikke hun igen har fået engageret en lokal til at undersøge forholdene for sig? Postbudet kunne være et godt gæt.

Studenternes Efterretningstjeneste (S.E.)

Denne tjeneste var blevet oprettet i november 1941. Det var primært en bladorganisa- tion, men beskæftigede sig også med ille- gale ruter til Sverige samt med efterret- ningsvirksomhed. Afdelingen, der havde med det sidste at gøre, blev oprettet i 1943, formentlig efter 29. august, under ledelse af officiant Christian Fries, og i hvert fald

frem til hans arrestation i april 1944 har der været et tæt samarbejde med den polske e-tjeneste. Man har udvekslet informationer, ja, noget tyder på at man har haft fælles kontor, hvor efterretningerne blev bearbejdet og nedfotograferet før afsendelse til Sverige. S.E. har så med sine ruter kunnet sørge for transporten. Således oplyser Mogens Anton Hansen, der var medlem af S.E., at ”meldinger til Maslocha ude fra landet blev sendt til en postbox på Købmagergades Postkontor, hvor 3 mand ad gangen [der menes formentlig ”på skift” jc] tømte. Materialet gik til Christian Fries.” Det er uklart om S.E. fortsatte efterretningsarbejdet efter arrestationen af Fries.

Helge Baarsby

Fra Falster kendes kun én person, der har leveret informationer til S.E. og derved sandsynligvis indirekte til ”Felicia”. Det drejer sig om togbetjent Helge Baarsby fra Nykøbing, der i en udateret beretning skriver, at han i august 1943 via bekendtskaber blandt hærens befalingsmænd kom ind i illegalt arbejde. Hans opgave var at skaffe oplysninger om tyske troppebevægelser med jernbanerne og udarbejde skitser og tegninger af kommandoposter, telefonforbindelser og lignende på Falster og i Sydsjælland. Oplysningerne blev sendt direkte til ”hovedledelsen i København.”

En tidlig morgen i august 1944 blev Baarsby på stationen i Næstved opsøgt af en mand, der overbragte en hilsen fra officiant Fries, der i god behold var kommet til Sverige efter sabotagen på Riffelsyndikatet. ”Jeg skulle i øvrigt spørge, hvordan Haakon har det?” sagde den fremmede. ”Bedre end Christian”, svarede Baarsby, hvilket var det aftalte løsen. De talte derefter sammen i nogen tid, bl.a. om fremskaffelse af sprængstoffer, hvilket den fremmede lovede at klare, samt om forholdene in-

den for modstandsbevægelsen i Nykøbing. Da den anden også ville høre om forholdene i Næstved vægrede Baarsby sig, og den fremmede præsenterede sig nu som medlem af Gestapo og erklærede Baarsby for anholdt. ”Ja, der gik De i vandet”, sagde gestapomanden triumferende. ”Vi kan fortælle Dem, at officiant Fries er arresteret, og at hos ham fandt vi oplysninger, der har bragt Dem i en meget uheldig situation.”²³ – At Baarsby ikke for længst var blevet underrettet om arrestationen af Fries, kan være et vidnesbyrd om et meget lukket system, hvor det muligvis kun var Fries, der vidste, at Baarsby tilhørte efterretningstjenesten. Efter et kort ophold i Frøslev-lejren kom Baarsby til koncentrationslejren Neuengamme i Tyskland, hvorfra han kom hjem med ”De hvide Busser” i begyndelsen af maj.

Telefonaflytning

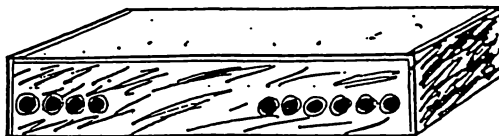
Et særligt efterretningsarbejde skal også omtales her. De oplysninger, modstandsbevægelsen fik fat i, havde godt nok ikke direkte relation til området, men indsamlingen foregik i Nykøbing.²⁴

I efteråret 1944 opstod i modstandsorganisationen ”Ringene” en idé om at undersøge muligheden for at aflytte telefonforbindelsen mellem Danmark og Tyskland, der som luftledninger gik ned over Falster. Ringene havde på dette tidspunkt en medarbejder med dæknavnet ”Thomas”²⁵ i Nykøbing, og han gik i gang med de praktiske undersøgelser. ”Thomas” fik kontakt til medhjælper ved telefonvæsenet, Holger J. Larsen, der gik ind i opgaven som teknisk sagkyndig, bl.a. blev det overdraget ham at bygge et aflytningssystem. Larsen fik en kollega, Jacobsen, inddraget i arbejdet, og han byggede fire aflyttingsapparater.

Nogle natlige forsøg ude på ledningen viste, at aflytning godt kunne gennem-

Apparater til aflytning af tyske luftledninger

Skitseret af Holger Larsen efter hukommelsen
august 1988

Bøsninger til
4 ledninger ind

Bøsninger
til lyttetelefon

Prøveapparat, indbygget i cigarkasse, indeholdende et højohmsk netværk til måling og aflytning af stamkredse og firer-kredsløb. Anvendt under natlige ekspeditioner til den tyske stangrække med luftledninger.

Apparat til aflytning af tyske luftledninger. Falsters Minder.

føres, men projektet strandede på, at man manglede et sted, hvor aflytningsfolkene kunne sidde i sikkerhed. Man var imidlertid så opsatte på at få aflytning i gang, at man begyndte at opføre et mindre hus i nærheden af luftledningen. Det nåede dog ikke så vidt, at aflytning fra huset kunne begynde inden befrielsen.

I mellemtiden var modstandsbevægelsen blevet gjort opmærksom på, at adskillige af den tyske værnemagts telefonkredsløb til og fra Tyskland gik via en forstærkerstation i Nykøbing. Man gik derfor på jagt efter en ledig ledning, der herfra kunne føres ud i byen til aflytning. Her tilsmilede heldet aflytningsfolkene, idet man i telefoncentralens krydsfelt fandt en ledning, som en tysk officer på et tidspunkt havde fået trukket direkte til værelse 102 på det daværende Hotel Baltic. Denne ledning var blevet etableret for at undgå aflytning i

receptionen, men da tyskerne flyttede fra hotellet til Østre skole, glemte de alt om forbindelsen. Det lykkedes at koble denne ledning på forbindelsen til Tyskland, og fra begyndelsen af februar 1945 kunne man sidde på værelse 102 og aflytte den tyske telefontrafik. Da forbindelsen helst skulle aflyttes døgnet rundt, og da det kneb med lokalt mandskab, der både kunne tysk og stenograferere, fik man hjælp fra København. I et brev fra 1970 til Frihedsmuseet oplyser Maud Gerlow fra København, at hun "var en af spionerne på Hotel Baltic". Rapporterne blev dagligt hentet af en kurer fra København – når toggangen tillod det. Aflytningen fortsatte frem til slutningen af marts, hvor tyskerne foretog en razzia på hotellet. De involverede undgik alle arresteration, og ledningen til nr. 102 blev ikke opdaget, men stedet var blevet kompromiteret, og der blev søgt efter et andet sted, hvor aflytningen kunne etableres. Det

fandt man i slutningen af april hos journalist Palle Ibenfeldt, men da var forbindelserne i Tyskland afbrudt af russerne eller bombardementer. I stedet aflyttede man politistationen, hvor det tyske politi og Hi-poerne holdt til.

En vurdering

Aflytningen er i såvel samtiden som i eftertiden blevet tillagt meget stor betydning, hvad der dog efter min mening ikke er grundlag for. Stiller man spørgsmålet, hvad der kom ud af anstrengelserne, må svaret nøgternt være: Sandsynligvis ikke noget eller kun meget lidt. I august 1941 var der nemlig udstedt ordre til de tyske myndigheder i Danmark om, at væsentlige og fortrolige sager ikke måtte meddeles i telefonen. Der skulle anvendes fjernskriver, telegrammer eller radiomeddelelser i kode²⁶, hvad "Ringene" formodentligt ikke har vidst.

I Frihedsmuseets arkiv opbevares nogle rapporter fra dagene 8. marts 1945 (22 aflyttede samtaler), 9. marts (10 samtaler) og 10. marts (1 samtale). Det er desværre ikke oplyst, hvem der har afleveret rapporterne til museet, ej heller hvor aflytningerne er sket. Men da Holger J. Larsen i sin beretning fra 1946 klart henviser til indholdet i rapporten fra den 10., må det med rimelighed antages, at det virkelig drejer sig om aflytningerne i Nykøbing.

De fleste samtaler foregår mellem Berlin og Silkeborg, hvor værnemagts hovedkvarter i Danmark lå. Men der er også nogle få samtaler mellem Berlin og København og Århus. En del af samtalerne er private, men hovedparten er dog tjenstlige, og det fremgår af disse sidste, at man stadig er sig ordren fra 1941 bevidst. I fire af samtalerne udtrykkes det, at der er noget man ikke kan begrunde, tale om eller diskutere i telefonen, samt at en besked er sendt med kurer.

Især er rapporten fra d. 10. blevet anset for betydningsfuld. Det drejer sig om aflytning af en samtale mellem en general Flade i Berlin og Højere SS- og Politifører i Danmark, Günther Pancke, i København. Flade beder Pancke om at udsætte en aktion lidt, da Reichführer Himmler er af den opfattelse, at der må foretages yderligere overvejelser i "det specielle tilfælde Danmark". Pancke er skuffet og tvivler på, at det er klogt at trække denne sag yderligere ud.

Selv om de to herrer hverken siger noget om tid, sted eller formål med aktionen, er den blevet opfattet som rettet mod modstandsbevægelsen i København, hvilket ikke er usandsynligt. Men at aflytningen skulle have ført til en fremskyndelse af angrebet på Shellhuset²⁷ eller direkte have forpurret den planlagte aktion, "fordi spioncentralen i Nykøbing havde opsnappet planerne og ladet dem gå videre til englænderne"²⁸, er straks langt mere tvivlsomt.

I slutningen af februar 1945 var modstandsbevægelsens københavnsledelse blevet revet op, situationen var meget kritisk, og man var ikke i tvivl om at nye arrestationer kunne ventes. For at få en pause til at genopbygge organisationen bad SOE's faldskærmschef, Ole Lippmann, omkring 1. marts telegrafisk London om, at "Kathago" (Shellhuset) blev bombet. Telegrammet blev fulgt op af en rapport d. 4. marts. Den 10., altså samme dag aflytningen fandt sted, anmodede Lippmann igen pr. telegram om, at angrebet blev gennemført.²⁹ Det er næppe sandsynligt, at rapporten fra Nykøbing nåede Lippmann, inden han sendte sit andet telegram.

Under alle omstændigheder havde RAF for længst alt klar til angrebet; det forberedende arbejde var færdig allerede 19. januar. Man afventede blot signalet fra Lippmann – og på en gunstig vejrudsigt for mindst 48 timer, men den kom først d. 19.

marts.³⁰ Angrebet blev som bekendt gennemført d. 21.

”Måske Danmarks væsentligste modstandsindsats”

Da fronterne i april 1945 nærmede sig Danmark, og landet dermed kunne blive krigsskueplads, udarbejdede den danske sektion af det allierede hovedkvarters efterretningsafdeling en ”German Order of Battle in Denmark April 1945”, altså en

oversigt over de tyske styrker og befæstningsanlæg. Den er dateret 30. april og er på mere end 70 sider.

Skemaet herunder viser samlet de informationer i oversigten, der specifikt omhandler Lolland og Falster. I oversigten er der anvendt mange standardforkortelser, som her er forsøgt oversat. Til nogle af oplysningerne har jeg tilføjet en kommentar (i kursiv). Ud fra efterkrigstidens viden kan det konstateres, at de fleste oplysning-

Sted:	Information:
Maribo:	400 mand inklusive 60 lettiske SS-ere. (Opgjort 17.4.45)
Gedser:	Havnekaptajn
Gedser Odde:	Kystovervågning? Radarstation til lokalisering af fjendtlige fly eller fartøjer? 30 mand
Nakskov:	Antiluftskjts
Marrebæk (Bøtø)	Denne landingsplads er også anlagt af Luftwaffe, og operationel anvendelse er IKKE rapporteret.
Rødby	Tidligere civil landingsplads; er blevet anvendt af Luftwaffe som nødlandingsplads og skinflyveplads. Den er for nylig rapporteret forladt af tyskerne og den tidligere randbelysning fjernet.
Hasselø	Radarstation til lokalisering af fjendtlige fly eller fartøjer. Station til lokalisering af radiosendere (i fly) både fjendtlige og egne. 200 mand fra Luftwaffe. (Endvidere oversigt over det tekniske udstyr)
Nybølle (Horslunde)	Radiokædemast. Station til lokalisering af radiosendere (i fly) både fjendtlige og egne. <i>[Oplysningen om, at man her kunne lokalisere radiosendere, er forkert. jc]</i>
Nybølle Hede (v. Horslunde)	Radarstation til lokalisering af fjendtlige fly eller fartøjer. (Endvidere nævnes 2 typer radar) <i>[Oplysningerne er forkerte. Stationen blev aldrig færdigbygget, og der blev ikke opstillet radaranlæg. En rapport fra slutningen af september 1944 siger, at baraklejren er revet ned og ført bort. jc]</i>
Ravnsby (v. Birket)	Lyttepost. Funktionen uvis. <i>[Det var en luftmeldepost. jc]</i>
Rødby Havn	Radarstation til lokalisering af fjendtlige fly eller fartøjer? På havnens ØST-mole. <i>[Oplysningen er forkert. Der er aldrig rapporteret om nogen radarstation i Rødby Havn, kun om en luftmeldepost. jc]</i>
Taars (v. Nakskov)	Radarstation til lokalisering af fjendtlige fly eller fartøjer. 30 mand.

På nogle medfølgende kort er angivet tropestyrken i Maribo og de to landings-/flyvepladser.

ger er korrekte, men også at nogle er forkerte.

Det kan måske forekomme at være et beskedent slutfacit, men øerne var ikke et område, hvor den tyske værnemagt gjorde sig stærkt gældende. Dansk modstandshistorier "grand old man", dr.phil. Jørgen Hæstrup skriver i værket "Hemmelig Alliance" om efterretningstjenesterne: "De tyske tropper var og blev under den nøjeste observation, time for time, sted for sted. Fra et rent strategisk og taktisk synspunkt blev måske denne tjeneste - efter sin art den mest upåagtede af alle - **Danmarks væsentligste modstandsindsats.**"³¹ Fra London så det i det mindste sådan ud, og set i historiens lys synes opfattelsen at bekræfte sig, selv om kun få i datiden vidste det, og færre forstod at vurdere indsatsen.³²" Det var denne Danmarks måske væsentligste modstandsindsats en række mennesker - nogle kendte, andre ukendte - på Lolland og Falster ydede deres bidrag til.

Tak til Asta Andersen, H.C. Bjerg, Roselil Hidden, Agnar Moltke og Georg Nellemann for hjælp med oplysninger og billeder.

Jens Erik Christiansen er født i 1938, og uddannet lærer. Ansat ved Ravensborgskolen i Hørslunde 1974-99. Læser p.t. historie på Åbent Universitet i København. Tidligere artikler om forhold under besættelsen i dagbladet "Ny Dag" og Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 1993 og 1996. Desuden diverse artikler i "Lokalhistorien", medlemsblad for Ravensborg lokalhistoriske Forening.

Litteratur og kilder

Trykte

Anonym: Da Værelse 102 var en Kurre paa Traaden for Tyskerne. I Lolland-Falsters Folketidende. 2. april 1954.

BJERG, HANS CHR.: *Efterretningstjeneste, dansk. I Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-1945*. København 2002.

BJERG, HANS CHR.: *Ligaen. Den danske militære efterretningstjeneste 1940-1945*. Bd. 1-2. København 1985.

BJØRNVAD, Anders: *Hjemmehæren : Det illegale arbejde på Sjælland og Lolland-Falster 1940-45*. Odense 1988.

Faldne i Danmarks Frihedskamp 1940-45. Redigeret af Ib Damgaard Petersen. København 1990.

FOSMARK, JOHANNES: *Mindelunden i Ryvangen*. 1987.

HÆSTRUP, JØRGEN: *Hemmelig Alliance*. Bd. 1-2. København 1959.

KRUSZEWSKI, EUGENIUSZ S.: *Felicia. Det skandinaviske brudstykke af Kontinental Aktion*. København 1988.

NIELSEN; JØRGEN: *"Semikrigsskibe" fra Nakskov Skibsværft 1940 - 1945*. Marineforeningens Nakskov afd. 1990.

MØRCH, PALLE: *Frihedskampen på Lolland-Falster*. I *Lolland-Falsters Historiske Samfund Årbog 1995*. s. 63-73.

NELLEMANN, GEORG: *For Danmarks ære og Polens frihed. Den polsk-engelske efterretningstjeneste i Danmark 1940-45*. København 1989.

ROSLYNG-JENSEN, PALLE: "Når fjenden lytter med". *Telefonaflytning under besættelsen*. I *Siden Saxo*, nr. 1, 2005.

RUSBJERG, TANIA: *Gunvors hemmelighed*. Om Gunvor Fugl-Meyer. I *Ugebladet*, Hørsholm, 28. juli 2004.

SASBYE, KJELD MAHLER: *Operation Carthage : Gestapos Hovedkvarter i København ausradiert : Mosquito-Angrebet på Shellhuset, hvorfra den tyske terror udgik*. Skagen 1994.

SKAFTE JENSEN, ARNE: *Spionen der kom ud i kulden*. Om Asta Andersen. I *Lolland-Falsters Folketidende*. 28. december 2004.

SKOV-KRISTENSEN, HENRIK, KLAUS KOFOED & FRANK WEBER: *Vestallierede luftan-*

greb i Danmark under 2. verdenskrig. Århus 1988.

Utrykte:

Falsters egnhistoriske Arkiv:
Rapporter og skitser omhandlende flyvepladsen på Bøtø. Kan ses på Internettet:
www.spionage-lfm.dk

Frihedsmuseet:

Arkiv nr:
07B.50.034/4 Helge Baarsby via Johan Siboska.
10c-2 Maud Gerlow
22-10 Telefonaflytningsrapport, marts 1945.
22-33 Franz Odbierzycchleb via Georg Nellemann
22-49 Gunvor Fugl-Meyer
22-61 Georg Nellemann
22-63 Thøger Busk
Rapporter og skitser i Thøger Busk og Gunvor Fugl-Meyers arkiver kan ses på Internettet:
www.spionage-lfm.dk

Museet Falsters Minder:

Kopier af to beretninger vedr. telefonaflytningen på Hotel Baltic af Holger J. Larsen og "Thomas".
Kopi af skitser af et prøveapparat og et aflytningsapparat. Tegnet efter hukommelsen af Holger Larsen i 1988.
Det vides ikke, hvor originalberetningerne og -skitserne findes.

Rigsarkivet:

Forsvarets Arkiver, "Stockholm arkivet".
Der er anvendt oplysninger fra pakkerne CXX, lb.nr. 62 (vedr. Gedser), XXIIa, læg 423 (vedr. Tårs og Kappel) og XXIa (German Order of Battle in Denmark).
Øvrige rapporter fra Lolland og Falster kan ses på Internettet: www.spionage-lfm.dk

Eget arkiv:

Korrespondance med Agnar Bang Moltke, Svendborg, nov. 2004 – jan 2005
Referat af samtale med Asta Andersen, Væggerløse, 11. november 2004.

Noter:

- 1 Dette afsnit bygger på H.C. Bjergs bogværk og artikel.
- 2 I det følgende forkortet e-tjeneste.
- 3 Afsnit af P. Winkels beretning venligst stillet til rådighed af H.C. Bjerg.
- 4 Oplysninger fra en tidligere officer, som jeg har valgt ikke at offentliggøre navnet på.
- 5 Nellemann anvender betegnelsen "den polsk-engelske e-tjeneste".
- 6 Det fremgår af Nellemanns bog (s. 17), at Romana Heltberg på dette tidspunkt også blev bedt om at levere efterretninger. Dette har jeg ikke fundet belæg for i kildematerialet.
- 7 De sidste var tvangsudskevret og indrulleret i den tyske værnemagt fra de områder af Polen, der var blevet gjort til en del af Tyskland.
- 8 Kruszewski s. 4 – 5 og 12.
- 9 Kruszewski s.12.
- 10 Ikke at forveksle med den katolske skole i byen.
- 11 Sokolskis rapport findes i dansk oversættelse som bilag I i Nellemanns bog s. 65-69.
- 12 Larsen s. 11 – 20.
- 13 Det må have været den i 1942 påbegyndte, men aldrig fuldførte radarstation på Nybølle Hede nord for Horslunde, jf. Årbogen for 1993, s. 45f.
- 14 Han betegnes både som søofficer og som (under)løjtnant i den polske hær.
- 15 Fosmark s. 26.
- 16 Nellemann havde ikke kendskab til dette arkiv, da han skrev sin bog.
- 17 Informator nr. 17 er fejlagtigt angivet som Asta Andersen. Det skal være Gunvor Fugl-Meyer.
- 18 Gunvor Fugl-Meyer har ikke efterladt sig nogen beretning. Hendes børn blev først bekendt med, hvad hun havde deltaget i, da jeg i efteråret 2003 henvendte mig til dem for at høre, om der evt. skulle være opbevaret en beretning i familien. Heller ikke hendes arkiv på Frihedsmuseet havde de kendskab til.
- 19 Der var tale om et arbejdskort over pladsen. Kortet er nu i Thøger Busks arkiv.
- 20 Nykøbing Katedralskole.
- 21 Tårs og Berritsgård ligger nogle få km. nord for Saksøbing.
- 22 Gunvor Fugl-Meyer boede de første ca. 25 år af sit liv i Shanghai, hvor faren var telegrafbestyrer, og der var der ikke tysk på skoleskemaet.
- 23 Christian Fries døde i koncentrationslejr i Tyskland i november 1944. Faldne ... s. 120.
- 24 Det følgende bygger på "Thomas" og Holger J. Larsens beretninger.
- 25 Ifølge Sasbye (s. 172) skulle det være landbrugs-kandidat F.V. Treschou, ansat i Hedeselskabet i Nykøbing.
- 26 Roslyng-Jensen s. 39.
- 27 Holger J. Larsens beretning, Sasbye s. 172 og Lolland-Falsters Folketidende 2.4. 1954.
- 28 Mørch s. 68.
- 29 Skov Kristensen, Kofod og Weber s. 463f
- 30 Ibid. s. 466f.
- 31 Min fremhævning, jc
- 32 Hæstrup s. 139.

Det første valg i den genvundne frihed

Hurtige skift i den "sikre" Nakskovkreds i 1945

Af Carl Otto Brix

Besættelsen var forbi, og bruset gået af befrielsesrusen, da samlingsregeringen for 60 år siden udskrev valg til folketinget til den 30. oktober 1945. Men de fem "forbandede" års begivenheder og aktører stod stadig friske i hukommelsen, så de kom til at sætte deres præg på valgkampen, selve valget og tiden, der fulgte. Flere steder i landet, bl.a. i det daværende Maribo amt, blev der bundet et par ekstra sløjfer om valgtallenes tørre tale. Det vender vi tilbage til, men først nogle glimt af landets situation og vilkår i befrielsessommeren, af konteksten, for at skabe større forståelse for begivenhedsforløbet.

Det holdt hårdt, da befrielsesregeringen skulle sammensættes, og det lykkedes først at nå til enighed tæt op imod den 4. maj. Modsætningen stod mellem de "gamle" partiers repræsentanter med Socialdemokratiets ledere i spidsen og Frihedsrådet. Rådet stillede tre betingelser: Ingen minister fra Scavenius-regeringen 1942-43 måtte være medlem, sammensætningen skulle være fifty-fifty og Danmark skulle blive en medspiller i international politik.

Den designerede statsminister, socialdemokraten Vilhelm Buhl (1881-1954), valgt

i Nykøbing F., har i Rigsarkivet placeret nogle blyantsnotater, som dannede grundlag for en tale, han holdt til partiets tillidsmænd umiddelbart før befrielsen for at overbevise dem om konstruktionens nødvendighed. Det må have været svært, for partiledelsen havde senest ved forhandlingspolitikens sammenbrud den 29. august 1943 kaldt frihedskæmperne for "kommunister og chauvinister" og erklæret, at den politik, der hidtil var ført, kunne være fortsat lige til krigens slutning og have skånet land og folk for krigstidens ulykker! Det var naturligvis en holdning, der stod til frihedsrådets som vand til ild.

Buhl lagde ikke fingrene imellem i sin både kyniske og jordnære tale. Han sagde bl.a., at socialdemokraterne ikke skulle gøre afbigt for den politik, der var ført, men helt og fuldt tage ansvaret for den, og han erklærede, at det også ville blive almindeligt anerkendt, når den første frihedsrus var ovre.

Deri fik han ret, men rusen varede noget længere, end han regnede med.

Regeringen blev sammensat af repræsentanter fra Socialdemokratiet, Det radikale Venstre, Det konservative Folkeparti

og Venstre med i alt ni ministre og repræsentanter fra modstandsorganisationerne Danmarks kommunistiske Parti, Dansk Samling, Ringen, Frit Danmark og De frie Danske (danskere, der i udlandet havde kæmpet for landets befrielse) ligeledes med ni. Det var dog kun på papiret, der var ligestilling. De gamle politikere satte sig stort set på de poster, der betød noget, mens repræsentanterne fra frihedsbevægelsen for de flestes vedkommende blot blev ministre uden portefølje.

Regeringen stod over for en enorm oprydningsopgave, da den tiltrådte. Først og fremmest skulle loven om dansk deltagelse i Antikominternpagten og forbudet mod kommunistisk virksomhed ophæves. Det sidstnævnte gennemførtes på tysk ordre af en enstemmig Rigsdag efter Hitlers angreb på Sovjet den 22. juni 1941, og det betød bl.a., at partiet ikke kunne opstille ved det besynderlige folketingsvalg, som gennemførtes i marts 1943.

Den nytiltrådte rigsbefuldmægtigede Werner Best (1903-89) og den nyudpegede stats- og udenrigsminister Erik Scavenius (1877-1962) fandt hinanden i et forsøg på at dæmpe den gærende uro i den danske befolkning, og valget blev da også en tordnende sejr for de fire samarbejdspartier, Socialdemokratiet, de radikale, de konservative og Venstre, og fik en overvældende vælgerdeltagelse, omkring de 90 pct., der ikke er nået hverken før eller siden.

De fleste vælgere betragtede nok mere valget som en folkestyrets demonstration imod diktatur, nazisme og besættelse, men mulighederne for at klargøre synspunkterne var små. Der var sat snævre rammer for ytringsfriheden.

Men altså – kommunisterne stod ikke på stemmelisten i 43, og det klarede man sig snedigt uden om i maj 1945 ved at give partiet de tre pladser, det havde vundet ved det forrige valg den 3. april 1939.

Det var så heldigt, at Danmarks nationalsocialistiske Arbejderparti, DNSAP, der havde fået tre mandater ved 43-valget, og som *ikke* var et ulovligt parti, ikke mødte op, da kong Christian X åbnede rigsdagen den 7. maj. Der var stoleplads til de tre fra trediverne.

I løbet af de første måneder skulle der også udarbejdes en ny straffelov, og her var et af de punkter, der virkelig satte sindene i røre. Der var nemlig tale om en gevaldig stramning, bl.a. med genindførelse af dødsstraffen. Og så havde den tilbagevirkende kraft, hvilket heftigt blev angrebet af modstanderne, mens tilhængerne legitimerede denne usædvanlige fremgangsmåde ved at påpege, at man jo ikke, mens tyskerne stod i landet, kunne gennemføre en lov af den karakter.

Ministrene fra frihedsbevægelsen fik pålagt en række ubehagelige opgaver med at dæmpe gemytterne ned, når deres medkæmpere ude i marken blev skummende vrede over den pæne behandling, mistænkte landsforrædere udsattes for i danske fængsler. Den lå langt fra det, deres meningsfæller blev udsat for under besættelsen, så til tider tog de sagen i egen hånd og stoppede ekstraforplejningen. Men selvtægt kunne naturligvis ikke accepteres i et demokratisk samfund (under genopbygning).

Modsætningerne mellem de gamle politikere og amatørerne fra modstandsbevægelsen kom gang på gang op til overfladen i løbet af sommermånederne. Regeringen var flere gange tæt på at bryde sammen, men ministrene gjorde gode miner til slet spil og holdt ud, indtil valget kunne udskrives.

Striden stod ikke bare mellem de to parter, men også indbyrdes mellem repræsentanterne for modstandsbevægelsen. Nu, da den fælles fjende var slået, kom modsætningerne mellem dem op til overfladen, og et forsøg på at bevare ånden fra besættel-

Redaktør Jacob Sehested Grove på sit kontor på Socialdemokaten for Lolland-Falster i Nakskov i 1945.
Foto: Nakskov Lokalhistoriske Arkiv.

sestiden ved oprettelse af en fælles forening strandede først og fremmest, fordi en af frihedsrådets ledere, magister Frode Jakobsen (1906-97), sprang fra.

Han fastholdt den holdning, som kom til udtryk ved dannelsen af rådet i august-september 1943, da deltagerne enedes om, at det kun skulle bestå, indtil, som det udtryktes i datidens højtidelige sprog: "Kongen frit kunne udpege sin regering". Den situation opstod nu.

Regeringens hovedopgave blev for det første det store oprydningsarbejde efter besættelsestidens tvangssituation og for det andet at udskrive valg så hurtigt som muligt. Det kunne så ske, efter at man i overensstemmelse med grundloven havde åbnet Rigsdagens nye samling den 1. tirsdag i oktober.²

De interne bølger var gået højt, for hvor skulle frihedskampens ledere stille op, hvis

de ville gå ind i politik? For Dansk Samling og kommunisterne var der ikke noget problem; de var jo begge direkte modstandspartier. For Venstre, konservative og radikale var problemet heller ikke så stort; de havde bortset fra den tilbagevendte konservative John Christmas Møller (1894-1948) ikke som partier gjort sig gældende i modstandskampen, men støttet samarbejdspolitikken (eller forhandlingspolitikken, som Scavenius mere sofistikeret udtrykte sig). Dermed siges naturligvis *ikke*, at der ikke var aktive modstandsfolk inden for alle partierne.

Det var Socialdemokratiet, der havde problemer. Det blev pålagt hovedansvaret ikke blot for den ynkelige forsvarskamp den 9. april, men også for eftergivenesspolitikken overfor den tyske besættelsesmagt.

Forsøg på at skabe en myte om, at bruddet med tyskerne var forudset og ønsket,

og at man blot havde afventet en "modning" af befolkningen, før det kunne ske, fandt ikke grobund bl.a. på grund af det omtalte "kommunist- og chauvinist-cirkulære", og da partiet samtidig følte sig hårdt presset af kommunisterne, var det livsvigtigt at finde folk, der kunne legitimere dets kurs gennem de fem år. Det fandt de overraskende bl.a. hos de to regeringsmedlemmer fra Ringen, minister u.p.(uden portefølje) Frode Jakobsen og justitsminister Niels Busch-Jensen (1886-1987).

Jakobsen havde ganske vist været medlem af partiet siden trediveerne, men at han efter alt det, der var sket, nu meldte sig under Socialdemokratiets faner, vakte den største røre i alle dele af modstandsbevægelsen. Han fik læst og påskrevet fra højre til venstre, og gamle venner vendte ham ryggen.

Hvordan og af hvem kontakten med Nakskov kredsens Socialdemokrati blev tilvejebragt, fremgår ikke af tilgængelige kilder, men af papirer i et privat arkiv hos datteren Vibeke Jakobsen fremgår det, at FJ har sendt et brev til en tillidsmand, hvori han skriver, at "det jo er jer, der har bedt mig stille op", og så forventede han, at disse mennesker talte hans sag.

Kredsen, der ved siden af Nykøbing, var den bedste socialdemokratiske kreds i Maribo amt, stod uden kandidat. Den hidtidige, kredsformand og redaktør ved Socialdemokraten for Lolland-Falster efter A.E. Hansen, Jacob Schested Grove, der var kommet i Folketinget ved valget i 1943, havde trukket sig med den forklaring, at man i partiets og partipressens ledelse ikke fandt et folketingsmandat foreneligt med en redaktørpost.

Om hans holdning til frihedskampen også har spillet en rolle, fremgår ikke med tydelighed, men i kredsprotokollens referat af et bestyrelsesmøde den 22. juli 1945 refereres Grove for at have omtalt "de saa-

kaldte Frihedskæmperes Optræden, der paa mange Maader virkede generende for bl.a. Politiet". Protokollen refererer videre, at fem af deltagerne udtalte deres "divergerende Opfattelse af Stillingen, men det gik som en rød Traad gennem Udtalelserne, at vi maatte sætte alt ind for vort Parti"³

Mandag den 17. september kunne Socialdemokraten meddele på forsiden: "Minister Frode Jakobsen Folketingskandidat i Nakskovkredsen"⁴. Og videre: "Redaktør J.S. Groves afløser som vort Partis folketingskandidat er nu udpeget. 6 kandidater var foreslaet. De fem trak sig". Samme dag blev Frode Jakobsen budt velkommen til Nakskov af konkurrenten Lollands Tidende (V). Redaktør Einar Jacobsen (E.J.) understregede, at velkomsten ikke gjaldt socialdemokraten FJ, som blev anset for at være ret venstreorienteret, helt ovre i retning af det kommunistiske, men modstandsmanden FJ, der havde ydet en så beundringsværdig indsats.

Valgkampen i Nakskovkredsen hørte åbenbart ikke til i den blidere ende. Socialdemokraten refererede den 24. september fra et vælgermøde, at "en kommunist" beskyldte Grove for at have været tysk stikker, men han fik et svar, der ifl. bladets referat udløste "minutlangt, demokratisk bifald".

Nakskovkredsens bestyrelse fik sig i slutningen af september en slem overraskelse. Deres kandidat sprang fra. I et brev til bestyrelsen skrev Jakobsen, at "det hele Tiden har været en Ønske hos Partiledelsen som for mit eget Vedkommende, at jeg kunde blive opstillet i Hovedstaden".

Den kattepine, som den lokale partiledelse må være sat i, løstes lynhurtigt. Den 1. oktober stod der på Socialdemokraten forside: "Redaktør Grove genopstillet i Nakskovkredsen". Det hidtidige folketingsmedlem sprang altså hjælpende til, da det kneb.

Den socialdemokratiske ledelses bekymring over dobbeltrollen folketingsmedlem-redaktør var slået over i en indtrængende opfordring til Grove om at stille op, fortalte han selv. Men ser man på forløbet, kan en vis tvivl ikke undgå at melde sig.

Grove blev ganske vist valgt som nr. 1 blandt de socialdemokratiske kandidater (nr. 2 var statsminister Buhl i Nykøbing-kredsen), men det var også, hvad Socialdemokratiet fik i Maribo amt.

Som 1. suppleant valgtes i den lidt mindre Mariebokreds den kendte politiker og videnskabsmand Hartvig Frisch (1893-1950), der tidligere havde været socialdemokratisk gruppeformand og politisk ordfører. Han var blevet unge danskeres idol med sit store værk fra 1933 "Pest over Europa", hvori han angreb og ligestillede nazismen, fascismen og kommunismen. Men han var også blevet modstandsbevægelsens skarpeste kritiker og gik ikke mindst til angreb på stikkerlikvideringerne, som han i en radioudsendelse op til den 29. august 1945 kaldte mord. Maribokredsen havde siden 1926 valgt ham til folketinget, men nu blev han dømt ude, måske på grund af sine holdninger, måske som et offer for partiets almindelige tilbagegang.

Dog kun for en kort bemærkning. Den opbakning, som Grove fik af den socialdemokratiske topledelse, synes at være bortfaldet umiddelbart efter valget. Grove nedlagde i hvert fald sit mandat efter nogle ugers forløb. I kredsbestyrelsesprotokollen noteres der den 25. november 1945 kort og lakonisk: "Hartvig Frisch blev Folketingsmand, idet J. Grove nedlagde sit Mandat for at give Plads for H.F."

Hvad kan forklaringen på disse hurtige skift være?

At se de to modsætninger inden for samme parti Jakobsen og Frisch opstille i samme amt måtte være langt fra det taktisk opti-

male for Socialdemokratiets ledelse. Det ville give alt for let spil for hovedmodstanderen, kommunisterne. At anbringe Jakobsen ansigt til ansigt med hovedstadens kommunister ville på den anden side være en fordel, for her var der en socialdemokratisk kandidat, der i modstandskampen kunne stå mål med kommunisterne, som netop på det tidspunkt havde vunden og folkestemningen i ryggen.

Men at undvære den højt begavede Frisch i den socialdemokratiske folketingsgruppe var heller ikke ønskværdigt, og så var det altså så heldigt, at han var blevet 1. suppleant. Han kunne træde ind, når folketingsmedlem Sehested Grove fik så meget at se til på avisen, at han ikke rigtig kunne overkomme begge job. Grove nedlagde sit mandat, for, som der står i protokollen, "at give plads til H.F."

Det forløb ville aldrig være sket, hvis Jakobsen var blevet valgt i kredsen. Denne stædige mand havde ikke frivilligt givet plads til andre, og da slet ikke til en person som Frisch, som han havde beundret i trediverne, men som efter hans opfattelse i den grad havde svigtet under og efter besættelsen.

Jakobsen flyttede altså eller lod sig flytte til København, og blev opstillet i 12. kreds Bispeeng. Det var dog ikke bare som at plukke et modent æble ned fra træet. Den lokale foreningsledelse stod tøvende over for ham, og den senere minister Hans Hækkerup (1907-74) sagde ifl. referatet af et bestyrelsesmøde den 13. juni 1945, at spørgsmålet om Frode Jakobsen var vanskeligt, da "ingen ved, hvilken Position inden for Partiet han stræber efter, men vi maa bøje os for Partiets Afgørelse"⁵.

Jakobsen fik dog lov at holde en tale i kredsen, og han blev også opstillet som kandidat i kamp med en lokalformand. Kredsen valgte ham til folketinget frem til 1973, hvor han ikke genopstillede.

1. Afsnit (fortsat). Vælgertal og afgivne Stemmer paa de enkelte Partier ved Valget 23. Marts 1943 i Kommuner, Opstillingskredse og Amtskredse.

Amtskredse og Opstillingskredse	Afdelinger	Antal Vælgere 1943	Ved Folketingsvalget den 23. Marts 1943 stemte paa										Ugyldige Stemmer	I alt afgivne Stemmer		
			A	B	C	D	E	F	N	R	Uden for Partierne	Tilsammen				
			Socialdemokratiet	Radikale Venstre	Konservative Folkeparti	Venstre	Rettsforbundet	Bondepartiet	Nationalsoec. Arb. Parti	Dansk Samling						
5. Kreds (Stubbekøbing) (fortsat)																
6. Nørre Alslev	3	892	242	187	132	170	10	6	26	12	—	—	784	6	790	
6. Nørre Vedby	1	1009	366	197	68	193	•	23	18	11	—	—	876	3	879	
7. Vaalse	1	444	131	128	21	114	•	4	5	4	—	—	407	•	407	
8. Kippinge—Brarup	1	976	313	210	65	213	6	18	2	21	—	—	848	1	849	
9. Stadager—Nørre Kirkeby	2	438	148	50	26	132	1	8	4	11	—	—	380	1	381	
10. Ønslev—Eskilstrup	2	1428	387	240	128	352	9	6	33	66	—	—	1223	6	1229	
11. Karleby—Hørreby—N. Ørslev	3	1063	320	191	51	325	12	8	13	7	—	—	927	3	930	
12. Hørbelev	1	991	283	217	81	192	1	37	22	14	—	—	847	12	859	
13. Falkerslev	1	316	86	66	27	99	2	4	1	1	—	—	286	•	286	
14. Aastrup	1	940	377	170	62	171	2	31	14	2	—	—	829	2	831	
Tilsammen...	20	11435	3667	2252	1031	2466	68	180	194	164	—	—	10022	40	10062	
Tils. Maribo Amtskreds...	111	77863	33900	10284	11520	10240	357	1032	1665	711	—	—	69709	494	70203	

1. Afsnit (fortsat). Vælgertal og afgivne Stemmer paa de enkelte Partier ved Valget 30. Oktober 1945 i Kommuner, Opstillingskredse og Amtskredse.

Amtskredse og Opstillingskredse	Afdelinger	Antal Vælgere 1945	Ved Folketingsvalget den 30. Oktober 1945 stemte paa										Ugyldige Stemmer		I alt afgivne Stemmer	
			A	B	C	D	E	K	R	Uden for Partierne	Tilsammen	Blanke	Andre ugyldige			
			Socialdemokratiet	Radikale Venstre	Konservative Folkeparti	Venstre	Rettsforbundet	Kommunistiske Parti	Dansk Samling							
5. Kreds (Stubbekøbing) (fortsat)																
5. Nørre Alslev	3	960	210	201	110	231	17	39	15	—	—	—	823	1	1	825
5. Nørre Vedby	1	1068	248	198	68	264	1	108	17	—	—	—	894	•	•	894
7. Vaalse	1	460	99	129	8	127	•	25	8	—	—	—	396	•	1	397
8. Kippinge—Brarup	1	1024	284	207	54	301	11	38	9	—	—	—	904	2	•	906
9. Stadager—Nørre Kirkeby	2	451	121	53	37	168	1	13	3	—	—	—	396	•	•	396
10. Ønslev—Eskilstrup	2	1410	355	226	104	414	4	75	31	—	—	—	1209	1	•	1210
11. Karleby—Hørreby—N. Ørslev	3	1071	284	173	24	405	18	31	9	—	—	—	944	1	2	947
12. Hørbelev	1	1043	256	223	70	279	3	49	8	—	—	—	888	•	•	888
13. Falkerslev	1	316	75	57	19	117	2	13	•	—	—	—	263	•	•	263
14. Aastrup	1	954	296	173	49	253	9	55	6	—	—	—	841	•	•	841
Tilsammen...	20	11710	3083	2194	811	3229	98	620	161	—	—	—	10186	7	4	10197
Tils. Maribo Amtskreds...	111	79832	27166	9976	10344	14468	477	6556	1081	—	—	—	70068	202	69	70329

De to opgørelser fra Danmarks statistiske Departement over slutresultaterne fra folketingsvalgene i 1943 og 45 i Maribo amt viser den landsdækkende tendens: Et klart tilbageslag for Socialdemokratiet. En sammenligning er for kommunisternes vedkommende ikke mulig, da partiet i 1941 på tysk ordre blev forbudt gennem en lovgivning, der fik enstemmig opbakning i den danske rigsdag.

Han fik ikke nogen stor indflydelse på partiets politik. Det daglige politiske rugbrødsarbejde var ikke efter hans natur, men han blev et ikon for mange på grund af sine moralske holdninger og sit mod til at fremføre synspunkter, der langtfra altid faldt i partiledelsens smag. Han lod sig ikke kue, men hans skæbne er måske et bevis på den banale kendsgerning, at krig kræver andre mennesketyper end freden.

Og hvordan gik det så på det landspolitiske plan med det første frie valg efter be-

sættelsen? Værrer end Socialdemokratiet havde frygtet og ikke så godt som kommunisterne havde håbet. Socialdemokratiet mistede 18 mandater og kommunisterne fik 15 oven i de tre, de havde med fra 1939. Vælgerne straffede S for samarbejdspolitikken og belønnede kommunisterne for deres indsats. Flot, men langtfra det som partimedlemmerne selv havde troet i besættelsens sidste år. En af deres bedste modstandsfolk, Bopa-lederen Børge Thing (dæknavn "Brandt") sagde i debatter med sine mænd om efterkrigstiden: "Når

vi marcherer ind i folketinget med 30 mandater, så skal piben nok få en anden lyd"⁶.

Piben fik ikke en anden lyd, ja, vendte nærmere tilbage til den gamle. Venstre, som bestemt ikke havde gjort væsen af sig i modstandskampen, dannede en mindretalsregering under Knud Kristensens (1880-1962) ledelse med støtte fra de konservative og de radikale. Sidstnævnte var blevet bange for Socialdemokraternes venstresving, der kom til udtryk i programskriftet "Fremtidens Danmark".

Allerede ved valget i 1947 halveredes antallet af kommunistiske mandater i folketinget. Hverdagen havde taget over, men de første – om end vaklende - skridt tilbage til dansk normaltid med dens mere jordnære problemer og dens samarbejdende folkestyre blev taget den 30. oktober 1945. Return to sender.

Carl Otto Brix (f. 1929) begyndte efter mange år som journalist, bl.a. som politisk medarbejder på Radioavisen, et universitetsstudium og blev i 2001 cand. mag. i historie fra Københavns universitet. Har skrevet, redigeret og ydet bidrag til en række bøger med politiske og historiske emner, senest "Manden, der ikke kunne tie", Forlaget Underskoven 2005, der er en tilrettet udgave af specialet om Frode Jakobsens forhold til Socialdemokratiet.

Noter

- 1 "Danmark besat og befriet" bd. 1. s. 396. Aktstykke 30.
- 2 Indtil grundlovsændringen i 1953 bestod rigsdagen af de to ting: Folketing og landsting.
- 3 Protokollen for Nakskovkredsen findes i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, Rømersgade, København.
- 4 Det kgl. Biblioteks avissamling (mikrofiche)
- 5 Bestyrelsesprotokol for 12. kreds i Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv
- 6 Esben Kjeldbæk: "Sabotageorganisationen Bopa". S. 239

Livet i Toreby i 1930'erne

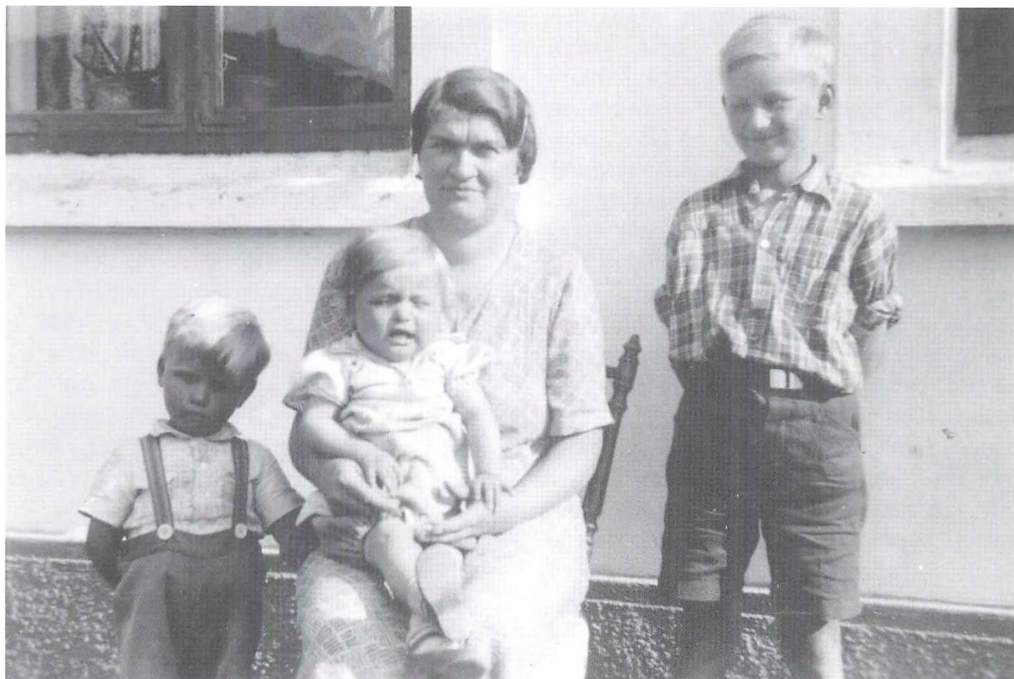
Af Jørgen Skafte

Hvis jeg skal fortælle om Thoreby, er det om dengang hvor Toreby blev stavet med H. Jeg må begynde med, hvad jeg kan huske fra min barndom. Vi boede i et ældre stråttækket to familiers hus på den gamle landevej. Huset tilhørte murer Jørgensen, som selv boede i den sidste ejendom på Gl. Landevej. Der var jord til, og det var der også til huset vi boede i, og der var jord på begge sider af Nystedbanen. Jorden blev passet af murerens søn, i daglig tale murer Karl; mureren selv have et murerfirma med en svend og en arbejdsmand. Huset vi boede i lå dér, hvor Boldklubben nu holder til. Der havde i sin tid været for-

Sådan så jeg ud omkring 1934 ca. 3 år gammel.

skole i huset, og jeg har ikke været ret gammel, da min far tog mig med ud om aftenen for at se roetoget, som gerne holdt bag ved huset for at samle damp til den videre tur ind til Nykøbing. Det var et flot syn, når det satte i gang med røg og ild op af skorstenen. I 1937 ved spisetid Skt. Hansaften blev det tordenvejr, og vi sad i køkkenet. Mor havde taget ringene af komfuret, da der kom et mægtigt tordenskrald, ilden slog op af komfuret, og far siger: "Da slog det ned". Han løb ud i gården og så, at det var slået ned i den østre ende af huset. Vi boede i den vestre ende, og i den østre ende boede Karen og Jakob, i daglig tale Jordemor Jakob. Det brændte allerede i stråtaget, og det var lige ved den tid hvor Clausens arbejdere kørte hjem fra arbejde, så de kom ind og hjalp til med at bære indboet ud. Det blev båret over vejen og sat ind i det gamle malerværksted hos Brygger Marie, som boede lige overfor. Det lykkedes at få alle vores ting ud, bortset fra garderoben. Det var værre med alle naboens ting, de brændte alle sammen. Det var Zonen fra Slemminge, der kom og slukkede ilden. Jeg husker, at de kørte ned over Nystedbanen til en mergelgrav og gravede slangerne under skinnerne; men der var ikke noget at gøre, kun de nøgne vægge og skorstenene stod tilbage. Den nat sov vi hos naboen "maltgøreren", som vi kaldte ham. De følgende nætter sov vi hos fars fætter Johannes, som var nabo til

Familiefoto fra ca. 1941. Fra venstre ses min bror Knud Erik, min søster Anni sidder på skødet af min mor Margrethe, og yderst til højre står jeg selv.

Gartner Jensen. Far købte hus på den anden side af vejen, nemlig i dag Gl. Landevej nr. 32. Jakob købte grunden, hvor det gamle hus have ligget, og fik bygget et nyt, som nu har nr. 29 A. Der blev senere bygget til, da sønnen Hans Jørgen flyttede hjem.

Vi kendte alle, der boede i kvarteret. Ude på hovedvejen, som dengang hed nr. 7, lå der nogle små ejendomme. I dag har de numre: I nr. 12 boede Otto Hansen, han kørte mælk til Grænge Mejeri, og i nr. 14 boede Alfred Madsen, han kørte mælk til Toreby Mejeri. Otto kørte med to Islændere og en halvlang pibe i munden, og Alfred havde kun en hest, der hed Prins, og den jagede han på hele tiden: "Kom så Prins"; men det tog den sig ikke af. I nr. 16 boede i min drengetid Peter Møller. Da han solgte ejendommen, byggede han et hus på To-

rebyvej nr. 28. Så flyttede Arnold Rasmussen i stedet for ind på ejendommen; han have en søn på alder med mig. Han fik børnelammelse og blev lam i begge ben. Nu er det Dansk Autohjælp, der holder til i nr. 16. I nr. 18 var der skrædderforretning, det var skrædder Sørensen. Skrædderværkstedet vendte ud til bagsiden af huset, og der var nogle store vinduer, og der stod et langt bord, hvor de sad oppe på bordet med benene over kors, mens de syede. Når tøjet var færdigt, gik skrædder Sørensens svend Petersen ud og afleverede det. Han havde pakken under den ene arm, og så svingede han spadserestokken med den anden. Han gik meget hurtigt, og han kunne svinge stokken en hel omgang. Lige over for nr. 16 og 18 stod der et skilt på marken, hvor der på den venstre side stod en re-

klame for Kijafa Kirsebærvin, og på den anden side stod der Kloster Tonic. Inden jeg forlader Hovedvej 7, vil jeg lige nævne, at vi knægte lå hende i vejgrøften og skrev bilnumre op. Tilbage på Gl. Landevej: I nr. 35 boede som før nævnt Murer Jørgensen, og i nr. 35 var det Karen og Jørgen Christoffersen, senere deres søn, Hans Christian. I nr. 33 var det sadelmager Christiansen, han havde værksted over gården og var en meget fin sadelmager. Huset er stadigvæk i familiens eje, idet det er et barnebarn, der bor der nu. Så var det Oluf Jensen, han var med til at anlægge Nystedbanen. Så nåede vi hen til Karen og Jordevmor Jakob, og ham har jeg et par historier om. Dengang måtte man bruge det som kaldes "apostlenes heste". Jakob havde været en tur i Saksøbing og var nu på hjemmevejen. Der havde været grisemarked i Saksøbing, og da kom en af bønderne fra Grænge kørende. Han havde været henne og sælge nogle smågrise, så han havde en stor høkurv stående bag i vognen. Han stoppede og spurgte, om Jakob ville køre med. Det ville han gerne. Han havde nok fået et par genstande; men han kravlede op på agebrættet, hesten fik et svirp af pisken og satte i gang med et ryk. Jakob faldt bagover ned i høkurven, og de faldt begge ned i grøften. Lidt efter kom der en bonde. Han så Jakob sidde dér i grøften, så han stoppede og spurgte om Jakob ville køre med. "Nej tak", sagde Jakob, "jeg kører med Frederik Suhr". Jakob arbejdede på et tidspunkt på kommunens veje, hvor en af hans arbejdskammerater var slem til at gå og tigge tobak af Jakob. Det blev for meget til sidst, så Jakob tømte sin tobakspung, og så fyldte han nogle tørre hestepærer i den. Så kom makkeren og skulle have et stop, og det fik han. Han fik ild på det, og så sagde han til Jakob: "Hvad er det her for noget?" "Det er den hvides melange", sagde Jakob, og det var sandt nok.

Maltgøreriet, som vi boede nabo til og senere overfor, er jeg næsten nødt til at komme ind på. Dér kom jeg meget som barn. De havde et par børn næsten jævnaldrende med mig, så jeg tilbragte megen tid dér. Maltgøreren havde mølleri med kværn og valseværk, hvor bønderne kom og fik malet korn, og så lavede han malt til ølbrygning, bl.a. til Nykøbing Bryghus, og det fik vi unger lov til at være med til. Det foregik i den såkaldte maltkælder, hvor der stod to store kummer, som byggen kom ned i, og så stod det i blød i vand. Det blev kaldt at stå i støb. Når den havde stået der et par dage, skulle den øses op, hvorefter vandet blev tappet af, og så fik vi børn lov til at øse den op med nogle træskovle. Så lå den på kældergulvet, indtil det sidste vand var løbet fra. Herefter blev den øset ud på kældergulvet i nogle store firkantede bede, der var ca. 25-30 cm høje. De blev kastet hele kældergulvet rundt fire-fem gange. Der var et termometer i, så man kunne holde øje med temperaturen. Når byggen nåede hele omgangen, var den spiret. Så fik vi lov til at øse den ind i kopelevatoren, som transporterede den op på 1. sal i kornmagasinet. Dér var køllen. Det var en svær jernrist, hvor byggen blev fordelt i et jævnt lag, og så blev der fyret under den med pilebrændte. Jeg husker ikke, hvor længe der blev fyret under den; men når den have fået en tilpas brun farve, så fik vi unger lov til at øse den ud igennem et lille hul. Det var en varm omgang, og vi gjorde det bare. Vi fik ikke noget for det. Maltgøreren havde også kontrolhønseri med brune italienere, og alle hønsene have et nummer i vingen. Når hønsene gik på reden, faldt der en lem ned, så de ikke kunne komme ud, før de blev hjulpet ud, og så blev de krydset af på en liste. Så der var kontrol på, hvor flittige de var til at lægge æg. En gang om året kom dyrlægen for at tage tuberkulinprøver, hvor vi også var med: Vi tog en høne på armen,

to gvingen under hagen og plukkede et par dun af, hvorefter dyrlægen stak hønen. Vi fik et glas i hånden med hønens nummer på, og så opsamlede vi blodet i glasset. Maltgøreren fik mange præmier for sine høns og sine fine duer, som var en race, der hed skader. Han havde også rugemaskiner i kælderen, hvor han rugede kyllinger, som han solgte. De blev pakket i nogle papkasser, hvor der var huller i siderne, så de kunne få luft, og så stod der "Levende kyllinger".

Vi, der har oplevet den 9. april 1940, glemmer det nok aldrig. Jeg var 10 år den gang. Jeg vågnede ved en frygtelig larm og stod op og så alle de uhyggelige grå maskiner i luften. Vi fik dog hurtigt at vide gennem radioen, at vi var besat. Vi forstod det vel dårligt nok, og vores skolelærer gik meget let hen over det. Der kom hurtigt besked om, at der skulle mørklægges. Inden vi fik nogle rigtige mørklægningsgardiner, prøvede min far med nogle tæpper for vinduerne, og så gik vi ud på vejen for at se, om der var noget lys at se. Da vi stod derude faldt det ene tæppe ned, så der var ikke mørklagt dér. Vi skulle også spare på strømmen, så vi fik nogle 15 watts pærer. De gav ikke meget lys. Vi fik strøm fra Nagelsti Elværk. Det var jævnstrøm, og det var lidt uregelmæssigt, så vi kaldte det vekslende jævnstrøm. Under krigen blev der også indkvarteret tyske soldater i forsamlingshuset. Det var et telegrafkompagni, der skulle trække telefontråde mellem Nykøbing og Nakskov. De havde et feltkøkken, der stod bag Forsamlingshuset, hvor de lavede mad. Jeg husker også en morgen, hvor jeg vågnede ved en hylende lyd, ligesom en bil der kørte meget stærkt, og så kom der et kæmpebrag. Det var bomben der faldt ved Rosenlund ca. 800 meter fra selve hovedbygningen, hvor alle rudere blev knust.

Jeg bliver nødt til at nævne gårdejer Peter Kaare, Toreby Vestergade nr. 16. Han lavede nogle flotte, runde brændestabler, der var lige så høje som ladetaget. Han lavede også nogle drager, der kunne stå oppe i meget lang tid. Vi talte om dage. Under krigen blev der opklodset flere biler i det gamle malerværksted hos brygger Marie.

Min skoletid

Vi startede i skole hos Frk. Rasmussen, og det var dér vi fik lært det grundlæggende. Hos lærer Stang fik vi lov til at arbejde. Vi stablede brænde, plukkede æbler og passede hans kaniner. Vi gik kun i skole hver anden dag; men trods det, har jeg dog klarret mig meget godt igennem livet. Da jeg var 10 år, fik jeg en tjans som udkig i kirketårnet. Ved begravelser lå jeg på maven i det sydlige glughul og skulle holde øje med ligtoget, når det kom fra Flintinge. Når jeg kunne se det, skulle jeg sige det til ringerne, så de kunne begynde at ringe. Det var med at blive liggende til graveren kom og holdt et hvidt lommetørklæde op, så skulle ringerne stoppe. Sådan et job gav 50 øre. Senere blev jeg forfremmet til at ringe med den lille klokke, så blev lønnen fordoblet til en krone, og hvis graveren ikke var hjemme, skulle jeg ringe solen op og ned om aftenen. Der skulle ringes 100 slag og ni bedeslag. Ved begravelser var vi to knægte, jeg og en ringer, og vi skulle bære kransene ned til graven, hvor graveren og den ældre ringer kastede graven til. Det skete, at der var kaffe i forsamlingshuset, hvor vi blev inviteret med bagefter. Der var som regel flødekage, det var lækkert. Jeg vil lige bemærke, at sådan en begravelse var som regel inden vi havde fri fra skole, så jeg skulle spørge om fri hos læreren; men det var ikke noget problem, for han skulle selv hen og spille orgel.

Ved juletid var der juletræ i forsamlingshuset 3 gange: 2. juledag var det gymnastik-

foreningen, 3. juledag husmandsforeningen og 4. juledag var det socialdemokratisk forening. Vi var gerne med 3. juledag. Jeg husker det ene år, at der var en dreng, der havde bidt mig i den ene finger. Præsten var gerne med til juletræet, det var pastor Frederiksen, så min fætter Herman trak mig hen til præsten og sagde: "Poul har bidt Jørgen". "Du skal bare sutte på det" sagde præsten. Ved sådan et juletræ samledes vi i den lille sal, og når døren blev slået op, var der et kæmpe træ, som vi gik rundt om sammen med julenissen, og så fik vi udleveret en godtepose, og nede i den lå der en seddel. Når vi afleverede den til tjeneren, kunne vi få en sodavand. Det var tider.

Jeg have også en avistur, der startede ved Brugsen og sluttede ved Iglekærgård. Der var 37 Folketidende, 16 Venstreblade, 6 Stiftstidender, 2 Socialdemokrater, og jeg kan endnu huske, hvad de forskellige fik af avis. Brugsen fik Venstrebladet, Snedkermester Andersen fik Stiftstidende, Barber Nielsen fik både Venstrebladet og Folketidende, skomager Strange fik Folketidende, Toreby Mølle fik Stiftstidende, og præsten fik Venstreblade osv. På et tidspunkt var jeg også mælkedreng. Jeg kørte med "Mælke Thorvald". Det var med hest og vogn, og der blev ringet med en klokke. Det var ikke altid, det blev hørt, og så måtte jeg løbe ind i huset og spørge, om de skulle have mælk i dag. Det blev tappet af i en skål. Der var litermål på vognen $\frac{1}{2}$, 1 eller 2 liter, og så var der decilitermål til fløde. Jeg husker en vintermorgen, hvor vi hentede mælken på Toreby Mejeri. Det var meget glat, så hesten skulle brodtes¹. Det foregik hos smeden lige overfor mejeriet. Jeg var på det tidspunkt begyndt at ryge, og tobak var ikke til at få; men så sagde en af smedesvendene til mig: "Jeg har noget te-erstatning her, det kan jeg ikke ryge, du må gerne få det", og jeg røg det uden problemer. Nystedbanen skilte den gamle lan-

devej, i det der var et stakit tværs over vejen. For der var sket nogle ulykker. Derfor blev den nye vej med viadukten lavet først i 1930'erne. Senere er der så kommet endnu en vej uden om Toreby.

Gartner Jensen boede lige op til banen på den østre side, og på den anden side boede Murermester Rasmus Jensen. Han havde sin søn, murer Viggo, til hjælp i firmaet. I de næste huse boede nogle af Clausens arbejdere: Først Jens Nielsen og så Bernhard Rasmussen, på hjørnet af Gl. Landevej og Skolevej var der smeden, det var smedemester Harald Berner. Han havde en svend til hjælp i værkstedet, som hed Øjvind Hansen. Det var meget gedigent arbejde, der blev lavet dér. Dengang var der mange heste. Jeg husker, at der lå en stor bunke hestehove uden for porten ind til beslagskuret. Han byggede også gummivogne op lige fra bunden af. På Skolevej boede installatøren Valdemar Hansen. På hjørnet af hovedvejen og Skolevej blev der i 1939 bygget en købmandsforretning. Det var Ejner Rasmussen. Skråt over for alderdomshjemmet lå sygeplejerskeboligen, sygeplejersken hed Marie Hansen. Hun blev senere gift med lillebilvognmanden, som aldrig hed andet end "Bil Peter". De købte senere en købmandsforretning i Grænge.

Toreby Brugsforening var bygget sammen med forsamlingshuset og havde en BP benzintank ud mod vejen. Brugsen havde også et magasin til korn og foderstoffer. Lige over for var snedkermester Andersen. Hos ham var det finere møbler, der blev fremstillet. Efter ham kom Karl Olsen med samme produktion. Nu er det Casper Andersen, der huserer dér. Over for kirken var der karetmagerværksted ejet af Robert Lauritsen. Huset er stadig i familiens eje. Nu er det et barnebarn, der ejer det.

Torebys største virksomhed var Brødrene Clausen. Det var noget af en virksomhed.

Toreby fotograferet ca. 1950. Bygningen til venstre for kirken er Brødrene Clausens maskinfabrik. Foran kirken ligger karemagerværkstedet ejet af Robert Lauritsen. Villaen i forgrunden var lægebolig og kirkegangstien ses foran huset. Foto: Toreby Sogns Lokalhistoriske Arkiv.

Der var maskinhallen, hvor der blev fremstillet tærskéværker, kværne, rundsave og båndsave, og de brugte navne som Capella på deres maskiner. Der var også mølleri, hvor bønderne kom og fik malet deres korn, og der var snedkeri og savværk, hvor der bl.a. blev lavet drittelstave til smørdritler. De stod i store stabler omme bagved fabrikken. Det var en dampmaskine, der trak alle maskinerne, og så blev der fløjtet med dampfløjten både morgen, middag og aften. Om morgenen blev der fløjtet et kvarter før arbejdstids begyndelse. Det var tegn til at arbejderne kunne køre hjemmefra. Det samme skete ved middagstid. Man havde så lang middagspause, at man kunne køre hjem og spise. Det var fyrbøder William, der passede kedel og fløjte. Der blev sagt, at da hans kone fik tvillinger, fløjtede han to gange, hver gang han skulle fløjte.

Han boede i et hus, der lå lige ved siden af kedelhuset.

Henne på hjørnet, nu i nr. 1 A på Niels Clausensvej, holdt Snedkermester Olsen til. Hans speciale var ligkister. Han havde selv rustvogn. Når han var ude i embeds medfør, var han ulastelig påklædt i sort tøj og bowlerhat. Længere henne på vejen var det kommunens største murermester Jørgen Holm. Han havde næsten altid en cigar i munden i et cigarrør. Jeg kan huske navnene på de fleste af hans arbejdere. Det er måske fordi min far arbejdede for ham. Han havde flere murersvende. Jeg kan nævne jysk Sofus, Henrik Rasmussen, stenhugger Alfred, og så var der altid en lærling. Af arbejdsmænd var der Jørgen Friis, Karl Friis, Sigvald Hansen, min far Marius, senere kom Ove Hansen. Murer Holm frem-

stillede også tørv under krigen. Han fik senere lavet en formbrændselsfabrik på hjørnet af landevejen og Toreby Vestergade. Murer Holm havde også en frugtplantage. Den lå på den anden side af landevejen som nabo til Købmand Wibolt, som også havde et lille magasin med korn og foderstoffer, der nu er revet ned.

Der var også en lægebolig i Toreby. Det var på den tid doktor Bøgh, som var ekspert i at trække tænder ud. Senere kom doktor Andersen, og den sidste var doktor Tommerup.

Der var også en dyrlæge. Der var V. Juul Hansen, der boede på hjørnet af Åmarksvej og Flintingevej. Der var også et malerfirma i Neden Toreby. Det var malermester Steffensen. Der var også en malermester Lorentsen i Grænge Mølleby. Der var i sin tid på den sydlige gavl i forsamlingshuset et flot parti fra Toreby, som de to malere havde malet. Mon det sidder der endnu, efter at loftet er sænket?

I Øster Toreby var der to købmænd: På hjørnet af Højgårdsgade og Linde Allé var det købmand Karl Jensen. Huset blev revet ned, da den nye vej kom. Lidt længere henne på Linde Allé var der en købmand mere. Det var Marius Petersen. Over for var der et tømrværksted ejet af tømrmester Karl Schmidt. Der var også en snedkermester Høj på Linde Allé nr. 20. Henne ved baneoverskæringen var der også en snedker Larsen. Der var autoværksted i nr. 19. Det var Weistrup Gleie, og der var en skomager i samme bygning. Det var Oskar, som var søn af skomager Madsen i Grænge. Der var også Tatol udsalg og Brødudsalg, og på et tidspunkt boede der en urmager i samme bygning som brødudsalget. Han blev kaldt "Amme urmageren". Om han stammede fra Ammegården, ved jeg ikke. Jeg må også nævne tørvemoserne: Der blev gravet tørv helt ude fra

Nystedvejen og næsten til Saksøbing. Jeg har kantet og stablet tørv både hos Harald Skov og hos Aksel Rasmussen. Harald Skov boede i Toreby Vestergade nr. 10. Aksel Rasmussen boede nabo til slagterforretningen på Åmarksvej. Efter at tørvegravningen var ophørt, blev der oprettet en sumpbæverfarm i mosen lige ned for Brdr. Clausen. Det var en anden broder, Aage Clausen, som senere startede Auto Compagniet i Nykøbing. Han havde en mand til at passe bæverne, Karl Jensen, så ham kaldte vi "Bæver Karl". Sognefogden i Toreby var Chr. Smed. Hans gård lå over Top sjolen², men er for længst revet ned.

Der var også mange vognmænd i kommunen. Nogle af dem havde øgenavne: Karl Rasmussen, der boede på Ebbe Allé i Flintinge, blev kaldt Tase Karl. Karl Jakobsen i Ø. Toreby blev kaldt Karl Fladben. Firmaet eksisterer endnu. Nu er det ejet af et barnebarn. Der var en vognmand mere i Ø. Toreby, Frede Jakobsen, og der kom senere en mere, Verner Jensen. I Grænge var der også vognmænd: Der var møller Hans Jørgen, hvor chaufføren hed Ebbe, og så var der Rasmus Lise. Det var sønnerne Hans og Holger, der fortsatte forretningen efter faderen var død. De havde mange transporter for teglværket. De kørte med nogle blåmalede Bedford lastvogne. Så kom Johs. Rasmussen og startede Østlollands Autotransport. Nu er det en søn, der har firmaet.

I Flintinge kom der igen en vognmand, nemlig Verner Skou. Forretningen blev senere overtaget af hans bror Frede, for igen at blive overtaget af hans lillebror Thyge Skou. Senere startede K. Å. Danielsen vognmandsforretning på Smedstruppgård i Nagelsti. Han flyttede senere ud på Nystedvejen i nr. 22. I dag er det sønnerne, der driver forretningen. I Toreby kom der senere en forretning med Telte og Serviceudlejning. Det var Novici. Han kom i sin

tid som kommis i Toreby Brugsforening og var fodboldspiller på T.G.B.s førstehold. Det blev med tiden en større forretning. Han havde to lader på Gl. Landevej, hvor han opbevarede telte, borde, stole og service, og han fik bygget en privatbolig også.

En ting, jeg var ved at glemme, var skoleudflugterne. Den første gik til Nysted. Vi spadserede ud til holdepladsen eller trinbrættet, som det blev kaldt på Gl. Landevej, og så tog vi med toget til Nysted. Da vi kom til Nysted, spadserede vi ned til havnen, og så blev vi sejlet i motorbåd ud til Skansen, hvor vi legede. Det var alle tiders. Den næste tur gik til Næstved, og der blev vi sejlet ud til Karrebæksminde. Det var et rigtigt skib, vi sejlede med. Jeg husker tydeligt, at jeg stod og kiggede ned i motorrummet, og jeg kan huske, at navnet på motoren var Vølund. Den sidste udflugt gik til København. Det var under krigen. Da vi kørte over Storstrømsbroen, fik vi besked på, at gardinerne skule trækkes for vinduerne. For der var tyske soldater på broen. Vi blev indkvarteret på Fregatten Jylland, der lå fortøjet ved Langebro. Vi var rundt og se forskellige kirker, og vi var på Carlsberg, hvor vi fik hver en rød sodavand "Hindbærbrus". Der var også et lille tog, som vi fik en tur på, og så var vi i cirkus. Da vi kom ud, var det mørkt. Jeg troede, det var tordenvejr, for det lynede. Det viste sig, at det var sporvognene. Når de passerede en samling i køretråden, så glimtede det.

Senere kom på Gl. Landevej tømmerfirmaet P.V.H. Det kører stadig væk nu med 2. generation. På Nystedvej ude ved Toreby Mejeri var der også aktivitet. Der var Smede Poul. Der var en møbelforretning, det var Bødker Ras. Der var en købmand og Elinstallationsforretningen Ravnkilde Nielsen, og ikke at glemme Nagelsti Elværk. Der

var mange smede i Toreby kommune. Jeg har nævnt et par stykker. Der var en i Nagelsti som blev kaldt "Temperatursmeden". Han var gift med "Smede Marie". I Rykkerup var der også en smed Holm. I Flintinge var der to. "Smede Valdemar" på hjørnet af Våsevej og Møllevvej. Henne i byen var det "Smede Georg". I Grænge Mølleby var der to, "Smede Jørgen" og "Smed Olsen". Overfor "Smede Jørgen" var der tømmerværksted. Det var Majborn, og ved siden af ham boede "Æg Theodor", der i mange år samlede æg for Dansk Andels Ægekспорт. I Toreby var der også en jordemoderbolig. Det var i min drengetid Fru Skov. Det var også hende der tog imod mig. Senere kom Frk. Hjorth. Gartner Jensen på den gamle landevej var også en større arbejdsplads. Jeg kom der som arbejdsdreng. Foruden gartneren selv var der hans kone Martha, sønnen Niels Verner, kusken Oluf Jensen, en lærling og i den travle tid to damer. Jeg var ved at glemme "Smede Peter" i Sløsserup. Nu må jeg heller ikke glemme "Smed Berners" kone Magdalene. Hun havde også forretning. Hun havde Spirella corsetire, hvor damerne kunne få et nyt korset. Gartner Jensen, hvor jeg arbejdede hver anden dag, når jeg havde fri fra skole, havde et stort drivhus til tomater, et mindre til agurker, to drivhuse til blomster, et med vindruer, en lagerhal til æbler. For han havde også en frugtplantage, og han forestod også pyntningen af kirken til begravelser mm. Han havde nogle store tunge søjler med levende lys i og laurbærtræer, som vi kørte derop med hest og vogn. Han kørte også i Gartnerens Salgshal i Nykøbing, som lå på hjørnet af Sundbystræde og Tømmergade.

Der dukker stadig minder frem, jeg cyklede en dag forbi Nagelsti Skovgård, da kom jeg til at tænke på, at inden jeg kom ud til Guldborgvejen, var der til venstre en lille

I 1951 blev jeg fotograferet på en "Røvsliber", en cykel med påmonteret motor. Den kunne køre ca. 60 km. i timen.

høj, hvor der var det vi i dag ville kalde en containerplads, der var et jernstativ med en løbekat og en talje, og der læssede vognmand Jakobsen slagteraffald af, hvor det blev af ved jeg ikke. På højre side af vejen var der en trækulsfabrik, det var Aage Clausen der drev den.

Sig nærmede tiden hvor jeg skulle konfirmeres af pastor Hansen. Det var stadig krigens tid, og det var vanskeligt at få noget konfirmationstøj; men det lykkedes at få et sæt maksimaltøj. Det var noget tykt krasuld, vil jeg kalde det. Hat skulle der også til. I dag lyder det helt skørt. Vi have ikke den store fest, kun den nærmeste familie. Der vankede også nogle gaver, jeg fik fra min avisrute. De fleste gav en tokrone; men nogen gav tre. Jeg mener, at jeg fik lige godt trehundrede kroner. Det var fint dengang.

Jeg ville gerne i lære som mekaniker; men det var ikke let at få en læreplads, så jeg forsatte hos gartner Jensen som arbejdsdreng. Vi skulle på et tidspunkt samle mirabeller til mostfabrikken. Jeg klatrede op i et træ for at ryste nogle blommer ned;

men jeg fik en mirabelletorn ind i knæet. Da jeg kom hjem, prøvede min far, om han kunne pille den ud med en nål; men han kunne ikke finde den. Det var ikke godt med det knæ, det hævede og blev tykt. Jeg var nu kommet på ferie hos min onkel i Sillestrup; men det blev værre og værre med det knæ, så lægen blev tilkaldt, og han sagde: "Du skal på sygehuset". Det kom jeg i ambulance, og jeg fik nogle piller og varme omslag. Det lyder helt utroligt i dag; men jeg lå der i 7 uger. Det var på det gamle sygehus i Bispegade, hvor jeg lå på en ottemands stue - og en gang var vi ni. Jeg blev da også røntgenfotograferet; men tornen fandt man aldrig. Gad vide om den stadig er der et eller andet sted. Jeg forsatte hos gartner Jensen, da jeg langt om længe kom hjem. Jeg var der, lige til jeg fik en læreplads.

Jeg må fortælle om huset, vi boede i: Der var et loftsværelse, og far skulle vel tjene lidt på at leje det ud. Først var det murer Holms lærling. Nu var man begyndt på Fugleflugtsbanen. Så der kom et par bane-

børster. De var fra Randers. De hed Alfred Jensen og Holger Thomsen. Alfred spillede guitar og ville lære mig at spille. Desværre nåede jeg aldrig at få lært det. De spiste også hos os, så det har været mange rundtenommer mor skulle smøre. Den 4. maj 1945 var far i gang med at lave et værelse mere på loftet, så han ville ikke ned og høre BBC. Da vi hørte, at krigen var forbi, kom han ned, og der blev brygget noget erstatningskaffe. Vi fik et glas vin, og jeg fik en pakke tobak af min far. Tobakken hed "Pokal" og den var, som der stod på pakken, fremstillet af oversøiske tobakker. Min far have forhørt sig om en læreplads til mig, og hos Ford i Nykøbing sagde værktøjereren til ham: "Lad ham komme i lære som maskinarbejder, så kan han altid blive mekaniker". Sådan blev det. Den 1. juli 1946 begyndt min læretid på det bedste lærested i hele byen, hos C. Schmidts Maskinfabrik på Engboulevarden 8. Det var noget spændende. Jeg anede ikke, hvad jeg gik ind til. Den første tid var det nærmest som en bydreng. Jeg startede om morgenen med at gå rundt til alle sven- de, arbejdsmænd og lærlinge og spørge, hvad de skulle have hos købmanden eller mejeriet. Vi handlede hos Købmand Christensen på Engvej og på mejeriet Perfekt i Slotsgade. Der var ingen af svendene, der drak bajere. De drak mørkt hvidtøl; lærlingene drak sodavand eller mælk. En sodavand kostede 22 øre. En lækkerbiskken var halv kærnemælk og halv fløde. Det kunne man få på mejeriet. Om eftermiddagen skulle vi så efter kage. Det kunne være hos mange forskellige bagere: Smørkage hos bager Jakobsen på hjørnet af Vandmøllestræde og Slotsgade, chokoladestænger fra Bager Bagge ved Stubbekøbingvej, franske snegle var Bager Bennedsen på hjørnet af Vestensborg Allé og Nybrogade, klasker fra konditor Due i Jernbanegade. Schmidt have hovedreparation af bilmoto-

I 1953 gik jeg dobbeltvagt på Amalienborg sammen med Marius, som ses til højre.

rer, så dem kom mekanikerne og afleverede, og så var det yngste lærlings opgave at rense dem af. Det foregik med en børste og et fad petroleum. Så blev de spulet med en kold vandslange. Det var en noget beskidt knægt, der kom hjem til fyraften. Det var heller ikke til at få arbejdstøj. Jeg havde fået to gule kedeldragte. Det var ikke den mest praktiske farve til det arbejde. Min mor have et frygteligt arbejde med at

få dem rene. Det var heller ikke til at få noget rigtig sæbe. Det var 40 %, så hun lagde dem på cementgulvet og skrubbete dem med en gulvskrubbe. Senere begyndte jeg at få dem vasket på vaskeriet RENA i Slotsgade. Vi var 10-11 lærlinge, så hvad den ene ikke kunne finde på, det kunne den anden. Hvis Schmidt ikke var hjemme, udkæmpede vi nogle gevaldige vandskampe.

Tiden kom, hvor jeg skulle i Teknisk skole. Jeg kunne ikke nå at køre hjem til Toreby, for skolen begyndte kl.18.00. Så når jeg havde vasket mig på fabrikken, kørte jeg ned til læsesalen på biblioteket, der dengang lå på Rådhuset, hvor fik jeg læst aviserne, og så startede skolen. Dér havde vi fri kl. 20.00. Så var det hjem til Toreby, hvor maden blev holdt varm på kakkelovnen. Når maden var spist, var det sengetid.

På Torebyvej var der blevet bygget et par huse: I nr. 9 havde Robert Jørgensen startet med et cykelværksted i kælderens. Senere fik han bygget et autoværksted med en Shell benzintank. Efter jeg var kommet i lære, kom jeg der lørdag-søndag og passede benzintanken. Benzinen blev pumpet op med håndkraft, 5 liter af gangen. Håndtaget blev "slået over", og så løb de 5 liter ned i bilens tank, mens man pumpede 5 liter mere op. Ved siden af boede entreprenør Georg Rasmussen. Han var efterhånden

Jeg er født i Toreby, hvor min far var arbejdsmand. Jeg startede som 10-årig som udkigspost i kirken i Toreby, som 12-årig blev jeg forfremmet til ringer med den lille klokke. Jeg havde også en avisrute og var arbejdsdreng hos en gartner. Senere kom jeg i lære som maskinarbejder, blev senere værkfører, og da jeg var 58 år, blev jeg parkeringsvagt. Nu nyder jeg livet som folkepensionist.

den blevet en større entreprenør. Han have entreprisen på Fugleflugtsbanenovre ved Døllefjelde Musse, i Flintinge var det entreprenør Carlsen fra Randers, og ned over moserne og Flintinge Å var det Brandt og Ravntoft fra København. De have en hel barakby, der lå på Brænder Allé. På Brænder Allé var der på et tidspunkt håndboldbane. Den blev senere flyttet ned på Gl. Landevej, på marken lige op til "Brygger Maries" hus, hvor der var et buskads, hvor pigerne kunne klæde om.

Da læretiden var overstået, og jeg var udlært i november 1950, blev jeg i firmaet som svend. Dér blev jeg, til jeg blev indkaldt til soldat. Jeg skulle møde i Sandholmlejeren som rekrut i den kongelige Livgarde, og vi regnede med et års tjeneste. På grund af et forsvarsforlig fik vi 18 måneders tjeneste. Det var en streng omgang; men da vi blev hjemsendt fik vi det skudsmål af chefen, oberstløjtnant H. Krabbe, at det var "sagoedme" den bedste årgang, han nogensinde havde hjemsendt. Sådant endte det, og selvom vi var glade for at komme hjem, var der ikke den store glæde ved at skulle skilles. Vi havde så at sige været sammen døgnnet rundt i 18 måneder. Vi er stadigvæk 3 kammerater, der mødes hos hinanden en gang om året i henholdsvis Lemvig, Næstved og her hos os i sommerhuset på Bøtø.

Noter

- 1 Når man brodtede en hest blev der slået nogle søm med et lidt større hoved i hesteskoen. På den måde kunne hesten stå fast, når der var glat.
- 2 Gadekæret.

Arkitekt Glahns kirkespir

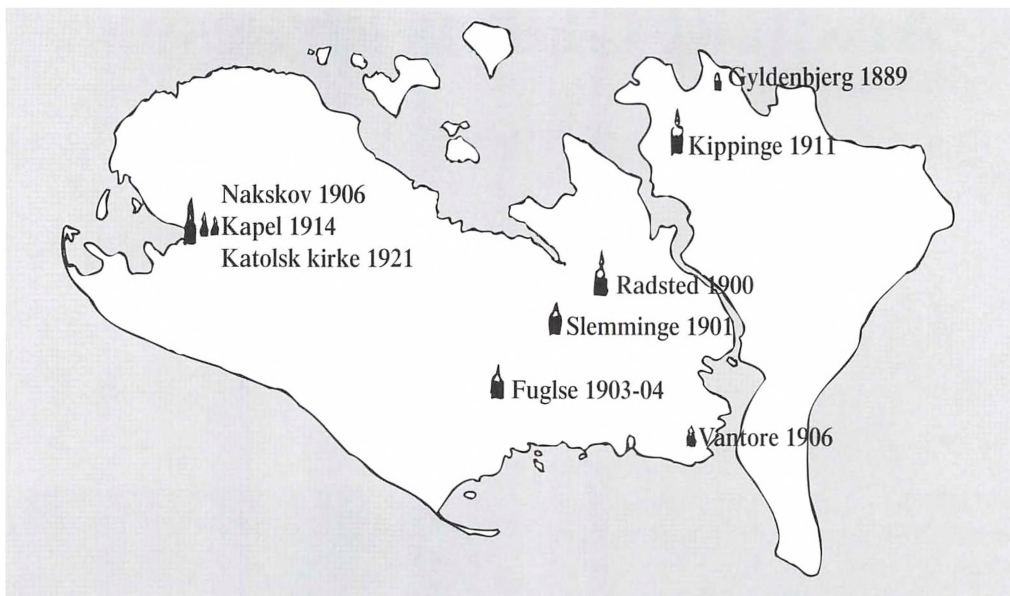
Af Peter Bering

Ved Lolland – Falsters Stifts 200 års jubilæum i 2004 arrangeredes blandt andet en udstilling i Nakskov Kirke om arkitekt H.C. Glahn's kirkespir. Samme år omtækkedes spiret på Slemminge Kirke, og i den forbindelse fik vi atter ny viden om gammel byggeskik og også om Glahn's virksomhed.

Henrik Christopher Glahn (1850-1931) var søn af tømrermester og arkitekt Otto Michael Glahn i Nykøbing Falster. HC blev udlært som tømrer hos sin fader, hvorefter han 1870-77 gik på Kunstakademiet. I den periode var han også 1874-77 konduktør ved J.D. Herholdts restaurering af Herlufsholm. 1879 overtog han faderens virksomhed, som tømmerhandler, tømrermester og arkitekt. Han drev forretningen med stor dygtighed. Skulle man på Lolland eller Falster bruge en akademisk uddannet arkitekt var Glahn manden – indtil begyndelsen af det 20. århundrede var han den eneste. Hans virke blev meget omfattende: Alle bygningstyper blev projekteret på tegnestuen. Hans største indsats ligger inden for landbrugsbygninger, hvor han var mester for en række selvstændigt nytænkte avlsbygninger. I 1921 overlod han tegne-

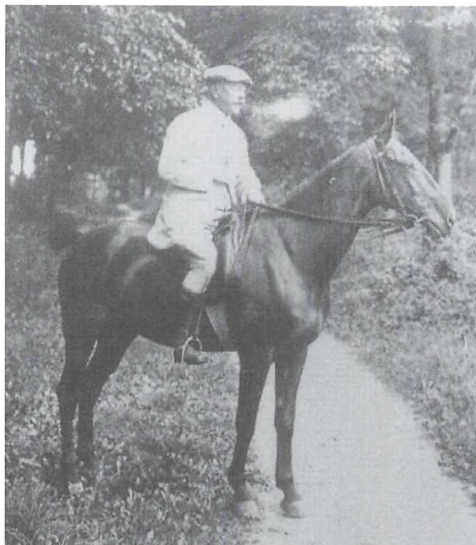

To tidsaldre i Glahn's kontor i Slotsgade: H.C. Glahn med lang pipe, vest og jacket kigger måske på en af Albert Petersens tegninger til den Katolske Kirke i Nakskov. Den unge arvtager med shagpipe og viklers i kittel er klar til at føre tegnestuen videre. I baggrunden hænger Glahn's forfædre på "silhuetvæggen". Foto: o. 1920-21. Arkiv: Arkitekt Bering.

Arkitekt Henrik Christopher Glahns Kirkespir på Lolland og Falster. Kort: Peter Bering 2005

stuen til sin efterfølger arkitekt Albert Petersen; mere herom senere.

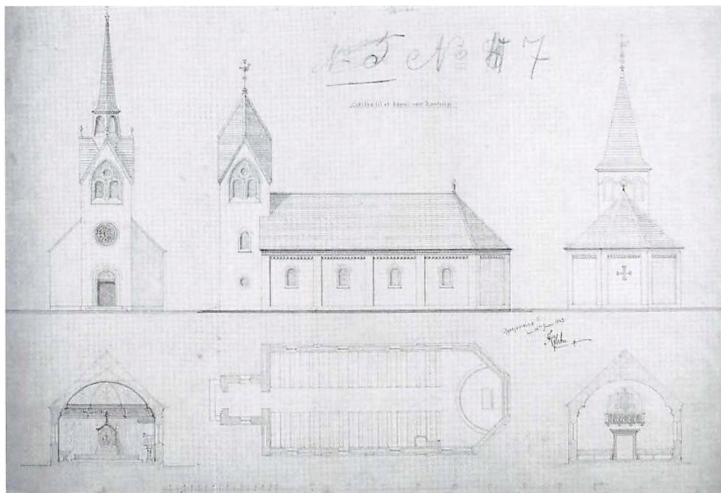

H.C. Glahn til hest. Foto: Museet Falsters Minder.

H.C. Glahn virke som selvstændig, praktiserende arkitekt strakte sig over mange år: I alt blev det til 42 - ligeligt fordelt på to århundreder; men kirkespirene blev, efter et par forløbere, opført i de første år af det tyvende århundrede: Seks fra 1900 til 1906; mens de sidste kom som efternølere. Glahn tegnede spir til følgende kirker: Gyldenbjerg 1889, Peterskirken 1891, Svinø og Radsted 1900, Slemminge 1901, Fuglse 1903, Nakskov og Vantore 1906, Kippinge 1911, Kapellet i Nakskov 1914 og den katolske kirke i samme by 1921. Seks var nyopførelser, tre var forårsaget af lynbrande og to skyldtes lysten til at pryde kirken og nødvendigheden af at erstatte de gamle spir, som var forfaldne.

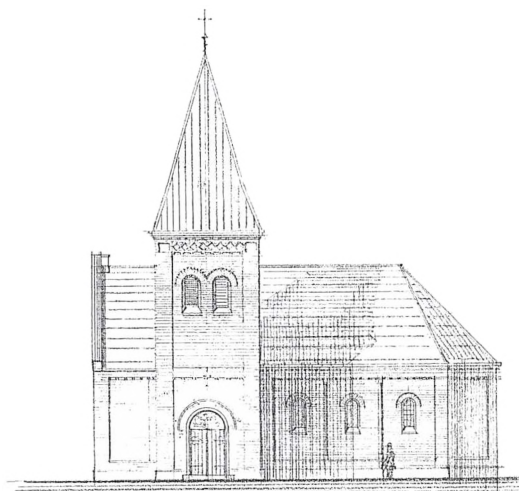
Der er ingen tvivl om, at det har udfordret arkitekten og tømreren Glahn at bygge spir. Det er rent tømrerfagligt en stor og kompliceret opgave. Det har Glahn kendt til. Hans far byggede også spir. Han var

De første spirtegninger, vi har bevaret fra Glahns hånd, sidder på hans skitse fra 16. juni 1882 til et kapel i Kastrup. Bygningskroppen er noget lavstammet, og han er stærkt i tvivl om spiret. Ingen af de tre forsøg er lykkelige; pyramiden er afgjort det mest vellykkede. Det blev ikke Glahn – men arkitekt Smith – der fik opgaven.

entreprenør på Bandholm Kirke, og tegnede og byggede de charmerende tagryttere på Karleby og Gedesby Kirker og det fine spir på Nyord Kirke. H.C. Glahn kom over det største problem ved projekttegninger, at de kun viser to dimensioner, ved at bygge detaljerede modeller af hele spirets konstruktion, så tømmerstokkene kunne se, hvor hvert enkelt stykke tømmer begyndte og endte. Takket være Glahns efterfølgere, 2 generationer Petersen, er tre af disse modeller og et stort antal af tegningerne blevet bevaret. I den sidste periode af Glahns virksomhed, hvor de fleste af spirene blev til, blev tegningerne tegnet rent med tusch på meget tyndt, lysgennemskinneligt papir, hvoraf der kunne tages blåkopier. Disse tryk gengav tegningen negativt på blå baggrund. Glahns forarbejder blev til på kraftigt papir og på karton: Han tegnede dels med blyant og trak op med tusch. Indimellem blev der lagt kulører på med farveblyant eller akvarel. I den første del af H.C. Glahns virke var den eneste kopimulighed, at tegne en tegning mere. Derfor er der fra den tid, og tidligere fra hans fars tegnestue,

kun bevaret ret få tegninger; idet de tegninger, der blev brugt til at bygge efter, som regel gik til på byggepladsen.

Blyanttegningen af Gyldenbjerg Kirke ligger blandt Herholdts papirer på Kunstakademiet. Det må skyldes at Glahn fortsat havde kontakt med læremesteren. Kunstakademiet's Samling af Arkitekturtegninger.

Gyldenbjerg Kirke har nu tegltag og kobberspir. Foto 2001 Peter Bering.

Peterskirken ved Stensby. Foto 2001 Peter Bering.

Gyldenbjerg kirke

Efter åbningen af Falsterbanen i 1872, og dampfærgefarten mellem Orehoved og Masnedø i 1884, blev der opført en del huse ved Orehoved. Den nye befolkning havde langt til sognekirken ved Nørre Vedby, så der blev oprettet en annexkirke i sognets nordlige del; den åbnede i 1889. Det fortælles at kirken blev bygget et godt stykke fra Orehoved, fordi man forventede at der ville vokse en større by op. Det blev ikke til noget, og Storstrømsbroen overflødiggjorde færgerne. Kirken af H. C. Glahn, er den første "nye" kirke i stiftet, som blev tegnet og opført af en lokal arkitekt og bygmester. Han havde tidligere, i 1882 tegnet skitser til Kastrup Kirke. Kirken på Amager blev ikke til noget for Glahn; den blev opført i årene umiddelbart efter arkitekt Philip Smidths tegninger. Gyldenbjerg Kirke har senromanske former med tårnet placeret over våbenhuset på sydsiden. Spiret er en enkel, stejl pyra-

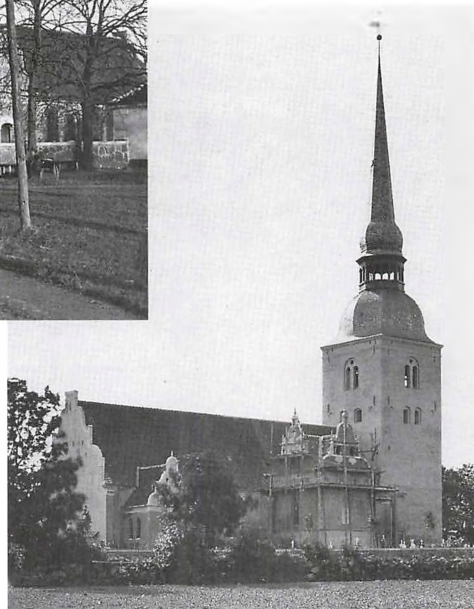

Efter branden den 2. december 1898 var Radsted Kirke et sørgeligt syn. Læg mærke til fløjstangens kugle som hænger ud over murkronen.

Foto: Nationalmuseet.

midte – en form som er vidt udbredt på Falster og Lolland og som Glahn har været fortrolig med. Spiret var fra opførslen tækket med skifer. Det blev fornyet med kobber i slutningen af forrige århundrede af Glahns efterfølgers efterfølger Johan Petersen.

I årene efter 1800-tallets midte skete en betydelig tilvækst af kirker. Den havde sit udspring i befolkningens vækst og forskydning. H.C. Glahns første kirker er netop opført som sådanne. Efter Gyldenbjerg byggede han to (udenfor årbogens område) på Sydsjælland: Peterskirken ved Stensby i Kalvehave sogn i 1890-91 og Svinø i Køng sogn i 1900. De er begge nyromanske rødstensbygninger bestående af kor og skib med tårn mod vest. Begge tårnene er prydet med skifertækkede pyramidespir à la Gyldenbjerg.

Det nytækkede spir set fra nordøst. Gravkapellet var også blevet beskadiget ved branden i 1898, og stillet fra dets reparation står stadig.

Foto: Nationalmuseet.

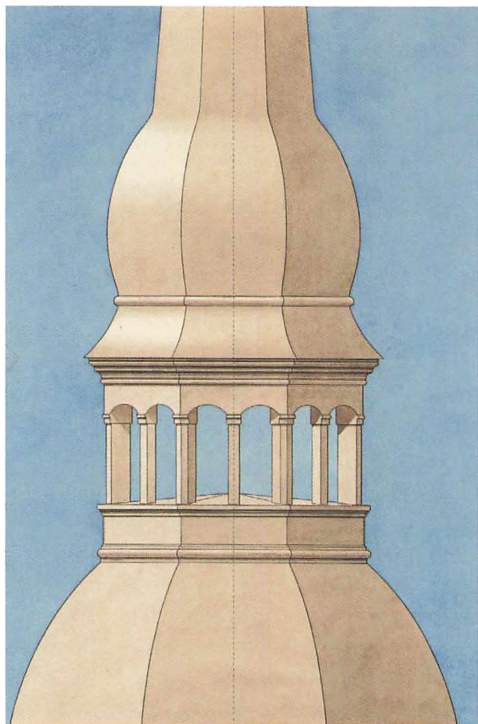
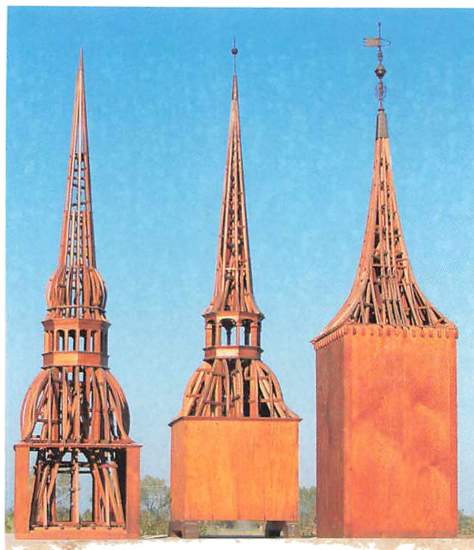
Radsted kirke

Gamle traditioner fortæller, at kirken tillige med Nysted og Kippinge Kirker skulle være bygget af samme bygmester eller af tre søstre. De historier har intet på sig; men de tre kirkers spir er alle barokke lanternespir. De er dog langt fra gamle: Kippinge Kirkes spir fra 1701 var yngst. Nysteds er fra 1649-50 og, som det eneste, bevaret.

Radsted Kirke ejedes siden 1529 af Krenkerup. Middelaldertårnet blev 1621 forhøjet og fik et højt spir med lanterne.

Arkitekt Glahn byggede detaljerede modeller af spirenes konstruktion. Tre af disse modeller er bevaret; fra venstre: Radsted, Kippinge og Fuglse. Foto 2005 (Bering).

Spiret var med tiden ældet og kommet til at stå skævt. I 1841-43 gennemgik det en hovedindsættelse ved O.M. Glahn, som frarådede en opretning. Den 2. december 1898 antændte et lyn toppen af spiret. Såvel spiret som den vestlige del af kirkens tag blev ødelagt. Ejeren grevinde Lucie Haugwitz Hardenberg Reventlow øn-

Lanternen, hvor dagslyset skal bryde gennem spiret har Glahn farvelagt for at illustrere resultatet. Måske har grevinde Lucie skullet se på tegningerne.

skede spiret genopført i sin gamle skikkelse, så H.C. Glahn kom på en krævende opgave. Vurderet efter gengivelser af det gamle spir lykkedes det ham at tegne det nye spir som en nøje kopi af det afbrændte; men nemt var det ikke. Ved hjælp af papmodeller fik han i løbet af vinteren 1898-99 styr på kuplens mange krumninger. Konstruktionstegningerne er fra foråret 1899. Spiret skulle blive som det gamle; dog blev fløjfanen noget flottere i den udgave der blev sat op da spiret var rejst i 1900, end den der var på projekttegningerne. Spiret blev tækket med spån, som i 1936 blev erstattet med kobber.

Slemminge kirke

Det senmiddelalderlige tårn havde tidligere, som mange af landsdelens kirker, et spåntækket pyramidespir. I juni 1901 antændtes det af lynet og spiret og hele tårnets indre brændte ud. Kirkens ejer var lensgreve F.C.O. Raben-Levertzau på Ålholm, og han fik hurtigt sat gang i arkitekten: allerede i samme måned foreligger et komplet sæt opmålinger af den kullede kirke,

Før den fik sit Glahnspir lignende Slemminge Kirke mange andre Lolland-Falsterske kirker med pyramidespir på tårnet. Man kan også se at den, som alle Dronning Sofies kirker, var kalket rød og hvid.
Foto: Nationalmuseet.

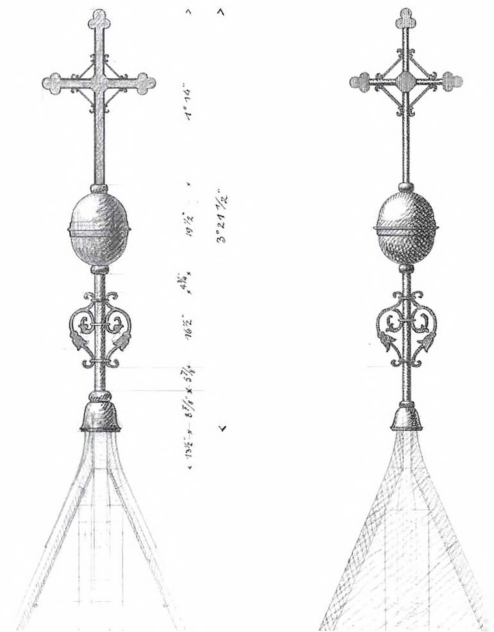

Forslag til Slemminge Kirkes nye spir fra juli 1901.
Formen ligger fast, nu skal der tegnes detailtegninger.

og i juli er der tegnet nyt spir. Tegningerne viser det gamle spirs vindfløj med ACvR 1842. Den blev imidlertid ikke sat op, i stedet tegnede Glahn to udkast til pryddelse med kugle og kors i august måned. Korset blev opsat på det færdige spir allerede samme år som det gamle var brændt; man må beundre den hastighed hvormed der kunne bygges for hundrede år siden. Spiret er meget særegent: En pyramidestub bærer en lille "kobberpavillon" med rundbuede arkadeåbninger og pyramidespir. Årsagen hertil eller et eventuelt forbillede kendes ikke. Værket "Danmarks Kirker", som ellers er meget objektivt, noterer: "Efter tegning af Glahn blev samme efterår det nuværende mindre kønne spir opsat". Måske var det hastværksarbejde; men med tiden er det blevet en væsentlig del af Slemminges identitet.

I 2004 blev spiret omtækket og kobberkuglen åbnet. Inde i den lå (og ligger fortsat) en ætset kobberplade, som røber at Glahns tømrerformand J.P. Andersen også

Slemminge Kirke, Sælland
Figselskab
Nr 20/
1901. XIV

To lidt forskellige spirprydelser fra august 1901.

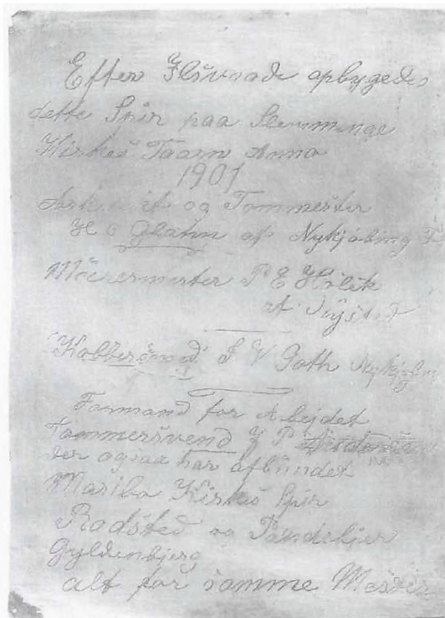

Slemminge Kirkes karakteristiske profil mod vest med den originale tækning. Nu varer det nogle år før lanternen igen er grøn. Foto februar 2004 (Bering).

har afbundet spirene på Maribo, Radsted, Gyldenbjerg og Pandebjerg. Radsted og Gyldenbjerg har vi allerede stiftet bekendtskab med. Pandebjerg er ikke en kirke men

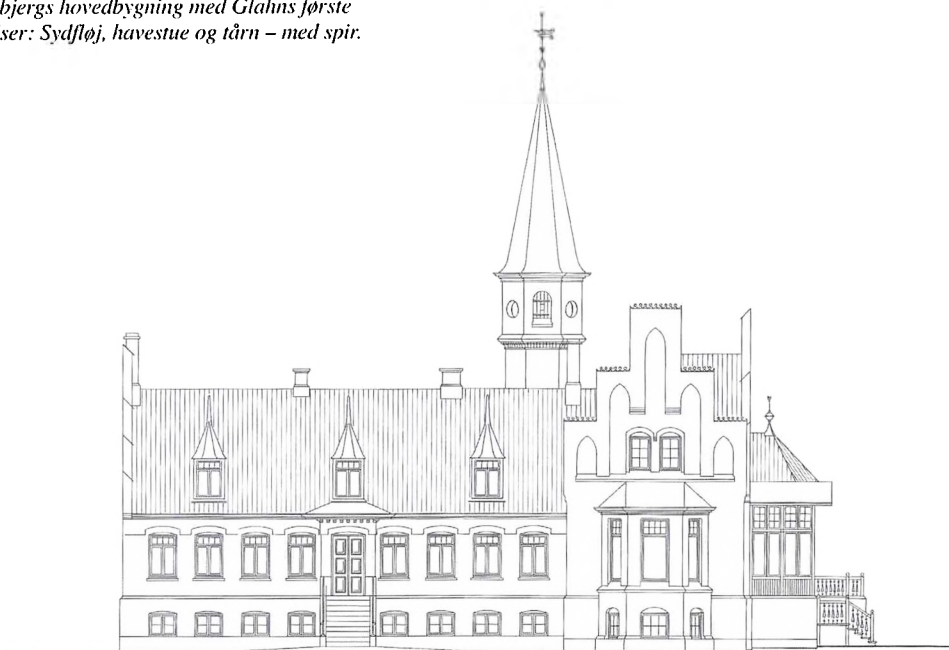

Spiret brændte i juni måned. Her er det nye rejst og der er stadig blade på træerne. Foto: Slemminge kirke.

Inde i kobberkuglen ligger nu to kobberplader. Den gamle har inskription på begge sider. Forsiden lyder: "Efter Ilsaade opbyggedes dette Spir paa Slemminge Kirkes Taarn Anno 1901 Arkitekt og Tommester H C Glahn af Nykøbing F – Murermester PE Holck af Nysted – Kobbersmed JV Goth Nykøbing F – Formand for Arbejdet Tømmersvend JP Andersen der ogsaa har afbundet Maribo Kirkes Spir Radsted og Pandehjer Gyldenbjerg alt for samme Mester". På bagsiden står "Med Samarbejde naar man videst". Den nye kobberplade fortæller stort set samme historie.

Pandebjergs hovedbygning med Glahns første tilføjelser: Sydfløj, havestue og tårn – med spir. 1896.

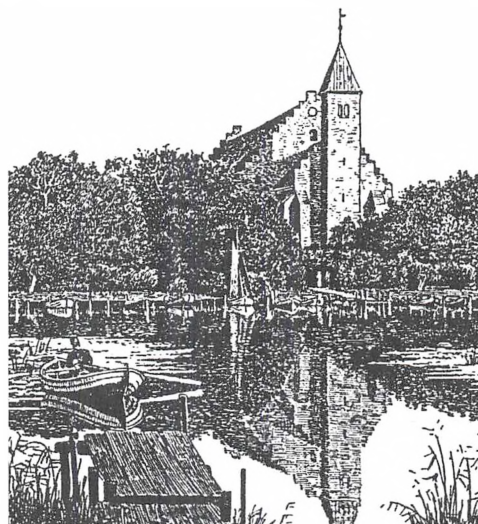

en gård, som fra at være en præsentabel proprietærgård, blev om- og tilbygget af Glahn for Edw. Tesdorpf i flere tempi i årene omkring 1900. I den forbindelse blev der sat tårn og spir på. Det første spir tømrerformanden nævner er Maribo. Det er domkirkens spir, tegnet af arkitekt Hermann Baagøe Storck og rejst sammen med tårnet i 1890-92. Det var åbenbart H.C. Glahn, der havde tømrerentreprisen.

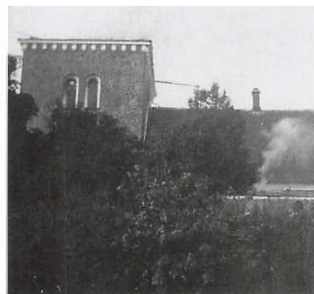
På lanternens vestside var der en hilsen skrevet på kobberet: ”Smedsvend V Hansen Slemminge sk(r)evet 15. maj 1908”. Hvad smedsvenden lavede oppe i spiret ved vi ikke; måske var det blot en udflugt.

Fuglse kirke

Den oprindelige, romanske, granitkirke blev i 1591 omtalt som ”så bygfældig, at Sognefolkene ikke kan opholde sig i den i Regnevjr”. Kirken blev ombygget af Henning Gøye og kunne i 1595 genindvies. De

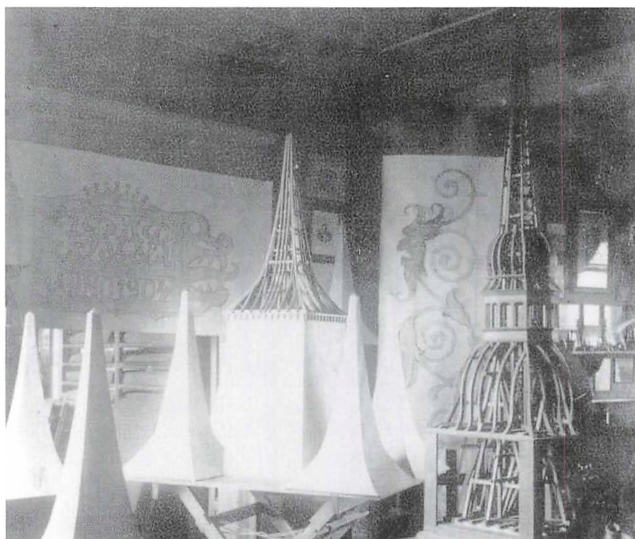
Maribo Domkirke med Storcks vesttårn, hvor Glahn var tømrermester og J.P. Andersen sjakformand. Tegnet af arkitekturmaler J.Th. Hansen, der med utrættelig flid berejste hele landet for at samle stof til 3. udgave af Traps Danmarksbeskrivelse. Tegning 1896.

Der var ikke mange fotografiapparater i Fuglse i 1903; men én havde apparatet klar den 20. august, så vi kan se spiret antændt i toppen og i lys lue og det rygende, kullede tårn. Fotografierne er indsendt til Nationalmuseet af arkitekt Glahn. Foto: Nationalmuseet.

betydelige bygningsarbejder har givet kor og skib deres nuværende udseende som renaissancekirke. Tårnet er bygget i munkeforbandt af røde mursten med mange sorte bindere; men bortset herfra er dets former ikke gotiske, og det stammer efter alt at dømme fra den store ombygning. Det

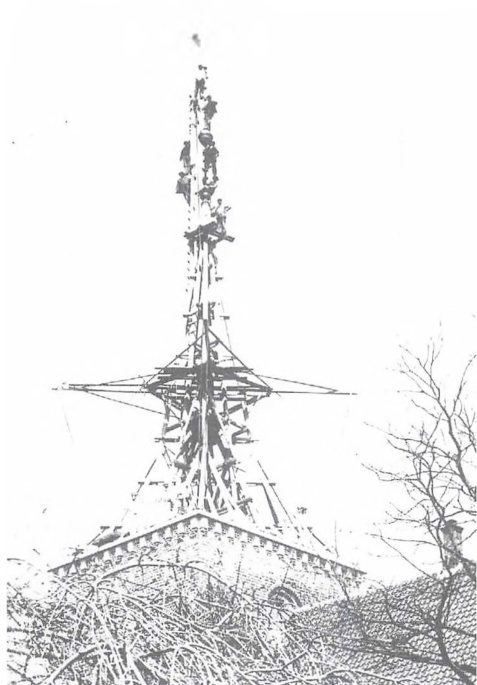
øverste af tårnet med gesims er bygget af mindre sten. Ifølge "Danmarks Kirker" skulle den øverste meter af tårnet og gesimsen være samtidig med det nuværende spir; men både arkitekt Glahns opmålinger og fotografier viser at såvel tårn som gesims var intakt efter branden i 1903. Vi må

Spirets krumninger, som er forskellige på grund af den rektangulære grundplan, har udfordret Glahn. Tegning X er ottende projekt! I december 1903 sender Glahn et fotografi til Nationalmuseet, som viser de mange modelforsøg, der ledte ham til de endelige, vellykkede krumninger. Han har ikke kunnet lade være med at opstille Radstedmodellen i forgrunden. Vindfløjen og fløjstangens prydelser blev tegnet i fuld mål. Fløjfanen vidner om, at familien Rosenkrantz havde beholdt kirken, selvom de mistede godset Kjerstrup ved højesteretsdom i 1844. Foto: Nationalmuseet.

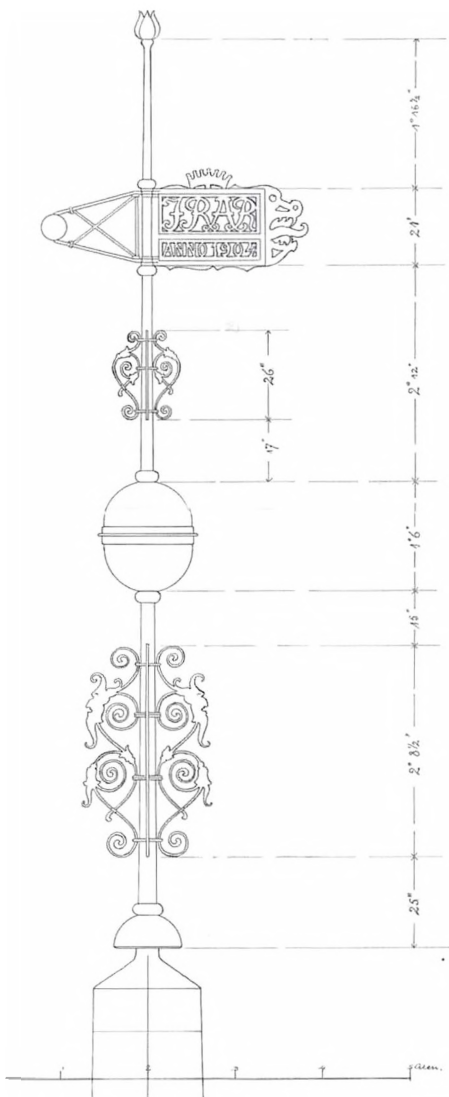
Fuglse Kirkes nordside med spiret fra 1839. Maleri Fuglse Kirke.

konkludere at gesimsen er fra 1839, hvor det forrige spir blev bygget tre år efter dets forgænger var blæst ned i en storm.

Spiret fra 1839 antændtes af lynet den 20. august 1903. Det stod ikke til at redde: Spiret brændte og kirkeklokken styrtede ned gennem tårnet. Man kan stadig se lappen i hullet der blev slået i hvælvtoppen i tårnrummet. Efter branden blev arbejdet med at tegne et nyt spir lagt i hænderne på H.C. Glahn. Det har øjensynligt voldt ham vanskeligheder at finde den rette krumning

På det dårlige fotografi fra foråret 1904 ses syv mand løfte fløjstangen op på plads. Der er absolut intet stillads; blot et par udliggerbomme til hejsetrisser. Spiret er blevet opbygget fra tårnet. Foto: Lokalhistorisk Arkiv Holeby.

Fuglse Kirkes fløjstang. Tegningerne i målestok 1:1 er gået til på smede- og blikkenslagerværkstedet.

på spiret. På projekttegninger fra november står 8(!). udgave og på et fotografi fra december, som Glahn sendte ind til Nationalmuseet, ses 6 modeller foruden den endelige af tømmerkonstruktionen. Det nye

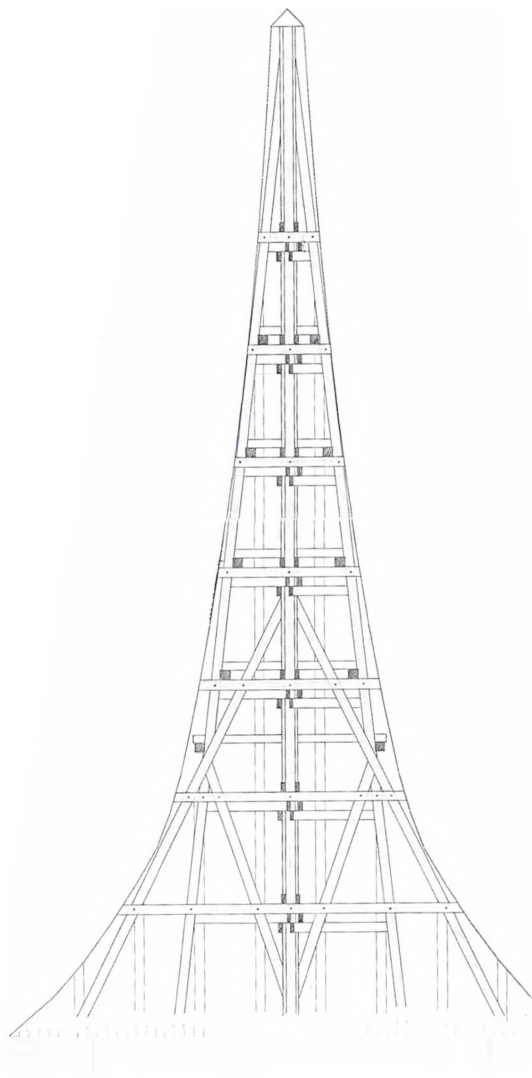
spir blev rejst i 1904. Spiret var fra opførelsen tækket med spån. Det blev omtækket i oktober 1939 af Valdemar Jensen, Skottemark. Tækningen var en traditionel 3-lags dækning; men en del reparationer var udført som 2-lags dækning med kortere spån. Spåntækningen var tjæret; men da det i slutningen af forrige århundrede ikke længere kunne tolereres, at der blev tjæret fra bådsmandsstol fandt menighedsrådet at det var tid at skifte til en mindre vedligeholdelseskrævende tækning. I sommeren 1990 godkendtes et forslag om erstatning af kirkespirets spåntækning med kobber. Omtækningen fandt sted i efteråret 1990 og der blev gjort adskillige iagttagelser og fundet hilsner i kuglen – som ventet. På tømmeret i spirets top har Glahns tømrersvend sat sin signatur flere steder: ”Tømrer H.J.H. Holst, Nykøbing F, 1904”. Bygherren var den daværende tiendejer Jørgen Rosenkrantz til Sophiendal og hans hustru Anna, om dem vidner initialerne på vindfløjen.

Den nuværende vindfløj blev opsat ved spirets genrejsning i 1904. Vindfløjen og fløjstangens øvrige forsiringer er tegnet i fuld størrelse af arkitekt Glahn. Fløjstang og forsiringer er af jern; mens selve vindfløjen og kuglen er af kobber. Vindfløjen bærer initialerne IRAR (førnævnte Jørgen og Anna Rosenkrantz) og årstallet 1904. Kuglen var ramt af adskillige riffelskud. Der har derfor stået vand i den. Ved åbningen af kuglen blev det desuden konstateret, at et tilloddet kobberrør inde i kuglen desværre også var blevet ramt. Kobberrørets indhold var derfor vådt og delvis ødelagt af vand. I røret lå følgende: Yderst en karton fra købmand Carl Friis, deri en eller to aviser rullet omkring et petroleumslampeglas; i glasset lå et sammenrullet ark papir og en lille bon fra Carl Friis. Den ene af aviserne er Lolland Falsters Stifts Tidende fra lørdag den 14. ? 1904. Papiret

har spor af en blækpåskrift fra 1904, som er helt ulæselig. Den øvrige, oprindelige tekst (smukt skrevet med latinske bogstaver) er derimod forholdsvis velbevaret:

*”Den 30de Novem.....
 ...e Spir. 1(839) igjen nyt opført af Frue
 Kammer(herre)inde Emerentze Raben
 Huitfeldt-Levetzau til Kjærst(rup).....-
Jernstang forfær-
 diget af smedemester Kirckhoff.....-
af Skibsankeret fra det engelske
 Barkskeib ”Blentheim”..... strandede
 på Alboen ved Naskov samme Nat til
 den 30te November, som Taarnet ned-
 læstes. Fløjen, Korset og Kugle(rne) ere
 forgyldte af maler L. Benzon Mariboe”.*

Papiret stammer altså fra spiret, der blev opsat i 1839 efter at det ældre spir var blæst ned i natten mellem 29. og 30. november 1836. Den fløjstang, der blev sat op i 1839, havde to kugler som udsmykning. Ved lynbranden i 1903 faldt vindfløjen ned og stangen bøjedes. Stangen blev genopsat efter at være blevet repareret af smed Henriksen, Fuglse. Det vides ikke om han også har fremstillet de vinger, der nu smykker stangen. At papiret overlevede branden er utroligt. Det forvares nu i kirkenes arkiv. Således fik vi viden om det forrige spir. Om det endnu ældre spir, der blæste ned natten mellem 29. og 30. november 1836, ved vi ikke meget. Ifølge et kirkesyn var spiret mellem 50 og 55 alen højt (det må være den samlede højde fra jorden og svarer i øvrigt til den nuværende højde, som er knapt 40 meter eller godt 52 alen til toppen af spiret) og i 1818 tækket med spån. Man kunne undres over indpakningen af hilsnerne fra de forrige spirrejsere. Min udlægning er følgende: Købmandskartonen har rummet den portvin man drak til rejsegildet. Avisen har omtalt begivenheden. Lampeglasset kunne dels holde sam-

Et af tre snit i det ottende projekt til spiret i Fuglse.

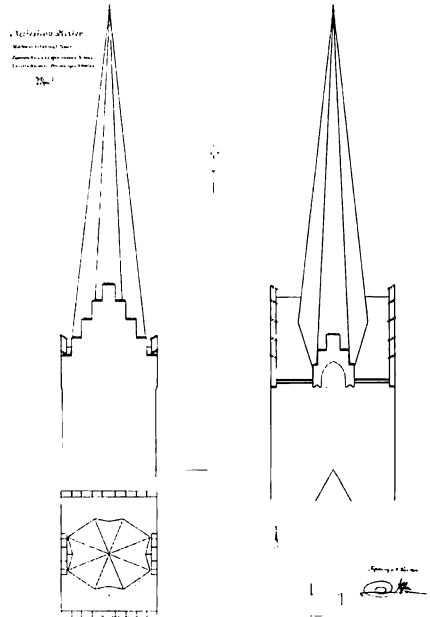
men og dels fortælle os om en tid før det elektriske lys; men med et stort fremskridt i forhold til tællelyset. Den udlægning fik præstefruen anno 1990 til at foreslå, at vi lagde en elsparepære ind i kuglen.

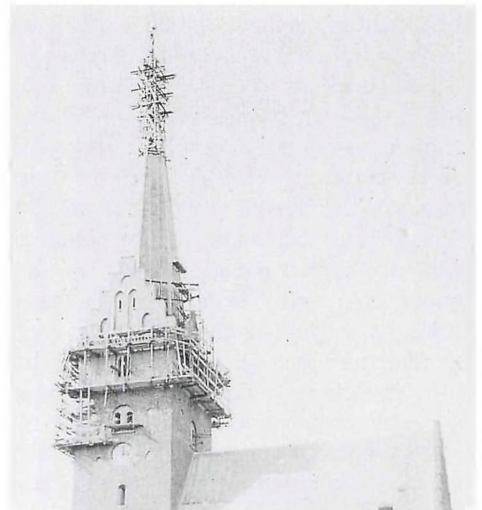
*Nakskov Kirke med det spåntækkede spir fra 1823. Der er eftersyn eller maling af urets viserværk fra bådsmandsstol. På sideskibets tag er der oplagt tagstiger og det er tydeligt, at alle er bevidste om, at de bliver fotograferet. Fotografen står i 1. sals højde og Caspersen flager ud af tagvinduet – måske er det fabrikantindens fødselsdag.
Foto: 1903 Nakskov Lokalhistorisk Arkiv.*

Nakskov kirke

Kirken har en kompliceret bygningshistorie med mange om- og tilbygninger. Tårnets afdækning har også skiftet adskillige gange: Tårnets øverste murværk er fra renæssancetiden. Herpå blev rejst et højt, blytækket spir, som 1617 blev erstattet af et endnu højere, der dog blæste ned efter kun otte år! Derefter havde kirkens tårn et

Skitseforslaget til det nye spir viser det gamle i profil, så ingen kan være i tvivl om det nye vil blive flottere og en pryd for byen. Tegning nr. 1. 1. februar 1904.

Det nye spirs bræddebeklædning er nu så højt oppe, at blikkenslageren godt kan gøre sit kobber klar. Der er stadig tverbomme oppe i spirtoppen. Fløjstangen er rejst. Foto: Johanne Birkedal 1906. Nakskov Lokalhistoriske Arkiv.

Rejsegilde på Nakskovs nye kirkespir.
Foto: Nakskov Lokalhistoriske Arkiv.

Murermesteren – med urkæde – fotograferet på arbejdsplatformen på toppen af Nakskovs kirketårn. Der blev ikke rejst stillads i fuld højde; man stak bomme ud fra tårnets luger eller bomhuller og en lang bom til at bære trissen, så materialerne kunne trækkes op.

Foto Johanne Birkedal 1906. Nakskov Lokalhistoriske Arkiv.

lille pyramidetag et par hundrede år. Det nuværende spirs forgænger var et 29 meter højt, stærkt, svejjet, spåntækket spir, som kan ses på Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 2002s omslag.

For hundrede år siden havde man atter fået lyst til et markant spir. I 1904 kom Glahn med sit forslag til ommuring af det øverste stokværk, opsætning af kamtakke-gavle, et saddeltag og derover et højt, slankt ottekantet spir med kobbertækning. Spiret rejstes i 1906, og bortset fra nytækning i 1980'erne er det uforandret.

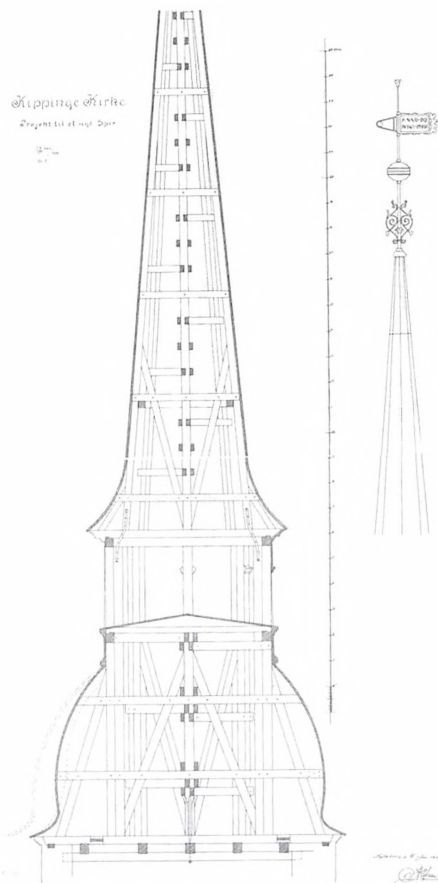

Vantore kirke

Måske den bedste af Glahns nytegnede kirker. Formen er den samme som Gyldenbjerg; men den kalkede bygning er mere i pagt med det Kjeld de Fine Licht i "Lolland-Falsters Stift 1803-2003" kalder den lokale sprogtone – indenfor arkitekturen forstås. Spiret med løgformen har klare mindelser om Nykøbings. Det spir har Glahn kendt godt fra sin hjemby – og det stammer tilmed fra hans læremester Herholdts restaurering af kirken. Vantore Kirke blev bygget i 1906; men der er ikke bevaret en eneste tegning af den.

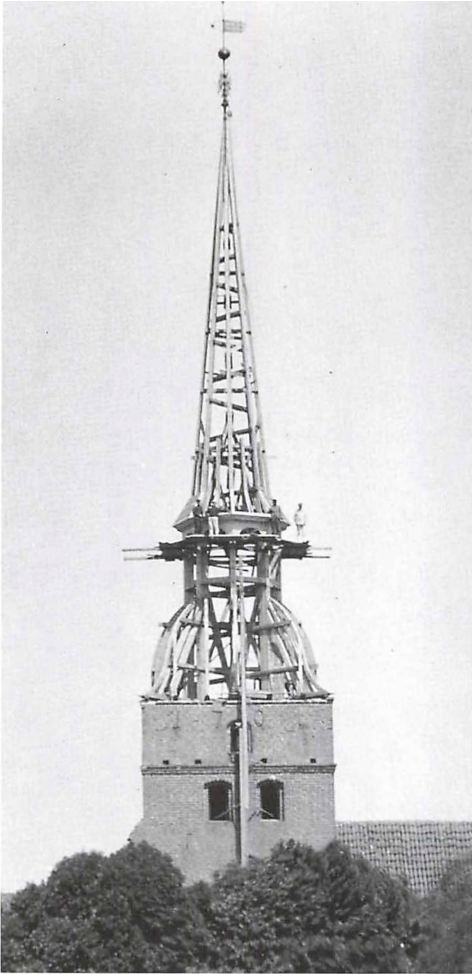
Kippinge kirke

Den gotiske kirke blev tidligt berømt som valfartskirke og er blandt andet som følge deraf forholdsvis stor og rigt udstyret. Tårnet havde oprindeligt et pyramidespir som naboen i Vålse og mange andre af smålandenes kirketårne. 1674 var tårnets tagværk meget brøstfældigt og 1701 blev det erstattet af et højt barokspir med en kraftig kuppel, som bar en ottesidet lanterne under et højt, slankt spir. Det yngste på de tre såkaldte "søsterkirker". Tårnmurene blev samtidig forhøjet med 2,5 meter. Spiret blev tækket med 14.236 tagspån, og det hele kostede 1.926 rdl indbefattet 20 rdl. til kgl. bygmester J.C.Ernst for afsyning af arbejdet. Grunden til at kongens bygmester synede spiret er, at kirken var en del af det falsterske krongods. Spiret blev løbende vedligeholdt, men 1822 faldt fløjstangen ned og blev erstattet med et kors, som ses på Glahns opmåling.

Projekt til nyt spir på Kippinge Kirke. Januar 1910.

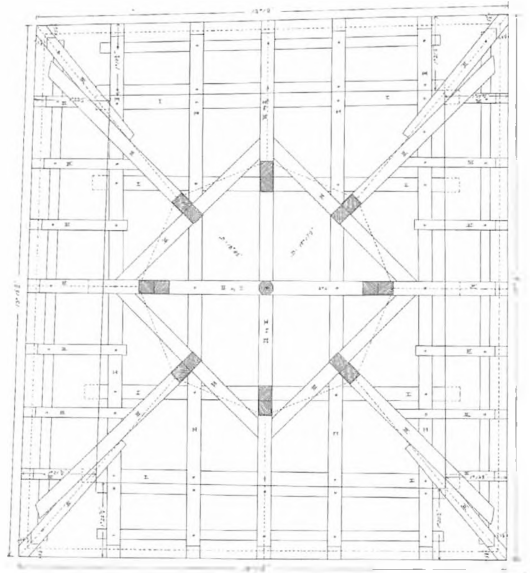
I begyndelsen af 1900-tallet var kirkesynsmændene blevet bekymrede for spirets skrøbelighed, så de sendte bud efter arkitekt Glahn. Hans eftersyn i 1909 afslørede, at de otte egestolper, som bar hele spiret, var "istandsat" med cement og pakket ind med jernblik. Der skulle handling til og allerede samme år blev spiret over lanternen taget ned. Glahn udarbejdede som sædvanligt tegninger og overslag. Man holdt sig til det gamle spirs hovedform med visse ændringer: Kuppen og lanternen blev gjort

Fire stolte tømrere på arbejdsplatformen uden(!) rækværk: De rejste hele konstruktionen inklusive fløjen på ti dage. Foto: 1911, Nationalmuseet.

højere og lanternens base lavere. Et fotografi og en artikel i tidsskriftet *Architekten* (som citerer *Folketidende*) fra 1911 afslører, at Glahn ikke længere selv stod for tømrerarbejdet: "Tømrerarbejdet blev

overdraget til Tømrermestrene Hans Petersen & Co i Nykøbing, som har fremmet Arbejdet med en ualmindelig Energi. Vi kan saaledes nævne, hvad der vil forbause alle sagkyndige, at fire unge Mænd rejste hele Spirkonstruktionen lige fra Grunden og op til Fløjen i 10 Dage – vel at mærke uden Stillads. Smedemester Christoffersen har udført alt det smukke Smedearbejde ved Fløjen, og selve Fløjen og Kobberdækningen er udført af Kobbersmed Andersen (Schmidts Eftf.)." Spåntækningen blev fornyet i 1940. Da den ikke længere må tjæres fra bådsmandsstol er spånerne blevet smukt sølvgrå – men efterhånden også noget udpinte.

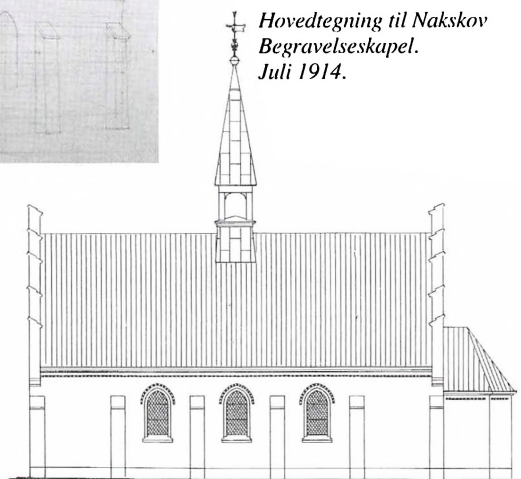
Når man ser hvor skæv planen af det nederste hjælpekælg er og indser at ikke et af tårnets hjørner er retvinklet, må man tage hatten af for de tømrere der afbandt tømmeret til den nederste kuppel, som optager alle skævhederne. April 1911.

Først er der brugt lang tid på at konstruere en perspektiv af det nye kapel til Nakskov Kirkegård, derefter er tagrytteren trukket op med tusch og blevet afsløret som lidt for lavstammet. Glahn har sat en lap papir over med den rigtige tagrytter. Hvis der har været en rentegning må den være hos byggherren; den er ikke bevaret i arkivet.

*Hovedtegning til Nakskov Begravelseskapel.
Juli 1914.*

*Kapellet på Nakskov kirkegård.
Foto: 2001 Peter Bering.*

De to sidste i Nakskov

Vi medtager et par småspir i Nakskov: Da det gamle kapel på kirkegården var blevet for lille, tegnede Glahn et nyt begravelseskapel i 1913-14. Det bærer en tagrytter med spir; men uden klokke – den hænger i

Glahn signerer Albert Petersens akvarel af Katolsk Kirke i Nakskov. Når man i dag ser på selve bygningen kan arkitekturen genkendes; men den hvide kalk fik den ikke. Glahns opdragelse hos Herholdt fordrede blankt murværk.

en fritstående klokkestabel, som også er Glahns

Glahns sidste kirke "Katholsk Kirke i Nakskov" er en virkelig afslutning. Han var da over 70. Den markerer overgangen på tegnestuen. Sagen har nr. V-1916 og det røber at den er startet i 1916; men alle tegningerne er fra perioden 1920-22 og det er tydeligt at se, at det ikke er Glahn der har ført pennen. Men selvom strengen er Albert Petersens er det stadig Glahn der signerer. Da de i maj 1921 når til tegning nr. 28 er det Albert Petersen der signerer for H.C.Glahn og nr. 29 er Alberts. Inden kirken finder sin endelige form, tegnes der adskillige forslag til kirken med vidt forskellige udtryk. Den unge Petersen tegner en klassi-

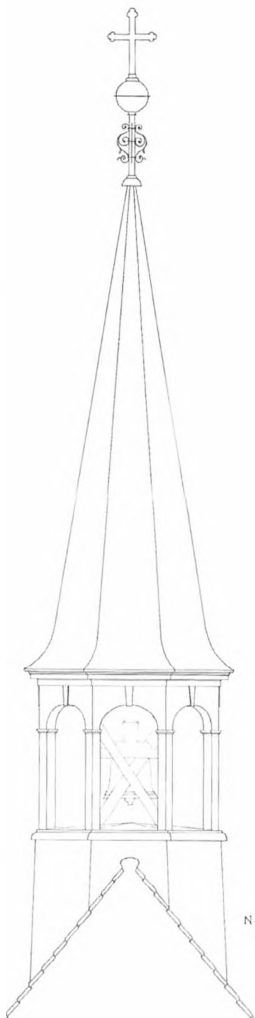
cistisk kirke med tydelige mindelser om hans, nogle år yngre Nordre Kirke i Nykøbing; men det er Glahns blanding af middelalderlig og renæssancearkitektur der vinder.

Historien om Glahns kirkespir slutter meget passende med at stafetten gives videre til efterfølgeren. På den katolske kirke, som er både Glahns og Petersens, er der en elegant lille tagrytter med spir. Petersen begynder således nærmest med at tegne et spir; men derefter bevæger vi os ud af spirenes tidsalder. Nyklassicismen har det svært med spir; men vi kan glæde os over dem. De er festlige land - og sømærker i vores landsdel.

Albert Petersen tegnede adskillige forslag til den Katolske Kirke i Nakskov; ikke alle havde spir. Han har uden tvivl selv foretrukket den nyklassicistiske. Derefter har han lavet en i barok pilasterarkitektur med tempeltægrytter med italiensk bondehat; sakristiilbygningen på koret er han ikke begejstret for, så den får en omgang grønt: "arkitektens trøst". Samme bygning mister rytteren og får tårn med mindelser om Glahns første kirke.

Nyopbygning F. Juni 1921

Albert Petersen

I maj 1921 overtog Albert Petersen tegnestuen. Derfor er det ham der signerer spiret; men kors, kugle og vinger genkender vi fra de forrige spir.

Alle Glahns kirkespir har vi stadig; men ikke alle hans spir er bevaret. Når man ser trappetårnet på Lungholms hovedbygning må man erkende at det er en af hans mislykkede tilføjelser. Han byggede også nordøstfløjen og vestbygning og de underordner sig det ældre hus meget bedre. Tårnet blev opført i 1906 og nedrevet i 1953.

Peter Bering, født 1953. Arkitekt fra Kunstakademiets Arkitektskole 1979 med speciale i restaurering. Berings Tegnestue har udført mange restaureringsarbejder på Syddjælland, Falster og Lolland. Siden 1996 har tegnestuen videreført arkitekterne Glahn og Petersens virksomhed, hvis righoldige arkiv har leveret tegninger til Nkat1 + 2 + 3

Hvaler og delfiner omkring Lolland og Falster

Af Carl Chr. Kinze

Indledning

Næsten en fjerdedel af de godt 80 kendte hvalarter er mindst én gang set eller fundet i Danmark. Det skyldes bl.a. den op til 700 m dybe Norske Rende i Skagerrak, der skaber en direkte forbindelse mellem det åbne ocean og de danske nærhave.

Mange vil kende vores hjemlige hval, marsvinet, men at der hvert år er besøg af mellem fem og otte andre hvalarter er stadig kun et fåtal klar over. Men det er først fra 2000 at der for alvor er kommet skub i dokumentationen og erkendelsen heraf. Digitalkameraer har fået en stor udbredelse og via internettet kan det ret hurtigt fastslås hvilken art den strandede eller observerede hval tilhører. I tider hvor drivhuseffekt og klimaskift fylder meget i den offentlige debat, er det logisk at spørge hvad de mange eksotiske hvaler er udtryk for.

Historiske kilder tyder på, at det ikke er et nyt fænomen og at der nok altid har været flere slags hvaler i danske farvande. Men tidligere nåede langt fra alle oplysninger om strandede eller fangede hvaler frem til datidens naturhistoriske museer, og selv blandt dem der blev indberettet kunne museerne ikke altid skaffe sig de

fornødne oplysninger til artsbestemmelsen af dyret endsige sikre sig det til videnskabelig brug. Indberettede observationer fik en ret stedmoderlig behandling, dersom de ikke var ledsaget af billeder, og mange hvalobservatører har nok tøvet eller helt undladt at fortælle om deres observationer – af angst for at blive til grin.

De nye tiders hvalinteresse har haft afsmittende virkning på indsamlingen af tidligere tiders forekomster. Efterhånden er det kendt at jeg er i gang med at rekonstruere den tidligere hvalforekomst i Danmark, og kilderne er mangfoldige: Via en amtsbiologs frisør tilgik der mig således et billede af et øresvin fra Bandholm, fordi frisøren tilfældigvis var sønndatter af den fisker, i hvis garn dyret blev dræbt.

Formålet med denne artikel er dels at fortælle de lokale hvalhistorier jeg kender til, dels at opfordre til at kigge efter om der skulle ligge yderligere hvaloplysninger i kommodeskufferne eller fotoalbumer, eller måske endda en knogle eller et kranie.

Lolland og Falsters kyster

Når denne sammenstilling kun beskæftiger sig med Lolland og Falsters kyster, så er der først og fremmest tale om en lokalhi-

storisk og i mindre grad om en fag-zoologisk naturhistorisk oversigt. Kystlinien omfatter Nakskov Fjord og bidder af Langelandsbæltet, Smålandsfarvandet med småerne Raagø, Fejø, Femø og Askø, Guldborgsund, Storstrømmen, Grønsund, Østersøen og Femern Bælt. Hvalmæssigt hører disse kyststrækninger til de mere afsides i Danmark, og må derfor formodes at være ret "hvalfattige", når der ses bort fra de allesteds nærværende marsvin. Alligevel har der været besøg af yderligere fire hvalarter: hvidnæse, rissosdelfin, øresvin og finhval. Det er overvejende sandsynligt, at den sjette hvalart kommer til at blive den sjældne halvspækhugger, der muligvis viste sig ved Nakskov i 1862. I 1902 blev en "næbhval" fanget i det nordlige Guldborgsund. Skulle det vise sig at være en rigtig næbhval, er det en syvende art, men mere om disse to uafklarede hvalarter forned.

Til hvert fund knytter der sig en lokal historie. Hvordan blev hvalen opdaget? Hvad gjorde man for at fange den? Hvad skete der med den bagefter? Blev den bare destrueret eller blev den vist frem for penge?

Skriftlige kilder og videnskabelige indsamlinger

Det hidtil tidligste skriftligt dokumenterede fund er således fra 1862, men det er helt sikkert at der endnu er adskillige uopdagede fund, der blot venter på at blive gravet frem fra skriftlige historiske kilder. Der findes f.eks. et væld af oplysninger om hvalforekomster i de gamle aviser, dog kræver det tålmod og ihærdighed at finde dem. Heldigvis har jeg også fået god hjælp fra "arkiv-ildsjæle" og lokalarkiver i min jagt efter "de forsvundne hvaler".

Zoologisk Museum i København havde held til at sikre sig nogle af de strandede hvaler, men måske ligger der også kranier eller skeletter af hvaler på de lokale museer eller i lokale skolesamlinger. Først fra

omkring 1980 havde man til hensigt at registrere samtlige hvalstrandinger, og om muligt indsamle videnskabelige prøver fra dem. Fra tiden før 1980 er der derfor grangiveligt store huller i både viden og registrering.

I dag er det Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg der sammen med Zoologisk Museum står for den videnskabelige indsamling og registrering.

Marsvin (Phocoena phocoena)

Marsvinet er fundet strandet langs hele kyststrækningen og observeres hyppigt i den vestlige del af Smålandsfarvandet og Langelandsbæltet, mens der i Femern Bælt og i Østersøen er lavere marsvinetæthed. Sandsynligvis har der foregået en mindre fangst frem til artens fredning i 1967. I dag forekommer dog stadig utilsigtede bifangster i fiskegarn.

Hvidnæse (Lagenorhynchus albirostris)

Hvidnæsen er Danmarks næsthøppigste hval og mest almindelige delfin. Det er den eneste ud over marsvinet, der er dokumenteret som ynglende her i landet. Længe blev den anset som sjælden, selvom den sandsynligvis altid har været ret almindelig også i de indre danske farvande, hvor den i hvert fald er blevet påvist de seneste 12 år.

Hvidnæsen er både blevet forvekslet med de mindre marsvin (et kig i Lademanns leksikon viser under opslaget marsvin en hvidnæse!) og de lidt større øresvin, der imidlertid kun lejlighedsvis optræder i de indre danske farvande.

Der er dokumentation for to hvidnæsefund fra Lolland og en enkelt observation mellem Lolland og Femern.

Den første hvidnæse

Det første lollandske fund er fra 1931, nærmere betegnet Vester Blands på nord-

Hjortshøjs Delfin i fugleperspektiv i porten hos malermesteren i Østergade 35. På billedet kan man tydeligt se den hvide næse og at dyret er af hankøn. Ifølge avisen var der "run" på hvidnæsen, idet mange ønskede at se "papegøjen" (Lolland-Falster Folketidende den 24.11 1932).

Hjortshøjs Delfin.

Det smukke Dyr — set i Fugleperspektiv.

kysten den 25. februar. Lolland-Falsters Socialdemokrat skriver herom dagen derpå:

*En druknet Grindehval i Garn
Da Fisker Georg Nielsen, Blands, i Gaar Formiddags var ved at røgte en Torskeruse, kunne han ikke trække Rusen op.*

Ved nærmere Eftersyn viste det sig, at der var en Grindehval i Rusen. Den maa formentlig være kommet ind i Garnet saaledes, at den ikke kunne faa Luft og er derfor druknet.

Fisker Nielsen fik et Anker under Halen paa Hvalen, og fik derefter noget Tovværk omkring den, saa han kunde slæbe den efter Fartøjet.

Den fangede Hval er 4 Alen lang og vejer ca 600 Pund. Den blev solgt for 60 kr. til Holeby Afkøgeri.

Hvalen er udstillet i Teknisk Skoles Gaard.

Man skal ikke lade sig forvirre af betegnelsen "grindehval". Det var dengang en gængs fællesbetegnelse for alle mindre tandhvaler, der ikke lige var marsvin. Fundet af hvidnæsen faldt ganske belejligt sammen med en stor udstilling i Holeby: Delfinen blev transporteret dertil over land og må selvsagt have vakt en vis opsig. Holeby gjaldt længe fejlagtigt som strandingsstedet, men må så nu "degraderes" til udstillingssted. Dyrets længde på 4 alen = ca 250 cm og anslåede vægt på 300 kg svarer godt til gennemsnittet blandt danske hvidnæsefund. Det ville undre meget om dyret ikke var blevet fotograferet under udstillingen, men det har ikke hidtil været muligt at lokalisere et foto, der sandsynligvis vil kunne afsløre dyrets køn.

Dyret endte på Holeby Afkøgeri der afgav dets hoved til Zoologisk Museum i København, hvor dyrets kranie den dag i dag findes i den videnskabelige samling under ZMUC CN 32x. Det optræder først

den 26.6. 1937 i museets tilvækstkatalog: En Lagenorhynchus albirostris fra Holeby købt af en "fisker".

Den anden Hvidnæse

Allerede året efter, den 21.11.1932 blev den hidtil eneste anden "lollandske" hvidnæse fundet på Askø Sydstrand.

Lolland-Falsters Stiftstidende skriver dagen efter herom.

Sjælden Stranding

Paa Sydsiden af Askø er i Aftes drevet en Delfin i Land. Parcellist Reinholdt Nielsen fik Øje paa Dyret et Stykke ude i Strandkanten og fik det med Besvær bjerget i Land. Det er ca. 3 Meter langt, og vejer lige ved 300 kg.

Den 23.11. fortæller samme avis, at der er delfinudstilling i baggården hos malermester Hjortshøj på Lilletorv i Nykøbing, hvortil delfinen er bragt med skib.

Lolland-Falsters Folketidende er den 22.11. lidt mere beskeden i sin længde- og vægtangivelse af dyret (2½ m og 5-600 pund). Avisen bestemmer delfinen til en hvidnæse, og skriver at det er længe siden sådan en har vist sig i lollandske farvande. Hertil kan man jo i bagklogskabens lys sige at der ikke engang var gået to år siden sidste fund. Lolland-Falsters Socialdemokrat henviser den 23.11. læsere, der gerne vil vide mere om hvidnæsen til "Vor Kloedes Dyr".

Lolland-Falsters Folketidende runder den 24.11. af med at bringe et billede af dyret, der tydeligt afslører, at det er han.

I Zoologisk Museums arkiv ligger der et brev fra degn Jørgen Nielsen. Han forespørger museet, om der er interesse i at erhverve dyret, der er helt og ganske frisk, og oplyser at en lokal lærer i zoologi har bestemt det til en hvidnæse. Museet takker pænt nej, vel sagtens fordi man mente at

være velforsynet med denne art i sin samling. Men måske findes dyrets kranie alligevel endnu, enten i privat eje eller i en skolesamling.

Herefter går der helt frem til 1995 før der atter er belæg for hvidnæser i området. Et ungdyr holder i flere uger til nær et skibsvrag i Femern Bælt. Det kan undre at hvidnæsen ikke er optrådt i de mellemliggende år. Eventuelle fund af hvidnæser ville i mange tilfælde være taget for blot at være "store marsvin". Det er derfor rimelig sandsynligt at nye gamle fund vil dukke op.

Øresvin (Tursiops truncatus)

Øresvinet er den delfinart de fleste kender fra delfinarierne. Mindre kendt er det, at denne delfin også til tider forekommer i indre danske farvande. I årene 1942-44 fandt en lille "invasion" af øresvin sted under hvilken i hvert fald fire dyr blev fanget. Det ene af dem i lollandske farvande.

Øresvinet fra Bandholm

I starten af juli 1944 blev der spottet en delfin i Smålandsfarvandet ved Fejø og vist nok også ved Askø. Ifølge Lolland-Falsters Stiftstidende var der tale om en "blåhval", men den "skrumpede" kraftigt ind i størrelse til en "unge eller foster". Hvalen var en delfin.

Den 11.7. var dyret kommet ind i Bandholm havn og man forsøgte at fange og nedlægge dyret. Havneåbningen var blevet lukket til med net, men delfinen hoppede blot over nettet for at unddrage sig sine plageånd, blot for stærkt afkræftet og såret af flere skud at lade livet i Vignæs Vig dagen efter. To fiskekuttere havde her held til at drive delfinen ind på lavt vand, hvor den blev skudt med riffel.

Delfinen blev den 13.7. bragt til Bandholm hvor det lå på *lit de parade* hos fiske-

Øresvinet nedlagt 13. juli 1944 på havnen i Bandholm. På billedet ses Alfred Jensen, farfar til Margit Nielsen, Idestrup, der venligst har udlånt billedet

eksportør Jørgensen, der havde købt dyret. Her fik de lokale mulighed for at se den sjældne gæst på klos hold. Delfinen solgtes videre til Levertransfabrikerne i København. Den 15.7. beretter Ekstra Bladet herom under overskriften: *Usædvanlig Gæst i Byen!* Et billede viser et noget afpillet skelet og billedteksten fortæller at dyret er blevet købt af Zoologisk Museum.

Det drejede sig om en 305 cm lang hun, og den i aviserne angivne længde på 3 m er dermed god overensstemmelse med den senere opmålte længde. Desværre ved vi ikke særlig meget mere om dette dyr. Maven var fyldt, så dyret havde nydt godt af de lokale småfisk. Vi ved intet om dyret var med mælk og det derfor måske var kommet bort fra sin patteunge. Men i hvert fald nævner Dr. Frits Brødstrup, Zoologisk Museum, i et notat, at en unge skulle være "taget" i nærheden.

Helt indtil 2002 var der i hvert fald ikke blandt museumshvalforskere kendt billeder af dyret "i kødet". Men så blev jeg ringet op af min kollega fra Storstrøms Amt, der havde fået et billede af en delfin fra sin frisør Margit Nielsen f. Jensen, der atter

formidlede kontakt til sin faster Vera Henriksen, hvem jeg skylder tak for en "øjensvidneberetning" af hændelsen.

Billedet viste netop øresvinet fra Bandholm. Frisøren var sønnedatter af Alfred Jensen, en af de tre fiskere der nedlagde delfinen ud for Vestermark. De to andre fiskere var ifølge avisen Georg og Christian Nielsen.

Måske findes der yderligere billeder af delfinen under sin færd til København.

Rissosdelfin (*Grampus griseus*)

Før 1938 var rissosdelfinen ikke kendt fra Danmark, den havde knapt nok et dansk navn. Netop i 1938 optrådte arten så hele to gange her i landet og herefter ikke siden. Ud over dette første danske fund er arten kun fundet yderligere én gang, ved Nibe i Limfjorden. Den fik navnet halvgrindehval på grund af en vis lighed med denne art, især hvad hovedets form angår. I dag foretrakkes navnet rissosdelfin.

Rissosdelfinen fra Taars

Danmarkshistoriens første fund blev gjort på Lollands nordkyst ved Tårs nær

Hval i Zoologisk Have —

Den 3 m store Hval, der i Dag er fanget ved Taars Skovby, er fra i Morgen udstillet i Zoologisk Have. — Hvalen er ikke mindre end 3 m lang og vejer omkring 400 kg.

Annoncering af "grindehvalen" fra Tårs, der viste sig at være det første danske fund af rissosdelfinen eller halvgrindehvalen. (Lolland-Falsters Stiftstidende 3.9 1938)

Sakskøbing. Zoologisk Museums pattedyr-kurator Magnus Degerbøl fik underretning fra lektor Roy Skougaard, Nykøbing, om at den lokale Zoologiske Have havde en hval på udstilling, der sandsynligvis tilhørte arten *Grampus griseus*. Degerbøl gjorde sig store anstrengelser for at erhverve hele hvalen, men det lykkedes kun at få fat i kraniet. I 1939 skrev han en artikel om de danske fund af arten, men dyrets køn og længde og den nøjagtige fangstdato var ham åbenbart ikke bekendt.

Jeg har dykket lidt ned i avisarkiverne og fundet følgende oplysninger i Lolland-Falsters Folketidende, der den 3. september beskriver hændelse under følgende overskrift:

Hvalfangsten i Taars Vig

Dyret sendte høje Vandstraaler til vejrs, da Fiskeren kastede en Løkke om dens Halefinne

Fiskeren der i Taars Vig stødte ind i den endnu levende hval hed O. Boesen og kom

fra Taars Skovby. Boesen var rask i vendingen og fik anbragt en løkke rundt om hvalens hale. Det 3-4 m lange dyr blev slæbt ind til en bådebro, hvor den endnu var sprællevende. Førstelærer Jakobsen beskriver farvetegningen som helt lys, nærmest sølvgrå og dyrets rygfinne som imponerende. Fangstdatoen var altså den 3.9. og længden på dyret 3-4 m. Alene på dette grundlag kan man ikke afgøre dyrets køn, men den meget lyse farvetegning og den høje rygfinne tyder meget på at det var en han. Kun et billede af dyret ville kunne give det endelige svar.

Direktøren for den zoologiske have, Heinz Krag, erhvervede sig dyret, der levende på en lastbil blev fragtet til haven. Hvalen blev straks aflivet et afsides sted. Herpå blev den fremvist i flere dage og tilførte den samtidigt afholdte turistfest endnu en sensation. Allerede samme dag annonceres hvalfremvisningen fra den 4.9.(en mandag) og dagene fremefter indtil om onsdagen (Fig. 3). Allerede på førstedagen så 1949 mennesker dyret, der ifølge Lolland-

Falsters Stiftstidende endte sine dage som føde for zoologisk haves isbjørne.

Halvspækhugger (Pseudorca cras-sidens)

Halvspækhuggeren er en tropisk subtropisk art. Før 1861 troede man faktisk at det var en uddød art, idet man kun havde kendskab til jordfundne knogler fra Sydengland. Men så dukkede der en større flok op i Kielerfjorden, og i løbet af 1862 strandede der flere dyr rundt i de indre danske farvande og tilstødende tyske og svenske havområder.

Halvspækhuggerne fra Nakskov

I følge Nakskov Avis blev der ultimo oktober 1862 fanget to hvaler ved Nakskov. Dyrene var hhv. 7 og 9 alen lange (hhv. 430 cm og 558 cm). Der blev kogt 3 fjerding tran af det ene dyr, og det svarer til ca. 100 l tran eller 440 kg kropsvægt, og passer meget godt til en halvspækhugger. Rent tidsmæssigt og længdemæssigt kunne det godt have drejet sig om denne hvalart.

J. Th. Reinhardt fra det Kongelige Naturhistoriske Museum nævner ikke disse to hvaler i sin afhandling fra 1862, men det kan meget vel være at meddelelsen om dem ikke nåede til København før afhandlingen var i trykken.

Det lykkedes ikke for de københavnske museer at erhverve dyrene. Zoologen Tauber (1880) anfører dog de to hvaler som halvspækhuggere, og denne bestemmelse følges af Wulff i Danmarks Pattedyr fra 1881 og af tyskeren Arnold Japha i sin oversigt over Østersøens hvalforekomster fra 1909, mens Herluf Winge fra Zoologisk Museum bemærkelsesværdigt nok ikke nævner den i sin bog om Danmarks Pattedyr fra 1908.

Min egen vurdering er, at der med stor sandsynlighed har været tale om halvspækhuggere, men det ville være rart med

en entydig beskrivelse eller måske endda et billede eller en tegning.

Næbhval (Mesoplodon bidens)

Natten mellem den 19. og 20.1. 1902 kom en hval på lavt vand ved Bandholm og måtte lade livet. I de følgende dage var der i de lokale aviser stor uenighed om både art, længde og vægt.

Lollands-Posten den 20.1.1902 skriver:

En Grindehval eller siges der muligvis en "Springer" er i Nat "strandet" ved Bandholm. Den blev i Morges bugseret i Land og viste sig at veje 500 Pund. Den er 6 Alen lang.

Dagen efter bidrager Nykøbing Dagblad med følgende:

En Grindehval af ganske antagelig Størrelse er i Nat under den stærke Storm strandet ved Bandholm udfor Parken hvor den i Formiddags observeredes af Fisker Andersen. Den var død, men vil antagelig blive gjort nyttig ved en Forevisning, for senere at blive lavet til Tran etc. Dens vægt er ca 400 Pund.

Lolland-Falsters Stiftstidende skriver samme dag:

Hvalen fra Bandholm

Som bekendt blev der for nogle Dage siden fanget en Hval ved Bandholm. Der opstod straks stor Strid mellem de lærde hvad Art den hørte til; nogle kaldte den en Grindehval, medens Peter Frederiksens Aviser regnede den til Fiskene. Efter at Dyret der maaler over 4 Alen i Længden og vejer 600 Pund, i Dag er bleven forevist i Sakskøbing – paa Vej til Nykøbing – har vor derværende Medarbejder fastslaaet at det er en Døgling eller Næbhval (Chenodelphinus rostratus). Da det er sjældent, at en saa stor Hval ses ved vore kyster, henlede vi herved naturinteresserede Læseseres Opmærksomhed paa den.

Vi ved nu præcis hvor hvalen strandede (udfor Parken, Bandholm) og at fisker Andersen fandt den. Det efter en storm hvilket er en ret hyppig strandingsårsag. Dyret blev fremvist både i Saks København og Nykøbing F, men tilsyneladende er der ikke bevaret billeder af det.

Længdeangivelserne svinger fra "over fire alen" til seks alen eller mellem 240 og 360 cm. Vægten angives fra 400 til 600 pund eller 250-300 kg.

Hvalen betegnes i de tidligste meddelelser som grindehval eller springer. Grindehval betyder naturligvis her "mindre tandhval". Der kunne ud fra vægtangivelsen og den mindste af længdeangivelserne være tale om en hvidnæse eller en almindelig delfin, og ud fra den største længdeangivelse om et øresvin. Det kan dog undre at tilstedeværelsen af tænder slet ikke omtales. Det kunne være et gammelt tandløst individ eller selvfølgelig en repræsentant for næbhvalerne, der kun har et enkelt eller to tandpar at vise frem.

Betegnelsen Døgling eller Næbhval (*Chenodelphinus rostratus*) tyder lidt i denne retning. Fundet er på grundlag af denne avisomtale opført som døgling flere steder bl.a. i en oversigt af C.A. Rasmussen i Nationaltidende fra 14. december 1942. Men da døglingens fødselslængde ligger på ca 3,5 m, så harmonerer kun avisernes største længde- og vægtangivelse med denne art, og oven i købet kun med en nyfødt unge. Døglingens yngletid ligger imidlertid normalt midt om sommeren og det kan så undre at moderdyret på 7-8 m ikke er blevet fundet i nærheden. Oplysningerne passer bedre på døglingens slægtning almindelig næbhval. Individet af denne art i den angivne længde vil virke ganske tandløse, da tænderne i underkæben enten – for hannerne vedkommende - endnu ikke vil være brudt frem eller – for hunnernes vedkommende - aldrig vil gøre det.

På Zoologisk Museum modtog man øjensynlig ikke nogen underretning herom. I hvert fald findes der ingen bevarede breve i arkivet.

Finhval (Balaenoptera physalus)

Selvom den i aviserne blev betegnet som blåhval fra Lolland, så var det "kun" en finhval. Strandingen fandt nærmere betegnet sted nær Næsby Strand den 26.2. 1958. Det var en han på 20,6 m, og dermed blandt de tre største hvalindivider nogensinde dokumenteret i Danmark. Efter at være havnet på stranden ved Næsby drev den ud igen og atter i land tættere på Albu. Hvalen blev døbt Særimmer, efter den mytologiske galt i Valhalla: hver gang der blev skåret en luns af hvalen, så var der med samme en ny at skære i.

Hvalen lå på grund og som strandingsgods var den Statens ejendom. Oprydningssarbejdet, der i dag ville være klaret af personale og frivillige fra naturhistoriske museer, blev overdraget til destruktionsanstalten Blåkilde. Museerne havde ikke dengang første ret til strandede hvaler og måtte håbe på en donor eller prioritere egne midler herpå. Poul Valentin Jensen fra Zoologisk Museum målte dog dyret op. Tre store kranvogne var utilstrækkelige til at bjærge dyret i land. Man var derfor nødt til på stedet at skære lunser af og trække dem i land. Det næsten fem meter lange kranium overlevede ikke denne hårdhændede behandling i et stykke.

Både Zoologisk Museum i København og Naturhistorisk Museum i Århus havde allerede et eller flere finhvalskeletter i deres samlinger og takkede begge nej til at erhverve dyret. Det eneste levn fra denne hval skulle være en hvirvel, der befandt sig på Langø skole. Ifølge aviserne skulle 29 t ben, kød og spæk være kørt gennem skæremaskinen.

Finhval fra Næsby. Privatbillede af Poul Kristiansen.

Afslutning og opfordring

Hermed er der så gjort status over kendte hvalforekomster langs Lollands og Falsters kyster. Det er dog helt givet, at der vil dukke flere nye gamle fund op. Der er mulighed for nye arter og tilføjelser til de allerede kendte fund. Billeder, præparater og oplevelser af og med hvaler efterlyses hermed. Skriv til Carl Kinze, Falkoner Alle 35 1th, 2000 Frederiksberg eller ring på 21682831.

Carl Kinze (f. 1956) er cand.scient. og phd i zoologi. Fra 1986 til 2003 var han tilknyttet Zoologisk Museum i København. Etablerede i 2003 sit eget konsulentfirma og har specialiseret sig i tværfaglige historiske undersøgelser af det danske dyreliv, først og fremmest hvaler. Forfatter til egnshistoriske artikler og fagbøger om havpattedyr.

Noter:

- 1 Især projektet *Fokus på Hvaler i Danmark* der fra 2000-2002 blev gennemført ved Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg og Zoologisk Museum i København i samarbejde med Skov- og Naturstyrelsens Statsskovdistrikter.
Se www.hvaler.dk
- 2 For illustrationer af hvalerne se www.hvaler.dk

Erindringer fra min barndom i Kraghave

Af Jørn Christiansen

Gedser og Kraghave

Jeg blev født i Gedser 12. januar 1944, på Engvej i nummer 21. Mine forældre, Robert og Laura, var kort forinden flyttet ind her efter at have afhændet den mælkeforretning, de havde haft på Laurits Jensensgade i et par år. Far var opvokset på Engvej i nummer 15, hvor farfar stadig boede.

Allerede i 1945 flyttede vi til Kraghave, fordi far havde fået arbejde i Nykøbing hos en pottemager, der hed Frydendal. Far sad ved en automatisk drejeskive og lavede røde urtepotter. De lavede også lidt "finere" ting, forskellige dekorerede skåle og fade til husholdningen.

Vi flyttede ind i den ene halvdel af et gammelt stråtekt hus, som tilhørte naboen, købmand Th. Rasmussen. Huset var opført i bindingsværk med ubrændte lersten, det var kalket helt hvidt, da vi flyttede ind. Far tjærede bindingsværket og kalkede selve muren okkergul, det så virkelig flot og hyggeligt ud, men det var en fugtig og usund bolig. Gulvet i køkkenet var stampet ler, men det blev forholdsvis hurtigt udskiftet med et trægulv. Den anden halvdel af huset var ejet og beboet af en, syntes jeg, gammel kone, frøken Hansen, og far

kalkede også hendes del af huset, så det var ens. Vi betalte 35 kroner om måneden i de ni år, vi kom til at bo der.

Min første sikre erindring stammer fra min 3 års fødselsdag, hvor købmandens barnebarn Niels og barber Rommes Bjarne var med. Det var også omkring den tid, at jeg begyndte at lægge sukker i vindueskarmen til storken, så den ville komme på besøg hos os. Den kom den 4. april 1947 med Finn. Året efter fik Bjarne en lillebror, ham kom jordemoderen med; Bjarne tog mål af hendes taske og undrede sig en smule over, at Bo havde kunnet være i tasken.

Frøken Hansen, som boede i den anden ende af huset, var syerske, og så var hun kommunist, sagde mor. Jeg vidste ikke, hvad det var at være kommunist, men det var vist noget mærkeligt noget; hun fik af og til besøg af sine to niecer, Jytte og Anne. De var københavnere, og deres forældre var også kommunister, men vi legede nu med dem alligevel. Mor sagde, at når vi havde leget med dem, snakkede vi også københavnsk. Da jeg blev ældre fandt jeg ud af lidt mere om kommunister. Jytte

og Annes forældre rejste af og til til Rusland, og på et tidspunkt kom Anne også på et skoleophold i Rusland.

Jeg husker, at fars plads ved spisebordet i stuen var, så han kunne sidde og holde øje med, hvad der kom ad vejen fra Nykøbing. Engang sprang han op og råbte "væk for satan!", og næsten samtidig lød der et brag. Det var en motorcykel med sidevogn, der kørte ind vores hus, der skete heldigvis ikke andet end at styret blev lidt bøjet. Han sagde tit "så, nu kommer Svend og Anna og alle ungerne", Svend var fars bror; men jeg husker overhovedet ikke, at de besøgte os dengang. Derimod kom fars onkel Hans-Jørgen kaldet Sjønefatter eller Pjutton af og til på besøg, jeg husker, at far engang fik øje på ham, da han kom sjokkende med sine små gammelmands skridt langt uden for Kraghave, og jeg løb ham i møde. Sjønefatter og hans kone tante Emma boede på Kohavevej i Nykøbing, hvor de havde et lille hus med en have bagved.

At bo i et hus med et brandfarligt stråtag kunne for nogle familier godt give problemer i tordenvejr. Hvis det tordnede om natten stod mor op til det var ovre, men hun vækkede ikke os børn, og det er jeg glad for, for jeg har aldrig været bange i tordenvejr. Jeg var dog selv ved at brænde huset af engang til jul. Vi havde en skænk eller buffet, hvor vi til jul havde et nisselandskab bygget op af vat og piberensernisser. Der stod nogle stearinlys og brændte i et par små stager formet som træsko; da et af dem var brændt næsten ned, gik jeg hen for at slukke det. Jeg skulle vise mig og slukke flammen med fingrene; det skulle jeg ikke have gjort, jeg brændte fingrene, lyset væltede og vattet begyndte at brænde. Far sprang op fra bordet og råbte "væk!", han pustede til ilden og straks

Sådan så jeg ud som lille.

bredte den sig til alt vattet. Jeg husker ikke, om han nåede at flytte gardinerne, som hængte tæt ved, inden han for ud i køkkenet efter vandspanden. Der var ikke ret meget i spanden, han hældte det ud over ilden, og da det ikke hjalp ret meget, så skrabadet han det brændende nisselandskab ned i spanden og greb mors pæneste, fint broderede, sofapude og stoppede ned oveni. Efter et kraftigt tramp oveni puden var ilden slukket. Det hele gik lynhurtigt, men jeg kan stadig se det tydeligt for mig. Pudens blev ikke smidt ud, men det var ikke mere mors pæneste pude.

Far ville meget gerne spille kort, og når farfar og onkel Viggo kom på besøg, sad de og spillede kort hele aftenen, altid om småpenge. Mor har mange år senere for-

Mor og Finn i køkkendøren.

talt, at far engang spillede hele sin ugeløn op i ”mausel”, inden han nåede at komme hjem med den. Far supplerede med at fortælle, at han bad ham, der havde vundet pengene, om han måtte låne lidt til at købe mad for. Svaret var, at han af princip aldrig lånte penge ud. Far var kureret, han spillede derefter aldrig om andet end to og fem-ører.

Hovedvejen gik gennem Kraghave indtil begyndelsen af halvtredserne, men alligevel var vejen en af vores legepladser; vejen var brolagt, og der var intet fortov. Trafikken var naturligvis ikke så stor dengang lige efter krigen, og en del af den var jo med heste. Efterhånden kom der dog en

del lastvogne til og fra færgen i Gedser, og hvert efterår var der stor trafik med roevogne til Sukkerfabrikken i Nykøbing.

Harhøjen

Harhøjen eller Harehøjen, vi kaldte den altid det første, jeg ved ikke, hvad der er det rigtige, var en stor græsklædt plads, og på en måde Kraghaves centrum. Den lå ned mod skoven ved siden af Søndervang. Man sagde, at der engang havde været en høj, men at alle de gamle huse var blevet bygget af den ler, der havde udgjort højen. Byens branddam lå også her. Én af beboerne på Søndervang, Carlsen, som var maskinmester eller lignende på Sukkerfabrikken, indrettede en legeplads på Harhøjen med sandkasse, vippe og gynger. Han sørgede også for, at det blev vedligeholdt. Der blev sat mål op til en fodboldbane, men jeg ved ikke, om det også var Carlsen, der sørgede for det. Hvert år til Skt. Hans samlede vi grene, gamle møbler, bildæk og andet affald til et kæmpe Skt. Hans bål midt på Harhøjen. Nede ved Gammel Kirstineberg lavede beboerne i den anden ende af byen deres eget bål, og vi konkurrerede om, hvis bål der udsendte mest røg.

Hver sommer var der Tivoli på Harhøjen; det var Mortensens Tivoli fra Smalby, der kom med luftgynger, skydetelt og automattelt. Somme tider blev der også stillet et dansegulv op. Dagen efter de var rejst, kravlede vi unger rundt på knæene og finkæmmede græsset for at finde de mønter, folk havde tabt under luftgyngen og i automatteltet, vi fandt som regel nogle. Pinsemissionen holdt sommetider teltmøde på Harhøjen, og så stod de og sang på hjørnet af Søndervang, skråt overfor vores hus, for at trække folk til.

Mormor

Mormor var af polsk afstamning, hun blev født i 1887 i Polen. Hun var én af de ”roe-

Mig og Finn foran huset i Kraghave.

polakker” der var kommet til landet i slutningen af attenhundretallet til sidst i tyverne. Hun var lille og mørk, med kulsort hår, hun havde slaviske træk, og hendes forfædre skal måske findes et sted på de russiske stepper. Mormor giftede sig med en stor rødhåret dansk staldkarl, og det er nok en af grundene til, at både Finn og jeg, samt vores børn er så lyse. Mor forblev enebarn, men jeg mener, hun engang har sagt, at mormor fik et barn, der døde ved fødslen. Det har i det hele taget ikke været en dans på roser at leve, som de gjorde det. Morfar var daglejer på de store herregårde, mormor arbejdede i roerne udover, at hun også var malkepige. Inden mor fyldte ti, blev morfar slået ihjel af nogle ungmønstre på en mark. Onde tunger sagde, at det var sønnen på gården, der havde slået ham ihjel ude på marken, men det er jo ikke godt at vide, hvad der er sandt. Sandt var derimod, at mormor pludselig stod alene med mor. Mor havde store mindreværds-komplekser overfor gårdmandsdøtrene og de andre i skolen, hun var jo ”kun” en polakunge, hun har haft det hårdt. Mor fortal-

te aldrig ret meget om sin barndom, men hun har altid været en stor kraftig pige, og hun begyndte at få bryster længe før de andre piger i klassen. For at de ikke skulle opdage det og drille hende med det, spændte hun et viskestykke stramt rundt om brystet under tøjet. Mor var jo døbt Stanislawa, men hun er aldrig blevet kaldt andet end Laura; hendes gudmor var mormors kusine som var gift med en polak og som boede i Horbelev. Jeg har aldrig hørt mormor sige ét ord på polsk, men kusinen og hendes mand talte tit polsk indbyrdes, også når vi var der. Engang mormor var med i Horbelev, sagde en af dem noget til hende på polsk, hun svarede på dansk. Hun var også medlem af Den danske Folkekirk; det katolske havde hun helt forladt.

Da jeg blev født, var mormor ansat som husbestyrerinde hos en gammel brøndgraver i Systofte, han hed Chresten Andersen. Engang vi var på besøg hos mormor og Chresten, sad far og Chresten og spillede kort, medens de fik en øl til. Øllerne stille-

Mormor med sine børnebørn.

de de ned ved bordbenet, for ikke at komme til at vælte dem. Jeg sad nede under bordet og legede, og jeg sad og drak af øllerne, indtil de opdagede det. "Du må da ikke drikke øl, knægt, så bliver du fuld", sagde en af dem. Jeg gik ud i køkkenet til mormor og spurgte, om jeg måtte låne et spejl, for jeg ville se, hvordan jeg så ud, når jeg var fuld. Chresten døde, da jeg var en fire, fem år gammel, han blev begravet på Tingsted kirkegård, og jeg husker engang, da mor var oppe for at rense lidt op på graven sammen med Finn og mig. Finn begyndte at skrabe et hul i jorden, idet han

sagde, at han ville grave Chresten op, det var synd, at han skulle ligge dernede under jorden.

Mormor kom tit og besøgte os, hun kom altid på sin cykel, og vi kørte sommetider en lille tur alle sammen. Engang cyklede vi til skoven ved Klodskov, og mormor fandt et lille træ i skovkanten, som hun ville have med hjem. Hun trak det op med rod, og da roden slap endte hun nede i grøften med benene i vejret.

Far og mormor drillede hinanden, og det skete mere end én gang, at det endte med, at far løftede mormor op i armene og smed hende ind på sengen, idet han sagde: "så kan du vel være ordentlig".

Mormor fik en ny plads som husbestyrerinde hos en gammel mand i Nykøbing, men han døde ret hurtigt. Efter endnu en plads hos en, der døde, kom hun til en i Fromsgade, hvor hun var til hun selv døde nogle år senere af kræft i maven, hun var da 71 år gammel.

Mormor blev begravet på kirkegården ved Nordre Kapel i Nykøbing. Da vi kom ud af kirken med kisten, stod der en lille flok ældre polakker og ventede, de fulgte kisten til graven, men de ville åbenbart ikke gå ind i en protestantisk kirke.

Farfar

Farfar, Anton, blev født 17. juni 1883. Han havde et øldepot i Gedser, da far blev født. Når gadens unger skulle drille far og hans søskende, stillede de sig op og råbte: "Øl-pisser, øl-pisser".

Farmor døde, da far var omkring otte år, umiddelbart efter fødslen af et par tvillinger, hvoraf den ene døde under fødslen, medens den anden, Viggo, blev den længst levende af fars søskende.

Efter farmors død fortsatte farfar med at gøre rent på skolen, hvilket farmor ellers havde gjort, men i praksis blev det far og hans et år ældre bror, Einer, der gjorde

rent. Den ældste bror, Svend (ca. 16 år), var flyttet hjemmefra, og storesøster Gerda, som vel var i konfirmationsalderen, blev husmor og mor for de yngre søskende, hvoraf den yngste jo var nyfødt. Det siges, at han var så lille, at hun havde ham i en skotøjsæske i begyndelsen. Det var naturligvis et stort problem for Gerda at holde styr på ungerne, især Robert og Einar.

Far har fortalt at farfar altid manglede penge, og så lånte han penge på en veksel. Mange gange når vekslen var forfalden til betaling, havde han stadig ingen penge, og så blev vekslen fornyet. Farfar sendte sommetider far, som kun var en knægt, af sted for at spørge om fornyelsen af vekslen.

Farfar blev banearbejder i midten af tyverne og holdt 25 års jubilæum i DSB kort før han blev pensioneret, og jeg var, som det eneste af børnebørnene, med til jubilæet, der blev holdt på Engvej.

Det var spændende at besøge farfar, for vi kørte jo i tog til Gedser, og så var vi altid ovre at se på færgerne. Far fortalte os, at han havde lært at svømme i havnen, farfar havde bundet et reb om livet på ham og smidt ham i fra kajen.

Farfar fortalte engang, at han under krigen kom til at stille et stopsignal forkert ved færgelæjet, så der blev rangeret et par togvogne gennem færgen og ud i færgelæjet. Tyskerne mente, det var sabotage, men stationsforstanderen fik dem overbevist om, at Anton var en stabil medarbejder, sådan noget kunne han aldrig finde på. Efter krigen påstod farfar, at han havde gjort det med vilje, og at han var så bange, at hvis toget til København havde været ved at køre, så var han sprunget på det.

Da farfar gik på pension blev hans hus solgt, og han flyttede ind hos onkel Svend og Tante Anna i Grønnegade 13 i Nykøbing. Pengene, som farfar fik for huset, blev brugt til at bygge en overetage på huset i Grønnegade, så der var plads til farfar.

Farfars, og også fars, livret var kogt sild. Kogt sild eller kogesild, som nogle kaldte det, var en gammel egnsrret på Lolland-Falster. Man tager de saltede sild op af tønden, udvander dem til næste dag for at fjerne det meste salt, og derefter koges de i en gryde vand, og serveres varme. Der spises groft rugbrød til, og der serveres øl og snaps. Selvom silden blev udvandet, var

den stadig meget salt. Jeg syntes, at det næsten sved på tungen, men jeg kunne faktisk også godt lide det. Huset stank af fisk i flere dage efter, at der var blevet kogt sild, så det var sjældent, at Anna serverede sild for farfar. Når han så kom på besøg hos os, forkælede mor ham ved at servere sild, og bagefter overfaldt han Anna, idet han sagde: ”Hvorfor kan du ikke koge sild, når Laura kan?”. Det var synd for Anna, hun passede ham hver eneste dag, til han døde. Jeg tror, han boede hos dem omkring sytten år.

Hvert år til jul rejste farfar til Helsingør for at fejre jul sammen med faster Gerda, onkel Verner og deres to børn Tove og Allan, som aldrig blev kaldt andet end Bosser. Farfar blev som regel i Helsingør en måneds tid, og det betød, at han aldrig var hjemme til min fødselsdag. Jeg fik altid et kort eller et brev fra ham, hvor han lovede, at jeg skulle få en fødselsdagsgave, når han kom hjem; det fik jeg aldrig, for så var det sidst på måneden, og så havde han aldrig penge.

Oldemor og Onkel Sofus

Oldemor var fars mormor, og hun boede også i Gedser. Jeg kan kun svagt huske, at vi besøgte hende, og jeg tror ikke, at hun besøgte os i Kraghave. Hun flyttede op til Helsingør, hvor hun boede hos Faster og onkel Verner. De sidste år, hun levede, skete det af og til at hun faldt om og var bevidstløs; den ene gang skete det, medens hun var ude at gå tur med min lille fætter. Han spænedede hjem og fortalte, hvad der var sket. Som så mange gange før vågnede oldemor op igen og sagde: ”Ha, der snød jeg jer igen!”.

Min farfars fætter, Sofus, var engang emigreret til Amerika, og var hele familiens Onkel Sofus. Vi fik af og til brev fra ham, og enkelte gange fik vi en pakke fra ham. Jeg tror nok, at der bl.a. var tøj, men

det jeg husker bedst var, at der var tyggegummi, som vi overhovedet ikke kendte. Der var også noget rødt pulver til at røre op i vand til en læskedrik; jeg husker stadig tydeligt smagen, syntetisk hindbærsmag. Nogle år senere kom der en læskedrik på det danske marked, der blev kaldt Peters Sommerdrik. Det var nøjagtig den samme smag.

Sofus og hans amerikanske kone Madeleine boede i Florida, og de havde en appelsinplantage, vi var målløse over det billede, vi fik, hvor Sofus står og plukker appelsiner af et træ.

Trævarefabrikken

Far fik, efter en del omskifteligt arbejde og perioder med arbejdsløshed, arbejde hos Chrissers far på Trævarefabrikken i Kraghave; det var i 1950, og da lærte jeg Chrissers at kende. Han havde en lille rød cykel, som han hjulede af sted på, men han måtte kun køre på deres egen vej samt nede i skoven. Når han kom hen til mig for at lege, kørte han gennem skoven og holdt ved Stranges Allé ca. hundrede meter fra os. Her sad han så og kaldte på mig, så jeg kunne komme og følge ham over vejen. Det var lidt underligt, men jeg var jo lidt stolt over, at hans forældre stolede på mig, og han overholdt sit forbud om ikke selv at gå over vejen.

Vi legede også tit på Trævarefabrikken; skæreriet som far kaldte det. Der var meget spændende, man kunne foretage sig. Der kom store træstammer, mest bøg, ind i den ene ende af fabrikken og færdige trævarer ud i den anden. Der blev lavet træskoklamper, blomsterpinde, mærker til planter og ikke mindst strygespån til at slibe leer med. Gennemløbstiden for træet var måske et års tid; det blev skåret op i stykker på ca. 1 meter og derefter skåret ud i brædder i en passende tykkelse, efter hvad det nu skulle bruges til. Brædderne

blev derefter stablet op under nogle store halvtage eller staklader, hvor det så skulle tørre og lagre. Det var alle tiders sted til at lege tagfat og gemmelege. Vi måtte helst ikke komme ind på selve fabrikken, så kom formanden, Johannes, efter os. Jeg forstod ikke helt hvorfor, men det var et farligt sted at lege, for der var uafskærmede save, fræsere mv. Hele fabrikken blev drevet af en stor central elmotor, hvor kraften blev overført til de enkelte maskiner via utallige hjul, aksler og remme. Jeg tror ikke, at der var mange arbejdere, der havde alle ti fingre i behold. Far var der i godt et år, så fik han hånden i klemme i en trykkemaskine, en såkaldt fluesmækker. Han trykkede reklametekst på træmærkerne, og hans opgave bestod i at lægge et nyt træmærke i maskinen, når den var færdig med at trykke det forrige. Maskinen kørte kontinuerligt, så det gjaldt om at få fingrene til sig i rette tid. En dag gik det galt, far fik ikke hånden flyttet og den blev lige så flad som et træmærke. Der var ikke en hel knogle i hånden, far var sygemeldt i to år, tommelfingeren blev stiv og han mistede de to yderste led på den midterste finger. Træaffaldet fra produktionen blev solgt som brænde til Kraghaves beboere, og det var arbejdsdrengens job at køre ud med brændet, i store sække, på en tohjulet trækvogn. Arbejdsdrengen var som regel en fjortenårs knægt, der ikke var større end de sække brænde, han fyldte og kørte ud med. Henne hos kunden bar han sakkene ind i et skur eller ned i en kælder. Der var vist ikke noget, der hed arbejdstilsyn dengang.

Købmand Th. Rasmussen

Købmandsgården var af den rigtige gammeldags slags, som handlede med alt, lige fra brændsel og foderstof til synåle og fra saltet sild i store tønder til ost og pålæg.

Der var mange folk ansat hos købmanden; hans svigersøn Jens Christian Steen

Finn og mig foran købmandsgården.

var førstemand og derudover var der en kommis, en pige og en lærling i butikken. I stalden nede bag ved var der heste og grise; dem var der ansat en karl til at passe. Der var et stort kornmagasin med en ansat til at ekspedere korn, foderstof og brændsel. Han bragte varerne ud med hestevogn, indtil de engang i begyndelsen af halvtredserne købte en gammel lastvogn. De fleste af folkene boede og spiste i købmandsgården, så der var ansat en pige i køkkenet, der blev styret med hård hånd af købmandens kone, Thea, hvis datter Gerda, Niels' mor, også hjalp til.

Der var mange spændende steder, man kunne lege i købmandsgården. Ovenpå stalden var der et høloft, og for enden af stalden var der en vognport. Der stod nogle fine gamle hestevogne, som aldrig blev brugt, men det var sjovt at kravle rundt i

Vejtræerne var væk da jeg blev født, men ellers er der ikke sket ændringer.

dem. Jeg kan huske, at jeg var lidt bange for at gå bag om hestene i stalden; jeg var bange for, at de skulle sparke. Bag stalden var der en nedgravet beholder med læsket kalk, og så stod der et par tøndes med tjære på et stativ. Mor og far gjorde meget ud af at fortælle os, hvor farlig kalken og tjæren var, de var specielt nervøse for Finn. En dag kom Finn hjem med sit fine hjemmestrikkede tøj fuldstændig smurt ind i tjære, han havde prøvet at tage spunsen ud af én af tjæretønderne. Han fik naturligvis mange skældud af mor og far, og måske et rap bagi, for dem fik han en del af. Købmanden derimod roste ham, fordi han havde haft ånds nærværelse nok til at sætte spunsen tilbage i tøndes, så resten af tjæren ikke løb ud på jorden.

Kornmagasinet var faktisk samtidig en lille foderstoffabrik. Der var et hejseværk, som bragte kornsækkene op på loftet, hvor

kornet blev oplagret og tørret. Der var et par store trakte, så kornet kunne hældes ned i nogle store kværne, der stod i stueetagen, hvor det knuste korn så kom i sække og blev solgt som foder. Kælderen under magasinet husker jeg som en guldgrube af mystiske gamle ting og sager, hvorimod kælderen under selve butikken var en del af butikkens lager. Her var en ostekælder og en sildekælder, hvor der stod store tøndes med saltede sild, jeg ved ikke, hvor der lugtede værst, men det var stygt begge steder. Der var også en kartoffelkælder, samt flere andre rum. Ved siden af kældernedgangen i gården lå der et stort fad med sukkersaft, som man kunne tappe af ved at stå på trappen og holde en flaske eller en spand under. Sukker var rationeret indtil seks/syv år efter krigen, jeg tror sukkersaften, som mindede om sirup, blev brugt til syltning mv. Engang løb al sukkersaften

ned ad trappen og under døren ind i kælder-
ren. Sikken et svineri.

Loftet over butikken var nærmest et stort pulterkammer, det var spændende at gå på opdagelse i. På loftet over bagbutik-
ken, hvor også karlekammeret lå, var der indrettet værelser til de ansatte i butikken.

Der var altid en stor hund hos købman-
den til at passe på om natten. Den, de hav-
de, da vi flyttede ind, var en stor Skt.
Bernhards hund, der hed Bamse. Den var
øjensynlig vant til at komme i vores hus,
for den vadede hjemmevant rundt og lagde
sig til at sove, hvor det passede den. En
dag, den lå og sov, kom jeg hen til den og
sagde henvendt til mor: "Se Bamse ligger
der og sover", idet jeg pegede på den.
Hunden vågnede og blev formodentlig for-
skrækket, for den for op og bed mig i
hånden. Vi var dog fortsat venner til den
døde. Den næste hund, de fik, var en col-
lie; den blev lænkehund om dagen. Den
blev skør i hovedet af at stå lænket hele
dagen, hvis man nærmede sig den, gik den
til angreb og slog en baglæns saltomortale
for enden af lænken. Købmandens barne-
barn, Niels kunne godt gå hen til den, og
når han havde trukket den ind, så lænken
var slap, kunne jeg godt komme til den.
Om aftenen blev den store port ind til
gårdspladsen lukket, og hunden blev slup-
pet løs. Jeg kunne godt lukke porten op og
gå ind i gården til den, det var kun, når den
var lænket, at jeg ikke kunne komme til
den.

Forretninger i Kraghave

Da jeg var barn, var der mange butikker og
andre næringsdrivende i Kraghave. Hvis vi
skruer tiden tilbage, og spadserer en tur
gennem byen ad Gåbensevej, startende fra
syd, kommer vi først til et bageriudsalg i
nr. 16A på hjørnet af Søndergade, i dag
Tjæregade, og Gåbensevej. Bageriudsalget
blev overtaget af tante Astrid og onkel

Viggo i midten af halvtredserne. På det
modsatte hjørne ligger Tjærefabrikken
som, efter kommunesammenlægningen,
kom til at lægge navn til Tjæregade. Vi har
nu altid kaldt den Tjæregade. Ejeren af
Tjærefabrikken, Alenkjær, er radiomekani-
ker, og han har indrettet radioværksted i et
af kontorerne. Nede i Tjæregade finder vi
et lille tømrerværksted, hvis indehaver kal-
des put-tømreren, fordi hans store interesse
er høns til udstilling. Hvis vi fortsætter ad
Gåbensevej, kommer vi til Ny Kirstine-
bergvej, og her er der på det ene hjørne et
mekanikerværksted med en benzintank, og
på det modsatte hjørne i nr. 7 har Evald og
Karen Romme henholdsvis herre- og
damefrisør salon. Skråt overfor i Stranges
Allé nr. 1 ligger Kurt Brendstrups pølsema-
geri, og fra midten af halvtredserne også
slagterforretning.

Købmand Th. Rasmussens købmands-
gård er nævnt, og skråt over for har cykel-
smed Carl Christensens sin store cykelfor-
retning i nr. 30, her er der også en benzin-
tank.

I nr. 19 er der en skomager, der hedder
Jørgen Jørgensen, han kom meget hos mor
og far, og jeg kørte ofte ud med reparerede
sko for ham. Han var en rigtig nærigpind,
hvis kunden havde givet mig drikkepenge,
fik jeg ingenting af ham. Jeg fandt jo hur-
tigt ud af at lade være med at fortælle ham,
hvis jeg havde fået drikkepenge, men som-
metider rundede kunden jo blot beløbet op,
og så kunne han jo se det. Det var der også
en løsning på, jeg kørte hjem og vekslede
pengene, så jeg kunne tage mine penge fra.
Han så en dag, at jeg kørte forbi butikken,
inden jeg kom med pengene, og så lagde
han to og to sammen: "Nå, du skulle lige
hjem og veksle, hvad?" Jeg var ret ihærdig
når det gjaldt om at tjene penge, hvis jeg
herefter var nødt til at passere butikken for
at komme hjem, kørte jeg ned ad Sønder-
vang, gennem skoven, Skyttevænget, og

op ad Ny Kirstinebergvej. Samme vej tilbage og aflevere lige penge.

Vi fortsætter hen ad Gåbensevej; i nr. 44 finder vi barber Max ved siden af gartner Hilbert Poulsens gartneri og grøntforretning. Overfor i nr. 37 er der et ismejeri, som drives af bager Christensen eller bager Bolle, som vi kalder ham, når han ikke kan høre os. Ved siden af i nr. 41 har Thor Andersen sit lille cykelværksted. På hjørnet af Nørrevang i nr. 45 har Ernst Nielsen købmandsforretning og overfor i nr. 52, har fru Benson damefrisørsalon dør om dør med Tingsted kommunekontor. Et par huse længere henne finder vi en slagterforretning i nr. 60; lige ved siden af har Helmer Jensen et stort tømrerværksted, som han har overtaget efter sin far, der stadig arbejder på værkstedet. Tobaks- og bladkiosken i nr. 64 ejes af fru Plambech, kaldet mutter Pløkk. Hendes mand har skrædderi i en bygning bagved. Jeg kørte med aviser hver søndag for hende, fra jeg var omkring tretten og ca. fire år frem. Jeg fik ti kroner for at køre ud med ca. hundrede aviser. Det lyder jo ikke af meget i dag, men det var godt betalt. Da jeg et par år senere begyndte i Forsvaret fik jeg tre kroner om dagen. Gartner Poulsen havde en gammel budcykel, som jeg lånte til at køre aviser på, mod at jeg holdt den ved lige. I samme bygning som kiosken finder vi sygekassekontoret. Efter sygekassekontoret kommer vi til Kraghave Autolakereri, og lige overfor, i nummer 59, er der en lille slagterbutik indrettet i en ombygget garage.

Nu er vi henne ved trævarefabrikken, og på den anden side af vejen ned mod skoven, ligger der et snedkeri. Overfor på Gåbensevej er der flere butikker, først er der bageren, i nummer 65, der også er leverandør til bageriudsalget, som tante Astrid havde. Ved siden af i nr. 67, er mælkeudsalget, som konen passer, medens manden, Laurits Hansen, kører rundt med

først en hestevogn og senere en varebil, og sælger mælk. I samme bygning er der to butikker mere, en elektriker, Malmros, og en trikotageforretning.

Den næste forretning vi finder er købmand Hvid i nr. 80, han er nabo til Schous Sæbehus, Tatol, som er på hjørnet af Thusevænget. Den sidste virksomhed på Gåbensevej er Lohses terrazzo støberi i nr. 90. Nej, der er jo også rulleforretningen, rullematter på hjørnet af Gustav Lohses Allé.

På vejen tilbage gennem byen gør vi lige holdt, og køber en is i nr. 83, før vi lige slår et smut ned ad Vestervang og Nørrevang. I Nørrevang nr. 43 er der en lille metalvarefabrik, hvis ejer hedder Arildsen. Smedemester Jensen holder til på Nørrevang nr. 36 og henne på hjørnet af Svinget i nr. 22, finder vi den sidste butik, jeg kan komme i tanke om, fru Jensens købmandsbutik, som også har en benzintank. I dag er der kun bygningerne tilbage, de virksomheder de rummede eksisterer ikke mere.

Udover de faste forretninger kom der også rejsende. Specielt husker jeg fiskemanden, Arthur, som kom med sin lille hestevogn. Han kørte langsomt gennem byen medens han råbte højt, hvad han havde at tilbyde i dag. Et af de faste råb var: "SILD ER GOOOT", Finn kaldte ham for HOT, for det syntes han, at der blev råbt. Af og til kom der en kludekræmmer med sin pose på nakken. Jeg kan ikke huske, om mor købte noget, men jeg syntes, at det var noget mærkeligt noget, når han pakkede sin bylt ud på spisebordet.

Skærsliberne var en tilbagevendende begivenhed. Jeg husker specielt to, der kom flere år i træk, Humør Einar og Niels Grinebider. Ud over at slibe knive, så solgte de ting, som de selv fremstillede undervejs af galvaniseret hegnstråd; det var fascinerende at se, hvad de kunne få ud af et styk-

Købmandsgården fotograferet fra toppen af et træ i Bangsebrøskoven.

ke hegnstråd, uden andre hjælpemidler end et par tænger. De lavede en justerbar vinduesholder, som var så god, at da mors og fars hus blev solgt i 1999, var den stadig i brug, og jeg har den endnu. En anden ting, de lavede, var et meget fladt piskeris, der kunne piske en lille portion, det brugte mor i mange år.

Købmandens folk

De skiftende unge mennesker, der var ansat hos købmanden, kom meget hos mor og far. Det var næsten hver aften, at en eller anden kom dumpende. Et par af dem, Olga og Britta, blev mors og fars venner for livet. Lige efter jeg var begyndt i skolen, boede vi en periode i cykelhandler Carl Christensens sommerhus ved Marielyst, mod at mor og far malede huset. I weekenden troppede de unge mennesker fra købmanden op, og der var fest og glade dage.

En af lærlingene kom tit med et par bajere, når de skulle hygge sig hos os, fla-

skerne gad han ikke slæbe med tilbage, så de hobede sig op i vores brændeskur. En dag købmanden kom ind til os så han flaskerne og sagde til far: "Hvor har De dog alle de flasker fra?" Far var altid ret kvik i replikken, så han sagde: "Det er når fatter og brorskabet kommer og spiller kort, så har de et par bajere med, men hvis De vil have flaskerne, kan De bare tage dem med". Købmanden blev glad for alle de flasker, han fik foræret og slæbte af med dem. Lærlingen fik et chok og var meget nervøs, indtil far kunne forklare ham, hvad der var foregået, for ikke alene var det i forvejen købmandens flasker, men han havde heller aldrig fået betaling for indholdet.

Det gamle ord om, at hvor der er hjerterum er der husrum, passede godt i vores hjem, for vi havde kun en lille stue og et soveværelse. I stuen var der et spisebord, en divan, en skænk og en lænestol, som jeg husker det. Soveværelset var møbleret med et

klædeskab, mors og fars dobbeltseng og en køjeseng til Finn og mig. Opvarmningen bestod af en kakkelovn i stuen og et brændekomfur i køkkenet. Der var ikke indlagt vand, og der var lokum ude i brændeskuret. I begyndelsen var det uafskærmet op ad den ene væg i skuret, men far byggede et rum i det ene hjørne og satte en dør i ud til gården. Der var en masse rotter, og dem sad far nogle gange og fangede ude på lokummet om aftenen. Han lagde noget mad under en ramme med en bund af kyllingetråd, en snor over en talje i loftet, og når så rotterne kom for at æde lokkemaden, slap han snoren, og de var fanget. De første år, vi boede der, kom der en "natmand" og hentede lokumsspanden, men jeg ved ikke, om han holdt op, eller om far blot ville spare pengene, han formodentlig skulle have. Senere, når lokums-spanden skulle tømmes, gravede far et hul i haven til indholdet. Det var en meget lille have, så det var noget forfærdeligt svineri.

Køkkenaffaldet blev smidt på købmandens mødding, som lå nede ved skoven bag vores have. Den blev kørt væk, når der var et vognlæs, så det var ikke uden grund, at vi havde så mange rotter.

Mor fik sommetider noget mad af købmandens kone, hun var meget påholdende, men hun vidste godt, at vi ikke havde ret meget at gøre godt med. Når mor havde fået nogle madrester, så spurgte hun altid de ansatte om, hvornår de havde fået den pågældende ret; somme tider fik svaret hende til at grave det ned i haven, hun ville jo ikke smide det på møddingen.

Skovene

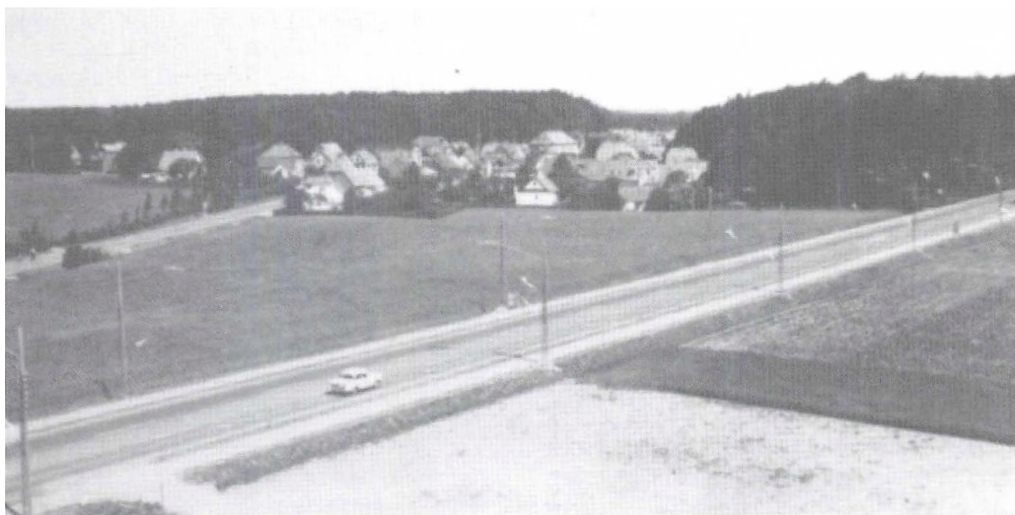
På hver side af Kraghave lå der, og det gør til dels også i dag, en skov, som betød uendeligt meget for os børn. Vi tilbragte utrolig megen tid der med at klatre i træer og bygge huler. Det hændte naturligvis af og til, at vi faldt ned fra træerne, men som re-

gel skete der ikke noget. Naturbeskyttelse er et ord, der senere er fundet på. Folk, som boede langs skovene, smed alt deres affald ud i skoven, hvad enten det var haveaffald, køkkenaffald eller pulterkammerrydning. Vi fandt mange spændende ting, som vi slæbte med hjem. Jeg husker ikke helt, hvad mor syntes om det, men far samlede og gemte også på alverdens ting.

Vi gik af og til over til jernbanesporene i Bangsebroskoven, det var spændende at stå ved sporet, når et eksprestog tordnede forbi. Sommetider lagde vi mønter på sporet, en toøre blev lige så stor som en femøre, når toget var kørt over den. Det var tit at lokomotivføreren tudede med dampfløjten, når han nærmede sig, han har forståeligt nok ikke brudt sig om at køre forbi sådan et par knægte, der legede ved sporet.

Ny vej gennem skoven

Den ene skov, Bangsebroskoven, blev slemt skamferet, da hovedvejen blev ført uden om Kraghave i begyndelsen af halvtredserne. Da vi så alle de træer, der var mærket op til fældning, kunne vi ikke forstå det, ingen vej kunne da være så bred. Det blev også en bred vej for den tid, i begyndelsen af halvtredserne: tre kørebaner og en bred cykelsti på hver side. Træerne blev fældet og store entreprenørmaskiner rykkede ind. Vi fik en ny, spændende og farlig legeplads. De store buldozere skubbede træstubbene, stødene som vi kaldte dem, op af jorden og ind i skoven. Der blev lavet en tipvognsbane i området til at fragte alt det sand og grus, der skulle bruges. Skinnerne til sådan en midlertidig tipvognsbane bliver ikke altid lagt på et helt plant underlag, så efter fyraften kunne man skubbe en tipvogn op ad bakken og få sig en køretur indtil den ramlede ind i en parkeret tipvogn. Jeg husker ikke, at der var nogle, der kom alvorligt til skade, men en blå negl blev det i hvert fald til. Jeg selv

Kraghave set fra syd. Man ser den nye vej skære gennem skoven til højre.

fik en ved at vælte en donkraft, jeg legede med, ned over foden. Når lastbilerne tippe-
de sand af, morede de store drenge sig
med at stå og få sandet væltende ned over
deres ben. Det prøvede jeg også én gang
og kun én, da det blev for meget og jeg
måtte flytte mig blev min ene træsko nede
i sandet. Jeg har nok grædt, det husker jeg
ikke, men jeg vidste, at det var mit eneste
fodtøj bortset fra et par gummistøvler, og
vi havde ikke råd til bare at købe et par
nye. En af arbejderne, der stod der, tog sin
skovl og gravede min træsko frem. Dagen
var reddet. Man kan undre sig over, at vi
ikke blev jaget væk. Flere af arbejderne
var tilrejsende langvejs fra, et par af dem
havde familien med i en beboelsesvogn og
børnene kom i skole i Kraghave.

Der blev gjort et par arkæologiske fund
under arbejdet med den nye vej. Det viste
sig, at den gamle skovvej, der gik fra
Gåbensevej langs med trævarefabrikken
og gennem skoven, var ført gennem en
gammel skibssætning af store sten. Jeg
havde selv fundet en flintesten, som jeg

mente kunne være noget fra stenalderen,
og jeg gik hen til arkæologen og viste ham
den. Han sagde, at den godt nok lignede
noget, men jeg måtte godt beholde den.

Der var fortsat brændselsmangel efter
krigen (eller måske ligeså meget penge-
mangel), så de kæmpe bøgestubbe, der lå
inde i skoven, fik de lokale beboere lov til
at hugge op til brænde. Far slog sig sam-
men med en nabo, jeg husker ikke hvem,
og så gik de i gang med økser, kiler og
mukkerter. Det gav varme mere end én
gang. Når det var transporteret hjem, skul-
le det saves i mindre stykker til kakkelo-
ven. Jeg husker, at far til sidst lejede en
mand med en elektrisk sav til at save det
sidste op.

Fars knuste hånd

Da far havde fået sin hånd knust på træva-
refabrikken, i 1951, gik han sygemeldt i
ca. to år. I begyndelsen havde han en mas-
se smerter i hånden, der var helt kapslet
ind i gips. Når han skulle sove værkede og
dunkede det i hånden; det hjalp, hvis han

holdt den opad. Når han så lå der, med hånden oppe, og det holdt det op med at gøre ondt, faldt han i søvn. Gipshånden faldt ned i hovedet på ham; det skete mere end én gang for ham. Far gik til behandlinger og undersøgelser på Ortopædisk Hospital i København, og jeg fik engang lov til at komme med ham. Jeg husker ikke besøget på hospitalet, men bagefter gik vi ned til havnen og besøgte onkel Poul, som lå der med sit skib, Hans Torm. Jeg ved ikke, hvor godt far var kendt der, jeg følte at vi gik kilometer efter kilometer langs kajerne inden vi fandt skibet. Nede i hans kahyt fik jeg mit livs første banan, som han havde haft med hjem fra udlandet. Jeg kunne ikke lide den; vi skulle til Helsingør bagefter for at besøge Faster, Verner og Tove, så Tove fik resten af bananen. Hun har nu nok fået mere end den for Poul havde en, syntes jeg, kæmpe klase.

I begyndelsen forsøgte lægerne at redde hele fars hånd, men de måtte opgive den midterste finger, så den fik amputeret de yderste to led. Da den skulle amputeres blev far kun lokalbedøvet i hånden, og da de skulle til at gå i gang kantede han sig op at ligge på albuen. "Hov, hvad vil De", sagde lægen. "Jeg skal se, hvad I laver", sagde far. "Det bliver De nok træt af", lød svaret, men det blev han ikke, han overværede hele operationen. Bagefter var han glad for, at han gjorde det, for da de havde fjernet de to yderste led, begyndte de at sy huden sammen om stumpen. Far sagde til dem: "Hov kan I ikke tage lidt af ledklumpen af? Den vil da være generende at have der". Så tog lægen en bidetang og spidsede knoglestumpen lidt til, inden de syede huden sammen. Resultatet blev en pæn lille fingerstump. Efterhånden som tiden gik, kunne far begynde at arbejde lidt, han gik ud og malede og tapetserede lidt for folk. Da han var blevet meldt rask, fik han af forsikringsselskabet tildelt en erstatning på

10.000 kr. Det lyder ikke af meget i dag, men for os var det en stor sum penge. Pengene blev brugt til udbetaling på huset skråt overfor, Gåbensevej 36. Købsprisen var på i alt 27.000 kr.

Det gamle hus blev revet ned, vi unger hjalp selv med til det. Det var en mærkelig fornemmelse at vi kunne gå og banke huller i væggen. Alle de gamle lersten fra huset blev smidt i brønden, som jo så samtidig blev sløjfet, det var nok ikke gået i dag. Da vi brækkede gulvet i stuen op, fandt jeg en 2 øre fra 1892; det kan godt være én af de første mønter i min møntsamling. Den er ret pæn, og det er en af de årgange, der er lidt sværere at få fat på. Den gamle købmand byggede et hus på grunden til sig selv og sin kone, og Niels og hans forældre flyttede ind i købmandsgården.

Skolen i Kraghave

Jeg skulle starte i skolen i april 1951, jeg kørte selv af sted på min cykel, da den store dag oprandt, ikke noget med at mor skulle med. Da jeg kørte ind i skolegården var der ikke et øje at se, så jeg fortsatte ind i førstelærerens gård, og der var hans kone ved at hænge tøj op. Førstelæreren, lærer Hansen, kom ud og fortalte mig at skolestarten var udsat på grund af brændselsmangel. Jeg ved ikke, hvordan det var offentliggjort, men mor og far havde øjensynlig ikke hørt om det. Jeg erindrer ikke, hvor længe skolen var lukket, men vi kom da i gang. Der var én, der hed det samme som mig, og så sagde lærerinden, fru Nielsen, at så kunne vi sidde sammen. Det viste sig nu senere, at vi hed nu ikke helt det samme, for han hed Hans Jørgen og blev kaldt Jørgen. Jeg var vist glad for at gå i skole i begyndelsen, og jeg klarede mig fint.

Kraghave Skole var dengang en lille landsbyskole med tre klasselokaler og tre

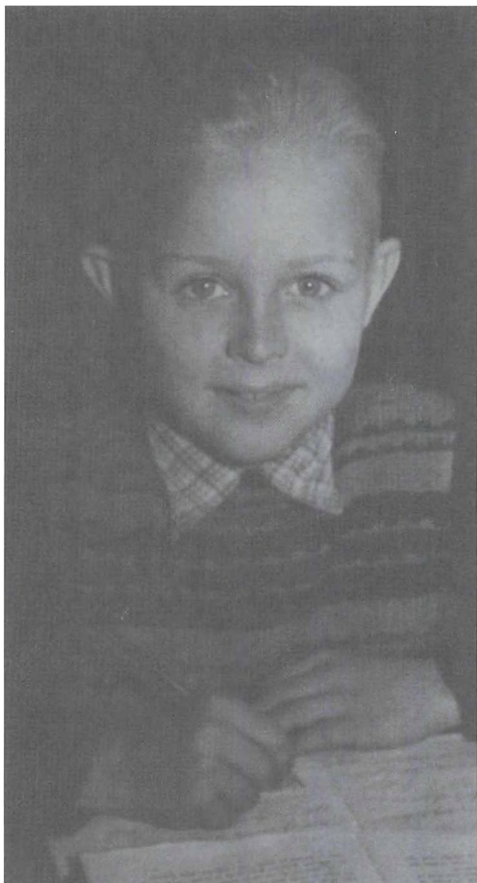
Kraghave skole, i forgrunden ser man lidt af gymnastikredskaberne.

lærere. Foruden de to ovennævnte var der lærer Svendsen. Alle tre lærere boede på skolen i begyndelsen, der var to skolebygninger, den ældste del var med to klasselokaler og en lejlighed til førstelæreren i en sidebygning. Lærer Svendsen, der var ungkarl, boede i en lille lejlighed ovenover klasseværelserne, der blev brugt af tredje til syvende klasse. Den nyeste bygning var med ét klasseværelse, som blev brugt til første og anden klasse, og her var der ligeledes en lille lejlighed på førstesalen, hvor fru Nielsen boede med sin mand; de byggede senere et hus på Vestervang, og så blev der indrettet håndgerningslokale i deres gamle lejlighed.

Vi startede med at gå i skole tre timer hver dag, også om lørdagen. Første klasse

om formiddagen og anden klasse om eftermiddagen, eller også var det omvendt. Resten af klasserne gik kun i skole hver anden dag, det var lige til at holde ud. Jeg blev så vant til kun at gå i skole tre dage om ugen, at jeg ikke ville i mellemskolen efter femte klasse, for så skulle jeg jo til at møde hver dag, også om lørdagen.

Der var ingen gymnastiksal, men der stod et par ribber i skolegården, og i et lille skur var der lidt andre gymnastikredskaber, en hest, en plint og et par stænger til at spænde en snor over til højdespring. Drengene havde gymnastik fra syv til otte om morgenen og kun om sommeren; det foregik i vores almindelige skoletøj. Pigerne havde ikke gymnastik, de havde til gengæld håndgerning, som de så havde fra to

Her er jeg i anden klasse.

til tre om eftermiddagen. Jeg ved ikke, om det også kun var om sommeren, det var det nu nok, for om vinteren mødte vi først i skole klokken ni på grund af eleverne fra Smalby, der skulle gå gennem skoven for at komme i skole.

Engang var der nogen, der havde fjernet ribberne en nytårsaften; der stod i avisen, at der havde været indbrud i Kraghave Skoles gymnastiksal, det blev der grinet meget af i Kraghave. Da vi mødte første

dag efter nytår kom nogle af eleverne fra Smalby bærende med ribberne, de havde fundet dem på vej gennem skoven.

Hver sommer kom vi på en skoleudflugt med bus, det var en stor oplevelse, for vi var jo ikke forvænt med at komme nogen steder. Det første år var vi i Vordingborg og se Gåsetårnet og året efter var vi i Nysted, hvor vi legede på stranden ved restaurant Skansen. Derudover kan jeg huske, at vi var i Maribo og sejle på søen, og vi var også på en tur til Ringsted. Den ældste klasse, som bestod af sjette og syvende årgang, kom til København på udflugt; men så langt kom jeg ikke i Kraghave, for jeg blev overtalt til at gå i mellemskole efter femte klasse.

Finn blev aldrig glad for at gå i skole, han havde svært ved det, og han kunne ikke sammen med lærerne, især lærer Svendsen. Det har tit undret mig, at Svendsen ikke kunne hjælpe ham bedre end han gjorde, for jeg husker Svendsen som en fornuftig lærer, der gav ekstra undervisning, særundervisning kaldte vi det, til de svage elever. Han benyttede nyere og mere spændende undervisningsmaterialer og metoder end dem, han brugte til daglig. Finn fik bare nogen på hovedet og blev smidt uden for døren, flere gange gik han bare hjem, og så kørte jeg hen og hentede hans skoletaske, når jeg kom hjem fra skole. Finn klagede tit over ondt i maven, og mor var sikker på, at det bare var noget, han sagde for at få lov til at blive hjemme; jeg har sikkert givet hende ret, men han har helt givet haft ondt i maven af nervøsitet over det, der ventede ham i skolen, for det gik altid over i løbet af formiddagen.

Radio og TV

Vi har altid haft radio i vores hjem, og far har altid sørget for, at der var sat højttalere op overalt i huset og i udhuset, så man kunne høre radio uanset, hvor man var.

Engang, jeg var nok ikke fyldt fem, sad jeg sammen med et par legekammerater i vores stue, pludselig begyndte radioen at tale til os og nævne vores navne. Vi kunne også besvare spørgsmål, der blev stillet. Jeg ved ikke, hvor længe der gik, inden jeg lugtede lunt, jeg kunne måske kende fars stemme; jeg gik ud i køkkenet, og fandt far talende ind i en højttaler. Far havde forbundet en højttaler via en transformator til gramfonstikket bag på radioen, og så kunne han tale i radioen. Jeg gik med på spøgen, gik ind i stuen igen uden at røbe det til kammeraterne. Jeg kan ikke huske, om han afslørede sig til sidst. Vi hørte tit en udsendelse, der hed skibspositioner, alle danske skibes positioner på verdenshavene blev læst op. Vi havde jo en vis interesse i det, for både onkel Poul og onkel Einar sejlede som hovmestre på de store have. Vores radio blev jævnlig skiftet ud med en anden brugt radio, jeg husker specielt en kæmpe stor B&O radio, vi havde. Den var ligeså stor som et klaver, ovenpå var der to klapper, den ene var skalaen, og den anden var låget over en gramfon, der kunne tage ti plader ad gangen. I begge sider var der en kasse til plader til at vippe ud. Sammenligningen med et klaver skyldes også, at der var en række knapper på forsiden af radioen, næsten som små klavertangenter. Jeg kan huske, at da Grønlandsskibet Hans Hedtoft gik ned, sad jeg og hørte oplæsningen af navnene på alle de, der druknede. Der var også en med fra Kraghave, men jeg kendte ham ikke, hans kone boede ovenpå mekanikerværkstedet på hjørnet af Ny Kirstinebergvej. Hun havde ikke hørt det i radioen, så hun fik et chok, da der stillede en dum journalist i løbet af formiddagen og spurgte, om han måtte låne et billede af hendes mand.

Jeg hørte naturvandringer med Christian Thorpe, og udsendelser om dyr med Dr.

Gåbensevej 36.

Lieberkind. Der var også quizudsendelser, der kørte blandt andet en, der hed, ”Kvikke Hoveder”, det var hold fra skoler over hele landet der konkurrerede mod hinanden. Katedralskolen stillede også et hold, og Lars Samson fra min klasse var med.

Mor og far fik først fjernsyn efter at jeg var rejst hjemmefra. Bjarnes forældre fik ret tidligt fjernsyn, så der så jeg af og til fjernsyn, ellers var det næsten kun noget, vi så i butikernes udstillingsvinduer inde i Nykøbing. Engang midt i halvtredserne var der et cafeteria på parkeringspladsen bag trævarefabrikken, og her blev der også sat et fjernsyn op. Man kunne hænge længe over en sodavand, for at få lov til at sidde og se på fjernsynet.

”Nyt hus”

Efter afslutningen af forsikrings sagen med fars kvæstede hånd, flyttede vi fra nummer 13 til nummer 36, det var i 1954.

Det var en enorm forbedring i boligforhold for os. Først og fremmest var der indlagt vand og toilet, og så al den plads. Der var to stuer med en fransk dør imellem, vi havde kun møbler til den ene i begyndel-

sen. Ovenpå var der en lille lejlighed, der var udlejet til et ældre ægtepar, der hed Kragh, og derudover var der et værelse, som Finn og fars søveværelse et stykke tid, jeg husker ikke hvor længe, men på et tidspunkt flyttede vi op i værelset ovenpå. Laurits Kragh, der boede ovenpå, var noget af drukkenbolt, og der gik ikke så lang tid før konen, flyttede fra ham. Han havde været hestehandler i sine unge dage, og havde efter sigende været ret så velstående. Han havde en del gamle tyske pengesedler fra inflationstiden i tyverne og kunne fortælle om, at han havde mistet en masse penge på inflationen. Jeg fik nogle af pengesedlerne, og det blev starten på min, efterhånden store, samling af tyske pengesedler. Kraghs ene hånd var temmelig invalideret, han kunne ikke bevæge fingrene og en af dem var stivnet i bøjet tilstand. Man sagde, at han havde smadret hånden under et slagsmål, modstanderen dukkede sig og Kragh hamrede hånden ind i væggen. Engang faldt han ned af trappen i en brandert, der lød et brag ude i gangen, og vi styrtede derud; han var faldet med hovedet forrest ned fra afsatsen halvvejs oppe. Far sendte mig ind for at hente hjælp hos naboen, Kristian. Jeg løb derind og sagde, at han skulle komme; inden jeg fik sagt hvorfor, sagde han: "Nå er han faldet, den fulde stødder". Der var ikke sket noget med ham. En anden gang kom han fuld hjem på cykel, det gik meget godt med at cykle, men han mente ikke, han kunne stå af cyklen, så han kørte ned ad indkørslen for at stoppe ved lysmasten, der stod i skellet ind til naboen. Han ramlede ind i masten, væltede og kvæstede sin raske hånd. Vi var ikke hjemme, så vi fik det først at vide dagen efter. Kristian spurgte grinende mor om, hvordan det gik med Laurits. Mor styrtede op til ham, han lå i sin seng og havde ikke fået hverken vådt

eller tørt siden dagen før. Han ville ikke have lægehjælp til sin hånd, så vi madede ham i mange dage, "der er ikke sket noget", sagde han "det er bare slaget, det er bare slaget, det går over af sig selv". Han kom også over det, men en dag fandt mor ham død i sengen, far var henne i vores kolonihave overfor skolen, og jeg spurtede på min cykel derhen efter ham. Jeg sagde blot til ham, at han skulle komme hjem, fordi Kragh var faldet om, så han lånte min cykel og skyndte sig hjem. Bagefter sagde han: "Du kunne da godt have sagt, at han var død, der var da ingen grund til, at jeg skulle skynde mig, Kragh rendte da ingen steder". Der kom en politibetjent, fordi Kragh jo blev fundet død, og han tilkaldte så Falck til at komme og hente ham. Båren kunne ikke komme op ad den stejle trappe, så redderne måtte slæbe ham ned ad trappen. Da de havde fået ham ud i ambulancen, spurgte far, om ikke de ville med ind og have en bajer. Det mente de nu ikke, at de kunne tillade sig, men far sagde: "Hvorfor dog ikke?" Betjenten sad da derinde og drak en. Så gik de med ind og fik en bajer, medens ambulancen med Kragh holdt ude i indkørslen. De nysgerrige ude på gaden gik efterhånden hver til sit, da ambulancen ikke kørte igen. Betjenten og redderne sad så og underholdt med, hvad de havde oplevet gennem tiderne, når de havde været ude for at hente nogen, der var fundet døde. Det var ikke for sarte sjæle.

Senere kom sognerådsformanden, Mathiasen, for at aftale med far, hvad der skulle ske med Kraghs indbo, hans tidligere kone ville ikke have noget med det at gøre, hun kom ikke engang til begravelsen. Kommunen havde sørget for begravelsen og nu skulle lejligheden så tømmes. Mathiasen og far blev enige om at værdien af boet nok ikke engang kunne betale en vogmand, så far købte det for halvtreds

kroner. Far fandt en sparekassebog i en skuffe med nogle hundrede kroner på, og han gik så hen på kommunkontoret og sagde til Mathiasen: "Jeg har da købt hele Kraghs bo, har jeg ikke?" Han kiggede på far og sagde: "Hvad har du fundet? Hit med det."

Lejligheden blev ikke udlejet igen. Vi satte den i stand, og så flyttede Finn og jeg ind i den. I stedet for at få et værelse hver blev vi enige om at lave soveværelse i det ene værelse og stue i det andet.

Der var kakkelovn til opvarmning på vores værelse, men det var ikke hver dag om vinteren, at der blev tændt op. Når vi så skulle i seng om aftenen, havde vi hvert et uldtæppe, som vi varmede på kaminen i stuen, og tog med op i sengen.

Naboerne

Bag ved vores hus boede Herman Pedersen og hans kone Klara i den gule bungalow, og bag bungalowen lå der dengang et gammelt hus, hvor Hermans mor og hans bror, urmageren, boede. Far havde arbejdet sammen med Herman på trævarefabrikken. Da vi var flyttet ind, og mor syntes, at hun havde fået tingene på plads, inviterede hun Klara ind for at se huset. Under rundvisningen sagde mor: "...og her er så soveværelset". "Det har jeg set", sagde Klara, "det kan jeg se med min kikkert". Mor fik lynhurtigt sat et rullegardin op.

Herman klagede af og til, oftest via Klara, over at Finn og jeg legede i indkørslen, der gik langs med vores have og ned til dem. Vi havde ikke noget at gøre på deres vej. Da jeg havde fået lært noget matematik og geometri, målte jeg grunden og vejen op, og sammenlignede med oplysningerne i vores skøde. Det var vores vej, og Herman og Klara havde naturligvis adgang til den. Der stod også i skødet, at vi havde adgang til skoven via en låge, men det fik vi nu aldrig gennemtrumfet; når vi

Finn og far ved aftenscaffen.

skulle ned i skoven og lege, gik vi gennem gartnerens eller en anden nabos låge.

Urmageren var en gammel særling, men en utrolig rar mand; vi elskede at besøge ham. Han havde et utroligt rod, han havde værksted i kælderen under bungalowen, og der var fyldt fra gulv til loft med alverdens ragelse. På hans arbejdsbord var der en ryddet plads på størrelse med et stykke A4 papir, og derfra gik det skråt opad mod væggen med gamle ure og urdele. Han var stokdøv, så når vi kom ned i kælderen, råbte vi højt til ham. Engang jeg kom, hørte han ikke mine råb, før jeg rørte ved ham. Han blev så forskrækket, at det gav et sæt i ham. Hvis han satte en pind mellem tænderne kunne han ved at holde et ur op til pinden høre, om det gik jævnt. Jeg har aldrig set ham bruge et høreapparat, men efter han var død, fik far en masse gamle sager af Herman, deriblandt et "antikt" høreapparat, som jeg stadig har.

Urmageren samlede på frimærker, og Finn og jeg fik en masse af ham. Så blev vi også frimærkesamlere. Jeg overlod dog mine frimærker til Finn på et tidspunkt for at hellige mig mine mønter og pengesedler.

I den anden ende af vores hus boede der en større familie. Kristian og Vibeke Larsen, der var nogenlunde jævnaldrende med mor og far, med deres tre børn Lars, Sofie og Rikke. De fik senere to børn mere, den ene blev født det år russerne sendte deres Sputnik op, så han blev kaldt Sputnik eller Sputter, jeg ved ikke, hvad han var døbt. De boede på første sal, i stuen boede Vibekes forældre sammen med Vibekes søster, der aldrig blev kaldt andet end Moster. Moster var dog ikke så meget hjemme, for hun rejste rundt som syerske. Den gamle bedstemor kaldte Sofie for "fis", det lød skægt, når hun stod ude på trappen og råbte: "Fis, fis, fis, du skal hjem og spise!".

Jeg tror ikke, at Kristian nogensinde havde fast arbejde. Han fiskede og gik på krybskytteri. Alle vidste det, men han var en herlig charmerende mand, som de færreste kunne blive vred på. Han fik konfiskeret sin bøsse og sin skydepram utallige gange, men det tog han ikke så tungt. Han var fabelagtig til at skyde, hjemme i haven skød han med luftbøsse, og jeg har set ham ramme en flue på væggen på et par meters afstand, samt skyde en gråspurv i flugten.

Engang var der en udsendelse i radioen, hvor en fisker fra Nykøbing fortalte om sit arbejde, reporteren spurgte ham, hvor han satte sine ruser op. "Det vil jeg ikke sige her", sagde han "så kommer Kristian Kraghave bare og tømmer dem".

Kristian satte også selv ruser op, og af og til fangede han dykænder i dem. Hvis han havde mange, fik vi sommetider nogle. Engang jeg var inde og lege med Lars, som var nogenlunde jævnaldrende med

mig, stod Vibeke og ordnede en stor mængde kød. "Du skal have lidt af det her med hjem til din mor", sagde hun. "Hvad er det?" spurgte jeg. "Det kan du få at vide i morgen", lød svaret. "Sig blot til Laura, at hun kan hakke det og stege det som almindelige hakkebøffer". Der blev nogle rigtig gode bøffer af det; det viste sig at være svanekød.

Lars lånte af og til min stavlygte, indtil jeg fandt ud af, hvad han skulle bruge den til. Han gik over i skoven, når det var blevet mørkt og lyste op i træerne. Fasaner sidder i træerne og sover, og når han lyste på dem, sad de blot helt paralyseret, og han stak dem ned med et spyd.

Efter at far var begyndt at arbejde på Fællesbageriet, blev han og Kristian enige om, at de kunne da godt føde et par grise op med gammelt rugbrød, som far kunne få for en slik på bageriet. Kristian skulle nok passe grisene, hvis far leverede brødet. På et tidspunkt døde den ene gris, og Kristian sagde lynhurtigt: "Robert, din gris er død". Nå, de deltes nu pænt om den sidste gris.

Kristian havde også altid høns, og engang løb de ind i vores have og spiste alle mors fine nelliker. Hun blev sur og ked af det, og hun klagede til Kristian. "Det vil jeg sige dig, Laura, hvis mine høns dør af at spise dine nelliker, så får du et erstatningskrav på halsen". Mor kunne ikke lade være med at grine, man kunne ikke være vred på Kristian ret længe ad gangen.

Originaler

Ja, Kristian kunne såmænd godt have været omtalt her, men én af dem jeg tænker på, er Rødnæse. Jeg ved ikke, hvad han hed, han var spritter af den gamle slags, altid med en flaske kogesprit i inderlommen. Han havde altid en hale af børn efter sig, de elskede ham, han kunne ikke finde på at gøre en flue fortræd. Mor tog ham somme-

tider ind, og gav ham lidt mad, og jeg husker også engang hun gav ham noget af fars gamle undertøj. Rødnæse fortalte engang, at han havde fået lyst til at komme til København. Han havde ikke dinglet rundt ret længe i København, før politiet samlede ham op. Han havde naturligvis ingen legitimation, men han sagde til dem, at de kunne bare ringe til politiet i Nykøbing, som nok skulle sige god for ham. ”Hvad, er Rødnæse rejst til København?”, lød det overrasket i røret, ”giv ham et måltid mad og et sted at sove, og sæt ham så på toget til Nykøbing i morgen tidlig”. Det gjorde de så.

Nede i Søndervang boede der en gammel mand, der blev kaldt Jyde Niels, han havde Kraghaves ”byhorn”. Når der var en eller anden begivenhed, der skulle gøres bekendt for beboerne, gik han gennem byen, truttede i det meget hæse horn og råbte derefter, hvad det var, der skulle bekendtgøres. De fleste gange drejede det sig om, at der ville blive lukket for vandet i nogle timer. Det var en meget vigtig meddelelse, for når der blev åbnet igen, var vandet helt brunt og udrikkeligt. Nu gjaldt det om at få fyldt vandkedlen og et par gryder med rent vand. På et tidspunkt hængte Jyde Niels sig nede i skoven, han kunne ikke klatre op i et træ, så han fandt et lille træ, han kunne bøje ned og sætte et reb fast i. Det var nogle børn, der fandt ham, men heldigvis ikke os.

Ferie i Jylland

Da Finn og jeg gik i skole, kunne man hver sommer, gennem skolen, få én gratis DSB-billet til et hvilket som helst sted i Danmark. Det udnyttede vi et år til at rejse til Hobro, for at besøge onkel Einar, tante Ruth og fætter John. Vi havde aldrig rejst så langt før, så det var en stor oplevelse. De boede i et stort hus i udkanten af Hobro. Der var ikke ret langt ud til vikinge-

borgen Fyrkat, så den spadserede vi ud for at se; det var, og er, et imponerende anlæg. Vi var også en tur til Rebild Bakker. John havde en skildpadde, han have haft en mere, men den var stukket af. På et tidspunkt fandt vi den forsvundne skildpadde et sted i haven, og så fik Finn og jeg den med hjem i en papkasse.

Da vi skulle rejse hjem, havde tante Ruth undersøgt togtider m.m., og hun kom og sagde, at vi ikke behøvede at skifte tog et par gange på Sjælland, som vi havde gjort på vejen til Hobro. Vi kunne bare blive i toget til København, og tage toget til Nykøbing. Altså blev vi i toget, men det skulle vi nu ikke have gjort, for konduktøren, et sted på Sjælland, var ikke enig med stationen i Hobro; ”Det er jo ikke en rundtursbillet, I har fået”, sagde han. Han inddrog vores billetter, og sagde at vi skulle gå op på inspektørens kontor, når vi kom til København. Jeg syntes, at det var så uretfærdigt, og jeg blev så ked af det, at jeg, efter at han var gået, gik ud på toilettet og græd. Finn tog det pænt, og han trøstede mig. Vi fandt inspektørens kontor, og vi fik vores billetter igen med en påtegning om, at de var gyldige til vidererejse. Vi hankede op i vores pakkenelliker, inklusive papæskan med skildpadden, og fandt toget til Nykøbing.

Sommerbadning

Vi havde flere valgmuligheder, når det var vejr til at bade. Oftest kørte vi ned til Ny Kirstinebergbroen, som var en træbro, der gik næsten ud til sejlrenden i Guldborgsund. Broen var tidligere blevet brugt til at udskibe sukkerroer i pramme til Sukkerfabrikken inde i Nykøbing. Der lå flere af disse broer langs Guldborgsund. Vejen ned til Ny Kirstinebergbroen gik gennem gården, og videre ad en markvej, der endte i en hulvej, hvor der tidligere havde været et tipvognspor, der førte ud på broen. I dag

mødes Pandebjergvej og Strandboulevar- den lige der, hvor hulvejen endte. Hvis man ser godt efter, kan man stadigvæk se den, selv om den er godt tilgroet. Der, hvor der nu er parkeringsplads til sejlerfolket, som i dag anvender broen, var der en brovægt med et hus, som vi anvendte som badehus. Man kunne bunde ved de første meter af broen, så alle kunne bade der. Ude ved brohovedet var der en høj pæl med en stålwire, som man kunne svinge sig i, udover vandet.

Finn og jeg cyklede engang sammen med en kammerat til Vennerslund, hvor der var en bro ligesom Ny Kirstinebergbroen. Det var i foråret, længe før badesæsonen. Jeg ved ikke, hvad der stak mig, men jeg skulle nok vise mig. Jeg sagde: "Jeg tør da godt hoppe i". Jeg smed tøjet og hoppede i, hold kæft, det var koldt, så jeg var oppe igen med det samme. "Hov, nu blæste dine underbukser fra mig", sagde Finn, og jeg måtte i baljen igen efter mine underbukser. Vi havde en elektrisk varmeovn på vores værelse, så jeg fik mine underbukser tørret, uden at mor opdagede det.

Ude ved den nu nedrevne Christian d. IX's bro var der en stor badeanstalt opbygget af træ, og på pæle ude midt i Guldborgsund. Der var tre bassiner med en "grisekasse" i to af dem. En grisekasse lignede ladet af en stor grisetransportvogn, der var sænket ned i vandet, til der var en passende vanddybde over træbunden, så man kunde bunde der. Jeg lærte at svømme her, først med korkbælte på, hængende i en bøjle for enden af en lang stang, som svømmelærerinden gik med langs kanten. Finn lærte sig selv at svømme med lidt hjælp fra mig. Det foregik nede ved Ny Kirstinebergbroen. På badeanstalten var der også vipper i forskellige højder op til fem meter. Jeg lærte efterhånden at springe fra dem alle sammen, men fra den højeste

turde jeg ikke springe på hovedet. Havnens isbryder, Mester, lå fortøjet ved et par store tøndeformede bøger midt i Guldborgsund tæt ved badeanstalten. Vi svømmede af og til ud til tønderne og fik os en vippetur.

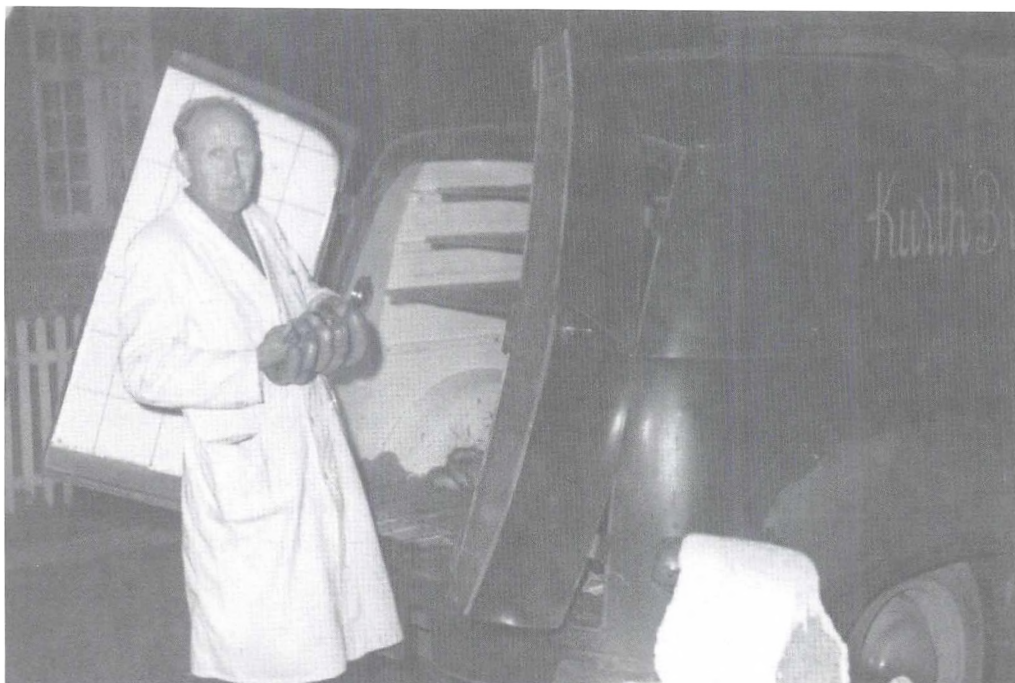
Det var tit et forfærdeligt svineri at bade i Guldborgsund tæt på Nykøbing; der kom af og til en lort eller et stykke lokumpapir sejllende forbi. Rensningsanlæg kendte man ikke til dengang.

Hvis vi orkede det cyklede vi de 12 til 15 km, der var ud til Østersøen. Vi badede fra Tromnæs i nord til Marielyst i syd. Der var tit langt hjem, hvis man havde badet og leget på stranden en hel dag. Bjarne og jeg boede engang i telt i nogle dage på den nu nedlagte campingplads for enden af Marielyst Strandvej. Det var medens Osvald Helmuth turnerede med Jeppe på Bjerget, og han spillede på en friluftsscene ved Marielyst torv. Vi havde ikke penge til at gå ind og se det, men vi forsøgte at se så meget, vi kunne fra træer og rækværker rundt om pladsen.

Brendstrup

Da far blev raskmeldt med sin hånd i 1953, fik han arbejde hos pølsemaker Kurth Brendstrup, som havde pølsemageri på Stranges Allé. Kurts mor, som var en sej gammel kone, arbejdede i pølsemageriet sammen med et par svende og en lærling. Far kørte ud til slagtere og købmænd på Falster og Østlolland, og solgte de pålægsvarer, som de fremstillede. Bilen han kørte i, var en, efter datidens forhold, ret stor Renault varevogn. Jeg kørte tit med og hjalp far, jeg var jo kun i skole hver anden dag.

På et tidspunkt satte Kurth bænke ind i varekassen, så man kunne have passagerer med. Det var dog ikke beregnet på vareturere, men til weekendbrug. Engang var vi på en udflugt til København i bilen. Der

Salgschaufføren i arbejde.

var seks voksne og fem børn stoppet ind i bilen. Vi var i Zoologisk Have og i Danmarks Akvarium. Det var ikke nogen stor løn far fik, men en overgang fik de ansatte en pakke med kød og pålæg hver weekend.

I 1954 lejede Kurth et kølerum i en nu nedrevet bygning, der lå ved Det Offentlige Slagtehus. Den lå lige der, hvor i dag forlængelsen af Markedsgade passerer Servicestationen. Jeg kan huske årstallet, fordi den telefon, han fik sat op i forrummet til kølerummet, fik nr. 1954. Engang far og jeg var ved kølerummet for at lade varer om, holdt der en togvogn med ungkreaturer til slagtning lige bag bygningen. Arbejderne fra slagtehuset var ved at føre nogle af dyrene ind til slagtning, medens jeg stod bag den åbne vogn for at lægge et bundt

røgede snitter ind. Pludselig råbte en af arbejderne: "Pas på knægt!". Jeg vendte mig om og så en gal kvie med en sæk over hovedet komme galoperende imod mig. Jeg havde åndsnærværelse nok til at klappe dørene i, inden jeg strøg ind på førersædet, stadig med de røgede snitter hængende i deres snore fra min hånd. Jeg havde lige smækket døren, da der lød et brag og bilen blev skubbet en meter frem. Jeg blev siddende, indtil de kom og sagde, at nu havde de fået kvien bakset ind til slagtning. Jeg gik om bag bilen for at lægge de røgede snitter på plads, der var en stor bule i døren og den var oversmurt med blod og snot. Jeg blev rost meget for, at jeg fik dørene lukket, for ellers var kvien endt halvvejs inde i bilen og alle varerne havde været ødelagt. Det var også heldigt, at vi i

Bilen var parkeret lidt længere fremme da kvien ramte den. Billedet er taget fra banens læsserampe.

det hele taget holdt der, det var ikke til at sige, hvad der kunne være sket, hvis den var fortsat op ad Markedsgade i fuld galop med en sæk over hovedet. Kurth beholdt ikke kølerummet så længe, for han fik bygget lidt til i Kraghave. Han flyttede telefonen hjem til os, så vi havde telefon, så længe far arbejdede hos Kurth.

På et tidspunkt, i 1957, fik far tilbudt et job hos Mayo, en af Kurths konkurrenter. De ville give ham noget mere i løn; far sagde det til Kurth, men han kunne ikke give mere end han gjorde, sagde han. Far skiftede til Mayo, det skulle han ikke have gjort, for allerede efter nogle få måneder blev han fyret. Jeg kan tydeligt huske, da det skete. Det var lige omkring den tid, mormor døde. Far kom op på Finns og mit værelse om aftenen og fortalte os det, han

kunne ikke sige det til mor. Kurth og far fortsatte som venner, og efter far blev pensioneret, gik han til hånde hos Kurth. Far kom til at gå arbejdsløs i længere tid, og vi var flere gange tæt på at sælge huset, fordi vi ikke havde penge til terminen.

Far var berømt i familien for at "lave sine penge om", når det kneb; det betød som regel, at han fik et nyt og større lån til at dække de gamle med. Måneden før jeg skulle konfirmeres, i oktober 1958, lånte han 7.500 kr. med pant i huset og med fire kautionister. De, der kautionerede for ham, var mælkemanden Laurits Hansen, onkel Svend, naboen Herman samt en ungdomsven, der også boede i Kraghave, Børge Simonsen. Jeg kan ikke huske, at vi lånte de penge, men jeg har senere fundet det aflyste pantebrev.

Søndagsskole

Både Finn og jeg gik i søndagsskole i flere år. Det var Luthersk Mission, der afholdt søndagsskole i Asylet i Kraghave. Asylet var børnehaven, men det var samtidig også en slags forsamlingshus for byens befolkning. Jeg fik flere flidspræmier i form af bøger om kristendom, som jeg aldrig fik læst en eneste af. Jeg har stadig en af dem, den er ikke engang sprættet op. Hver sommer arrangerede søndagsskolen udflugt til Fuglsang på Lolland. Vi rendte rundt og legede i den store flotte park. Jeg stoppede med søndagsskolen, da jeg fik job med at køre med aviser hver søndag. Det var før jeg blev konfirmeret, men alligevel fik jeg en flot Bibel med mit navn i guldtryk, i konfirmationsgave fra søndagsskolen.

Katedralskolen

Det var Chrissers mor der overtalte mig til at komme i mellemskole, hun havde først fat i far og sagt til ham, at han skulle sige, at jeg skulle gå i mellemskole, men han sagde, at det måtte jeg selv om, det ville

han ikke bestemme. Hun fortsatte så med at bearbejde mig, og for at få fred lovede jeg, at jeg ville gå til optagelsesprøve, hvis skolen anbefalede mig til det. Det gjorde de. Vi var tolv der gik til prøve på Katedralskolen, og vi var fire der blev optaget, to drenge og to piger, og derudover var der en pige, Minna, der havde bestået, men ikke kom ind på grund af pladsmangel. Hun kom i mellemskole på en af de kommunale skoler i Nykøbing.

Nu skulle jeg til at gå i skole hver dag. Jeg var noget spændt på, hvordan vi skulle klare os overfor de andre elever, som havde gået i skole hver dag hele deres skoletid. Det viste sig, at der ingen grund var til nervøsitet, de to piger, Randi og Grethe, var blandt de dygtigste i mellemskolen, jeg selv lå som regel omkring midten og den anden dreng, Svend-Erik, lå i den dårligste tredjedel.

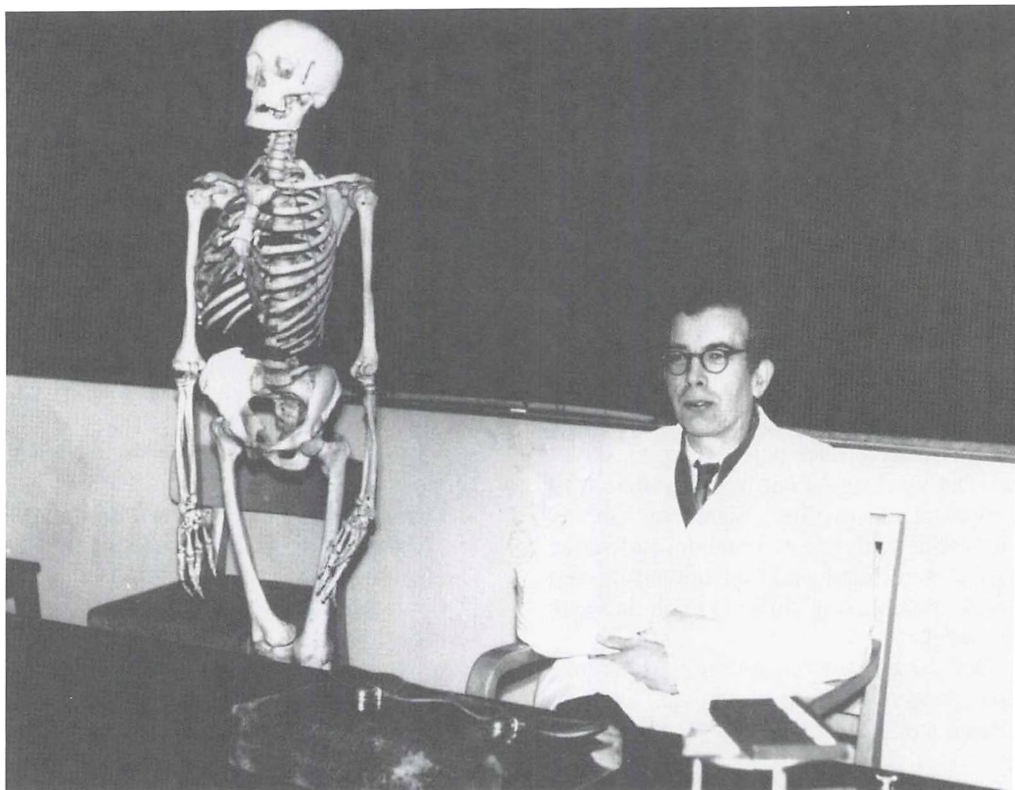
Det var en stor omvæltning at begynde skolegangen på Katedralskolen. Der var mange stolte traditioner på "Latinskolen", hvor kun de "fine" folks børn kom. Adgangskravene var dog kun de rent faglige, men da der ikke var tradition i arbejderkredse for at give børnene en længere skolegang, var det stadigvæk "overklassebørn" der var flest af. Der blev udgivet et årsskrift på skolen med alle elevernes navne, og her var der i parentes tilføjet efter navnet, hvad faderens titel var. Der var kun et par i min klasse hvis far var arbejdsmand, og jeg var lidt glad for, at far var salgsschauffør. Grethe var datter af en enlig mor, så ved hende stod der blot, fru Christensen, ikke noget om, hvad hun lavede. I det daglige viste det sig heldigvis at rangforskelle blandt eleverne ikke var styret af forældrenes herkomst, men af hvordan de enkelte elever var som kammerater og rent fagligt. Det eneste jeg, i hvert fald i begyndelsen, var lidt pint af, var mit tøj. Jeg havde som regel kun et eller to par bukser,

som mor selv havde syet samt nogle hjemmestrikkede sweaters. Jeg gik også altid i det eneste par sko jeg havde, indtil de var slidt op eller for små.

Skolebygningen var kun tre år gammel, da jeg startede, de gamle bygninger i Slotsgade var nu politistation. Den nye skole var bygget til to parallelklasser i mellemskolen, én realklasse samt to spor i gymnasiet, sproglig og matematisk. Der var to gymnastiksale, en til drengene og en til pigerne, og derudover var der alle mulige faglokaler. I kælderens var der cykelparkering med nummererede pladser samt en stor spisesal, hvor hver klasse havde sit eget bord.

Katedralskolen var det eneste gymnasium på Falster og Østlolland dengang. Det var meningen at alle, der startede i første mellem skulle gå hele vejen gennem skoleforløbet og ende med en studentereksamen, realklassen var der som en slags opsamling til dem, der ikke umiddelbart kunne fortsætte fra fjerde mellem til første g. Der var ikke ret mange der stoppede med realeksamen, men jeg var selv en af dem. Vi var tyve der gik i realklassen, og vi var kun en lille håndfuld, der gik ud med realeksamen, resten fortsatte i gymnasiet. I mellemskolens to parallelklasser var vi tredive elever i hver.

Jeg var meget glad for naturfagene og matematikken; men historie og sprog i alle afskygninger var en pestilens. Jeg var overhovedet ikke motiveret for at lære sprog, jeg kunne ikke forestille mig, at jeg nogensinde skulle få brug for at tale engelsk eller tysk. Karaktererne blev derefter. Mor og far havde aldrig været i udlandet, og det kom jeg nok heller ikke. Vi var to i klassen, der hed Jørn, så jeg blev kaldt Jønke for at kende forskel på os. Jeg husker engang i en tysktime, adjunkt Casmo se lænede sig tilbage i katederstolen, så opgivende på mig og sagde: "Jønke Jønke

Lektor Bergstedt sammen med Olsen, det er Bergstedt til højre.

du kan jo overhovedet intet tysk". Han havde desværre ret. I fjerde mellem begyndte jeg på latin, vi havde, syntes jeg, skolens bedste lærer, Dupont, og jeg var ked af, at jeg måtte stoppe til jul, men da kunne jeg ikke følge med mere. Jeg fik tegning og matematik i stedet for. Fransk var valgfrit i realklassen, så det fravalgte jeg på forhånd til fordel for stenografi og bogføring. Jeg fik et par flotte karakterer i både stenografi og bogføring til mit eksamensbevis, men det var et par fag, jeg absolut ikke har kunnet bruge til noget.

Der blev arrangeret forældremøde for hele skolen på én gang, en gang om året,

mor var kun med en eneste gang, og det var, fordi jeg nærmest tvang hende. Far ville aldrig gå til den slags, og mor havde ikke lyst til at gå til møde med byens spidser. Hun fik kørelejlighed med købmand Steen og hans kone, men efter de nåede til skolen, værdigede de hende ikke et blik; hun følte sig som en hund i et spil kegler. Det var synd for hende, jeg prøvede aldrig at overtale hende igen.

Da vi kom til konfirmationen begyndte kammeraterne at invitere til andendagsgilder, og jeg sagde fra starten til dem, at jeg ville gerne med, men de skulle være klar over, at jeg ikke kunne invitere dem til

fest. Det var der fuld forståelse for, og jeg var med til alle festerne. Jeg var tidligt begyndt at eksperimentere med foto, så jeg sørgede for at forevise en del af festerne, jeg tjente også en lille skilling ved at sælge billeder til kammeraterne bagefter.

Peder og Bjørn, som jeg gik sammen med i mellemskolen var også fotointeresseret, så det beskæftigede vi os en del med sammen. På et tidspunkt i realklassen, hvor de var fortsat i første g, havde vi fundet ud af, at skolen faktisk havde et veludstyret mørkekammer og specialkameraer, Leica, til at montere på mikroskoper til affotografering af diverse præparater. Vi overtalte lektor Bergstedt til, at vi måtte komme om aftenen og foretage eksperimenter med udstyret. Jeg var en af Bergstedts yndlingelever, fordi han underviste i matematik og naturfagene, mine yndlingsfag. Han udpegede mig på et tidligt tidspunkt til sin personlige assistent, når vi havde biologi og naturhistorie. På det tidspunkt, hvor vi begyndte at eksperimentere med microfotografering, havde jeg Bergstedt til matematik. Jeg blev en dag tilfældigvis kaldt op til tavlen i starten af en time, for at gennemgå en eller anden matematisk opgave. Jeg var lige gået i gang da han stoppede mig og sagde, at det nok alligevel ikke var en opgave for mig. Så stillede han mig en opgave med at regne belysningstiden ud på en opstilling med et mikroskop og et fotografiapparat. De andre sad og måbede, vi brugte hele timen på det, men da vi mødtes med Peder og Bjørn om aftenen, havde vi beregnet alle de belysningstider, vi skulle bruge. Som tak, fordi han gad at bruge sin fritid på os, lavede vi en forstørrelse på næsten en kvadratmeter af et af de billeder, vi havde taget. Det var et snit af en tokimbladet plante, han blev meget glad for det. Vi lavede forstørrelsen i Bjørns forældres badeværelse, fremkalder og fixer smurte vi på med

svampe, og så skyllede vi billedet i badekarret.

En gang om året var der skolefest, gymnasieeleverne opførte et eller andet klassisk teaterstykke af Holberg eller lignende, og bagefter blev der danset. Rektor og frue stillede sig i spidsen for indmarchen i salen, han i kjole og hvidt og hun havde formentlig lang festkjole på. Så gjaldt det om at finde én at gå indmarch med, for vi fulgte så efter alle sammen. I løbet af aftenen blev der altid stillet op til lancier. Hvert år, i ugen før skolefesten, brugte vi en gymnastiktimestime på at lære at danse lancier. Vi klædte om i gymnastiktøj og gik ind til pigerne i deres gymnastiksal, det var et ømt syn med sådan en flok, der dansede den fornemme dans iført gymnastiktøj.

Hvert forår var der forårskoncert. Så var der underholdning med musik og sang af de forskellige klasser. Der var en del enkeltelever, der kunne spille på diverse instrumenter. Bjørn fra min klasse havde den mest vidunderlige drengesangstemme, og han stillede op og sang "Kom Maj du søde milde" solo uden akkompagnement, der var ikke et øje tørt. Han og jeg stoppede samtidig med sang, fordi vores stemmer var ved at gå i overgang. Sanglærerinden, lektor frk. Mølgaard var kun lettet over at slippe af med mig, men hun blev ked af, at Bjørn ikke kunne synge mere; jeg ved ikke, om han nogensinde blev god til at synge igen. Vi fik sløjd i stedet for sang, og jeg lavede den amagerhylde, vi stadig har hængende.

Jeg klarede mig nogenlunde til gymnastik og idræt, men jeg brød mig ikke så meget om boldspil. I efteråret 1960 lykkedes det mig at komme med på drengenes andethold til Regionalstævnet i Næstved. Jeg var med til 100m løb og stafet, jeg vandt ikke noget, men vores hold blev samlet nummer to ud af seks, efter Herlufsholm Kostskole.

På et tidspunkt var der fra gymnasiet, nogle elever der fandt på at udgive et skoleblad; Glenten kom det til at hedde. Der var en glente i skolens logo. De søgte flere medarbejdere, for eksempel fotografere, det var lige mig, så jeg meldte mig. Jeg blev medarbejder, men jeg tror ikke, at jeg nogensinde fik et foto i bladet. Jeg førte regnskab sammen med Henrik Drachmann fra min klasse, og vi turede rundt til alle forretninger og andre firmaer i byen for at få dem til at annoncere i vores blad. Det lærte jeg meget af, jeg kom blandt andet ind til direktøren for slagteriet, efter først at havde talt lidt med en sekretær. Jeg troede, at hun havde fortalt ham om mit ærinde, så jeg gik i gang med at fortælle, hvad det kostede eller sådan noget. Han stoppede mig og fortalte mig omhyggeligt, hvordan jeg burde komme ind, præsentere mig, fortælle, hvor jeg kom fra og mit ærinde. Jeg blev først frygtelig flov, men han var utrolig flink og pædagogisk, og jeg gik derfra med en bestilling på en annonce. Jeg lavede engang en lille kryds og tværs opgave til bladet, man kunne vinde en biografbillet. Jeg kunne se i skolegården, at der var mange, der sad og løste opgaven, men der var ikke én eneste, der sendte løsningen til redaktionen.

Da vi gik i realklassen, kom vi på en ekskursion/udflugt til København. Der skulle være et vist islæt af museumsbesøg og en teaterforestilling, og vi skulle selv sørge for overnatning. Vi besøgte kunstmuseet Louisiana, og så gik vi ind og så en fræk revy, På lemp'lige Vilkår, i Riddersalen i Lorry. De to unge lærere, vi havde med, adjunkt Dupont og adjunkt Sigurd Nielsen fik ikke ros for repertoiret af de gamle ærværdige lektorer, da vi kom hjem. Man havde vist regnet med, at vi gik på Nationalmuseet, og bagefter på Det Kongelige Teater. Jeg fik husly hos en tidligere skolekammerat fra Kraghave, Flemming

Skafte, som nu boede med sine forældre i Skovlunde. Han var med os i byen den ene aften, hvor vi gik i Vingården og hørte på jazz, og bagefter gik vi til en midnatsforestilling og så den amerikanske film, Jazz på en varm Sommerdag. Vi kom sent hjem. Flemming og jeg kom med en natbus til Husum, og så gik vi hele vejen til Skovlunde. Dagen efter var det, at vi var på Louisiana, og da var der en af mine kammerater, Finn Thomsen, der fik så ondt i maven, at han i ambulance blev kørt på Hørsholm sygehus. Vi havde en del morskab over, at man kunne få så ondt i maven af at se på alle de abstrakte malerier. Der var nu en, der havde set ham trække et stykke smørrebrød i en automat aftenen før, da vi vadede rundt inde i København, så det var måske det, han var blevet syg af.

Vinteraktiviteter

Som jeg husker det, var der altid sne om vinteren, da jeg var barn. Vi havde to kælle, en med metalmeder og en helt af træ, som far selv havde lavet til os. Trækælken var på mederne beklædt med tynde jernbånd, af den slags man brugte til at spænde omkring trækasser til forsendelse. Jernbåndet blev ret hurtigt slidt igennem, så det blev skiftet mindst en gang om året. Vi trak kælkene over til Snedkerhøjene i Bangsebroskoven; her var der flere kælkebakker af forskellige sværhedsgrader. På et tidspunkt fik jeg et par gamle ski, og så brugte jeg mest tid på at stå på ski ned ad bakkerne.

Medens jeg gik på Katedralskolen, blev der to gange arrangeret en skitur for elever og lærere til Mogenstrup Ås på Sydsjælland. Første år var jeg med på mine gamle "brædder" med hjemmelavede bindinger. Da vi skulle af sted året efter, sagde jeg til mine kammerater, at jeg ikke ville med, fordi jeg ikke kunne køre ordentligt på mine gamle ski. Dagen efter kom Lars

Samson fra min klasse og sagde, at jeg skulle med, jeg havde fået lov til at låne hans fars ski. Jeg drog af sted på de lånte ski, og vi havde en pragtfuld tur.

Jeg fik aldrig lært at løbe på skøjter, men vi havde megen fornøjelse af at lege på isen på de forskellige søer og damme, der var. Sognefogeden boede lige ved siden af branddammen på Harhøjen, så han gav grønt lys til at lege der, når han skønnede, at isen var sikker nok. Henne på dammen ved Gammel Kirstineberg blev der lukket op for os, når de havde afprøvet isens holdbarhed med en hest, men det blev alligevel mange gange til en våd sok, for isen på skovsøerne og på Tingsted Å skulle jo også gerne prøves.

Knallert

Kort efter jeg blev konfirmeret, fik far sin første knallert. En efterrationalisering får mig til at tænke på, om det, ligesom min konfirmation, har noget med det tidligere nævnte lån at gøre. Knallerten var en brugt Diesella med halvautomatisk kobling. Det betød, at når motoren var startet, skulle man træde en enkelt omgang på pedalerne, så var man kørende. Man skulle være 16 år dengang for at måtte køre på en knallert, men jeg var 15, da jeg begyndte at fræse rundt på hans knallert. Engang skulle jeg ud i biografen for at købe en billet. Der stod en betjent og gloede, men jeg parkerede blot knallerten ved kantstenen foran ham, og skråede over vejen mod biografen. "Hov, du der", råbte han til mig. Jeg blev helt kold, men han fortsatte: "Den knallert kan ikke stå og flyde her, medens du er i biografen, du må parkere den henne på torvet". Jeg argumenterede ikke. Da jeg fyldte 16, købte jeg straks selv en knallert for mine sparepenge. Det var en brugt Zündapp. Den var med to gear og noget smartere end fars, og den kørte også meget bedre. Jeg kørte lange ture på den, mange

gange alene, og jeg brugte den til skole hver dag. Et par dage før den skriftlige mellemskoleeksamen gik det galt. Jeg var på vej til skole, og kørte på Hammerlodden bag en varebil. Bilen blinkede til venstre, som om han ville dreje ind på kirkegården, og jeg trak til højre for at drøne indenom, så begyndte han at dreje til højre ad Teglværksgade. Jeg var heldigvis ikke begyndt at køre højre om ham, så jeg svingede hurtigt ud til venstre. Det skulle jeg ikke have gjort, for han lavede en U-vending til venstre, og jeg bankede lige ind i siden på ham. Jeg tog af for stødet med min højre hånd imod bilen, og jeg landede på benene ved siden af knallerten, så det lignede en succes. Det var det ikke, begge knogler i underarmen brækkede lige over håndleddet. Han kørte mig på skadestuen, og så kørte han hjem og fortalte mor, hvad der var sket. Vi kendte ham udmærket, han hed Flemming. Han stod og vævede så meget overfor mor, at hun troede, det værste var sket, men det var jo "kun" en brækket arm. Jeg kom ikke til skriftlig eksamen sammen med de andre, jeg var til sygeekksamen, efter vi var begyndt i realklassen.

Forgaflen på knallerten var bøjet, den blev skiftet, og så var den køreklar. Jeg kunne blot ikke køre på den, for det krævede to hænder til at betjene gashåndtag, kobling og gearskift. Hvad gør man så? Jeg byttede midlertidigt med far; der var kun et gashåndtag, der skulle betjenes på hans knallert. Det sad desværre på højre side af styret, men det var der råd for, jeg flyttede det over på venstre side. Man skulle godt nok dreje håndtaget modsat rundt for at give gas, men pyt med det, jeg var kørende igen.

Bjarne

Mit venskab med Bjarne rækker så langt tilbage, at jeg synes, at jeg har kendt ham altid. Der var perioder, vi legede meget

sammen, og så var der perioder, hvor vi næsten ikke sås. Bjarne er et år ældre end mig, og han kom allerede efter et par år på den Private Realskole inde i Nykøbing. Bjarne led af astma som barn, og han var tit meget syg af det, f.eks. brækkede han sig i stride strømme, hvis han kom i nærheden af høns. Han blev engang syg af at prøve en indianerhovedprydelse lavet af farvede hønsefjer. Engang var han på et kurophold på Astmahjemmet i Kongsberg i Norge, han var overhovedet ikke syg i den tid, han var der, men allerede den første nat hjemme var det sket.

Bjarnes forældre lejede sommetider skolelærerindens, fru Niensens, sommerhus på Marielyst, og et par gange fik jeg lov at komme med. Huset var meget lille, og uden moderne bekvemmeligheder; i dag ville man sammenligne det med et havehus, men vi havde det herligt.

En bekendt til Bjarnes forældres var Siboska, han var mesterbryder. Bjarne og jeg besøgte ham engang, og da fandt han en cigarkasse frem og sagde: "Vil I ikke have en medalje?" Bjarne fik en af sølv og jeg fik en næsten ny af bronze, som han havde fået, da han blev kredsmester i sværvægt på Lolland-Falster i 1951. Jeg har mange år senere fundet ud af, at Siboska var en af de ledende modstandsfolk i Nykøbing under krigen.

Efter jeg blev konfirmeret, begyndte Bjarne og jeg at interessere os meget for radio og elektronik. Vi indrettede et lille værksted i et skur i vores gård, hvor vi skilte gamle radioer ad, og undrede os over alle de spændende ting, vi fik ud af det. På et tidspunkt fik vi en hjemmebygget kortbølgeradio af en radioamatør, og da blev vi virkelig bidt af det. Vi begyndte at bygge os hver en sender/modtager, så vi kunne

snakke trådløst sammen. Vi havde i lang tid trukket telefonledninger rundt forskellige steder ovre i skoven, så vi kunne tale i telefon sammen. Vi fik aldrig senderne til at virke, og når jeg i dag ser tilbage på det, kan jeg godt forstå, at det ikke virkede. Det var som regel mig, der skulle lodde det meste sammen, medens Bjarne pressede på for at få et færdigt resultat. Man kan se linien til vores senere valg af uddannelse, Bjarne blev telegrafist og radiooperatør, og jeg blev elektronikmekaniker. Da Bjarne havde fået sin mellemskoleeksamen, begyndte han ved Den Danske Flåde som mathelev, og kom i lære som telegrafist. Nu sås vi kun, når han var hjemme på orlov, det blev ikke mere til så meget med radioeksperimenterne, vi gik i byen i stedet. Det havde nok noget med alderen at gøre.

Vi var også på en ferietur til Bornholm, det var sammen med Bjarnes mor og lillebror, Bo. Billetten til turen fik vi fra skolen, og vi boede på et ikke særligt dyrt pensionat i Tejn. Vi rejste med natbåden fra København, og var således fremme på Bornholm den næste morgen. Vi var lidt trætte, for vi havde ikke haft en køje, men kun siddet og hængt i en stol. Turen til Tejn foregik med den lokale rutebil, og det var en oplevelse i sig selv. Der var nogle gæster med, som ikke var helt sikre på, hvor de skulle stå af rutebilen. Chaufføren stoppede et sted og sagde: "Jeg går lige herind og spørger, om de ved, hvor det er, I skal hen". Han kom ud lidt efter og sagde, at de skulle have været af et par kilometer før. Passagererne begyndte at samle deres bagage sammen, men chaufføren sagde: "Nej nej, jeg vender da vognen". Det gjorde han så, og kørte tilbage og satte dem af, hvor de skulle bo. Det var ikke sket på Falster.

Vi havde ni dejlige dage på øen, sønnen på pensionatet havde en turistbus, og der

blev arrangeret ture rundt på hele øen. Mange aftener tog Bjarne og jeg til bal i Palmehaven i Sandvig. Vi havde heldigvis fået et værelse inde hos pensionatets nabo, så Bjarnes mor kunne ikke se hvor sent, vi kom hjem. Den sidste aften ville vi også i Palmehaven, men vi havde næsten brugt alle vores penge; der kunne lige blive til et par øller, og så måtte vi gå hjem, vi havde ikke penge til en taxa. Vi kom nu ikke til at gå, for der var et par piger på pensionatet, der sagde, at hvis de måtte komme med, ville de betale taxaen. Næste morgen skulle vi tidligt op og af sted. Bo kom op og vækkede os, han forsøgte i hvert fald. Senere kom han og sagde, at nu holdt rutebilen altså dernede og ventede. Vi sprang op, fik tøj på og tog vores tasker. Rigtig nok, rutebilen holdt dernede og ventede på os. Jeg ved ikke, om det var den samme flinke chauffør, som kørte den første dag, men det var vældig pænt af ham at vente. Vi fandt slukørede en plads, Bjarnes mor var meget vred, hun talte næsten ikke til os på turen. Vi rejste med dagbåden hjem, vi havde en madpakke med fra pensionatet, ligesom vi havde haft de dage vi var på udflugt. Bjarne spurgte sin mor, om ikke vi kunne låne til et par øller, men det kunne vi ikke, vi fik en forelæsning om, hvad hun mente om os.

Engang, det må have været sommeren 1961, var vi til havnefest i Nykøbing. Vi mødte Mette, som jeg var begyndt at komme sammen med, og vi gik også til dans sammen. Mette var frisørlærling hos Bjarnes mor. Vi blev enige, om at vi skulle tage ud og danse i Vesterskov Pavillon, den lå der, hvor der nu er Vandrerhjem. Bjarne strittede lidt imod, der var ikke noget ved det, hvis ikke han havde en pige med. "Pyt med det", sagde Mette, "vi finder én til dig". Vi gik så rundt på havnepladsen og kiggede på udvalget, Mette og jeg havde mange gode forslag, som blev vraget. Til

sidst mødte vi Hanne, som vi gik til dans sammen med, hvad med hende? Bjarne faldt pladask for hende, og vi tog i Vester-skov Pavillon. Da vi havde været der et stykke tid, tog Bjarne sin pung op og fandt et par billeder og en seddel med nogle adresser på. Han lagde det hele i askebægeret og satte ild til det. Jeg kiggede bekymret på ham, for en anden gang vi havde været i byen sammen, havde han vendt billedet af sin veninde, med bagsiden ud, så man ikke kunne se hende. Bagefter var han så ked af, at han kunne finde på det, bare fordi vi havde siddet og hygget os med et par piger. Nu var der kun aske tilbage af billederne, jeg gruede for det værste, men Hanne og Bjarne har for længst fejret sølvbryllup og har fået børnebørn.

Preben

Det hændte forholdsvis tit at vi fik nye klassekammerater i skolen, blandt andet fordi der kom og gik så mange landarbejdere på de store gårde omkring Kraghave. En dag fik vi en ny dreng der hed Flemming Skafte, hans far havde overtaget mekanikerværkstedet på hjørnet af Ny Kirstinebergvej. De kom fra Herlev ved København, og hjemme hos ham mødte jeg hans to år ældre bror Preben, som var begyndt på Katedralskolen i Nykøbing. Preben og jeg blev gode venner og vi tilbragte megen tid sammen, indtil jeg flyttede hjemmefra. Vi brugte en del tid på at færdes i skovene omkring Kraghave, især skoven ved Pandbjerg. Der var masser af vildt i skoven, og der var ansat en skytte til vildtplejen. Skytten ville ikke have, at folk vadede rundt i skoven udenfor stierne, men Preben og jeg fik lov til at gå rundt og se på dyrene. Vi samlede også på dyrekranier, som vi fandt i skovbunden.

Preben gik ud af skolen, da han blev konfirmeret, og omkring samme tid solgte hans far værkstedet, og de flyttede tilbage,

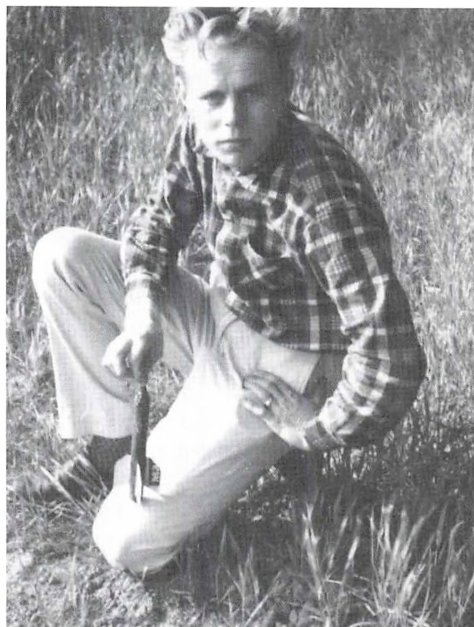
hvor de kom fra. Preben kom i lære som maskinarbejder, og han kom af og til på besøg, fordi hans faster, Gudrun, boede i huset ved siden af mekanikerværkstedet.

Når Preben kom på besøg, blaffede han altid frem og tilbage. Engang han var på vej ned til os, kom der en politibil kørende, da Preben så det var politiet, tog han tommelfingeren ned, vendte sig om og gik videre. Han har åbenbart set lidt mistænkelig ud, for de stoppede, tog ham ind i bilen og kørte. De spurgte ham om, hvem han var og bad om legitimation. Det eneste han havde på sig var en kuglepen, som han havde ridset sit navn i. De spurgte ham så om hvor og hvornår han var født. Han kunne så fortælle, at han var født på Rigshospitalet d. 6. april 1942. De checkede oplysningen via radioen, og da de fik den bekræftet, sagde de, at han godt kunne stå af igen, de ville stoppe den bil, der kørte foran dem. "Kan I ikke vente med at stoppe den, til vi når til Kraghave", spurgte Preben, "det er kun nogle få kilometer". Det gjorde de så.

Da han var udlært fik han et job i Toreby og flyttede ind hos Faster, som vi kaldte hende. Vi genoptog vort kammeratskab, og vi eksperimenterede bl.a. med røgpulver og krudt, som vi selv blandede. Den tykke røg drev tit fra Fasters have. En af ingredienserne i vores eksperimenter var natriumklorat, almindeligt salpeter, som kunne købes alle steder, næsten, da det blev brugt i husholdningen til saltning af kød. Vi mente at vide, at kaliumklorat skulle være bedre til krudt, så det måtte vi prøve. Det kunne kun fås hos materialisten, og vi havde en fornemmelse af, han nok ikke ville sælge det til os. Jeg kørte ud til materialisten og bad om et kilo kaliumklorat. "Hvad skal du bruge det til?" "Det er ikke til mig selv", sagde jeg, "det er til Einar Kokholm, han skal vist nok bruge det mod ukrudt i haven". "Kan jeg ringe til ham?"

”Ja naturligvis”, sagde jeg og gav ham Einar, Fasters mand, telefonnummer. Einar var jo på arbejde, så Preben tog telefonen og præsenterede sig som Einar, og jeg fik min pose. Jeg ved ikke, om det var bedre, men vi fik lavet et par kanonslag. Naboerne var vist efterhånden lidt trætte af os. Vi lavede et stort kanonslag, som vi ville fyre af nede i skoven om aftenen.

Det blev mørkt, og vi gik ned i skoven og fyrede kanonslaget af i skovkanten ud til marken, der hvor Randersvej nu går langs skoven. Der lød et kæmpebrag, og der blev et hul i jorden. Vi gik hjemad, men da vi skulle krydse hovedvejen holdt der en politibil. Tilbage igen ned langs skoven, men vi mødte to betjente nede omkring det sted, hvor kanonslaget var gået af. De spurgte os om, hvor vi havde gemt vores jagtgevær, der var en masse krybskytteri i skoven. Vi fortalte dem, at vi havde godt nok også hørt et skud, men det kendte vi naturligvis ikke noget til. Preben havde været ude at sejle en kort tid, og han havde købt en stor flot finsk dolk, som han altid gik med i bæltet. Den inddrog de og sagde, at vi var anholdt. Når vi ikke ville sige noget om geværet, kunne vi komme med på stationen, og så ville de fremskaffe en sporhund. Vi blev placeret på hver en stol i hvert sit hjørne i ekspeditionslokalet. Jeg aner ikke, hvor længe vi sad der, men der kom en stor hund, og de kørte med den og kom tilbage igen. De havde ikke fundet noget, og vi kendte stadigvæk ikke noget til noget. De beholdt Prebens dolk og sagde, at han skulle høre nærmere. ”Så kan I godt gå hjem”. Preben, der var temmelig fræk, sagde på sit københavnske: ”Hvad skal vi gå hjem?” ”Kan I så skrubbe af”, sagde betjenten, og det gjorde vi så. Det var efterhånden midt om natten, men inden vi gik hvert til sit fjernede vi alt, der havde med vores eksperimenter at gøre, vi rørte det ikke siden.

Preben med et af vores mislykkede eksperimenter, det ligner en raket men den eksploderede med et hult drøn.

Vi hørte intet de nærmeste dage, og så vi gik ud til politistationen for at høre efter Prebens dolk. De sagde, at det havde de ikke haft tid til at kigge på endnu. Efter yderligere nogle dage gik vi derud igen. Betjenten ved skranken kunne blot trække på skuldrene, men en stor rødhåret betjent rejste sig, kom hen og lænede sig ud over skranken, idet han sagde: ”Jeg ved ikke, hvad I to har lavet, men hvis I bliver ved med at komme rendende, så finder jeg ud af det”. Vi kom der ikke mere, Preben fik en mindre bøde og dolken blev konfiskeret.

Kort efter solgte Einar og Gudrun huset og flyttede til Stubberup lidt nord på. Ham, der købte huset anlagde en græsplæne der, hvor vi havde foretaget vores afprøvninger af diverse blandinger. Der var en stor bar

plet midt i plænen, hvor der intet voksede, han såede nyt græs med det samme resultat. Vi forbarmede os over ham og fortalte, hvad der var galt. Han gravede et stort hul og fyldte nyt jord på, og så kunne græsset gro.

Engang tog Preben og jeg ind og besøgte hans forældre i Skovlunde, hvor de nu boede. Vi blaffede sammen derind, men vi blev enige om, at det nok var nemmere at komme hjem igen, hvis vi gik hver for sig. Jeg tog bussen fra Skovlunde til Ring III i Herlev, og Preben fulgte efter med den næste bus tyve minutter senere. Jeg havde ikke meget held med mig, jeg syntes, at jeg havde gået meget længe, da jeg blev samlet op af en rocker på en stor Harley Davidson. Han fortalte, at en af hans kammerater var på besøg i Nakskov, og så syntes han, at han ville køre ham i møde, så de kunne følges ad hjem. Af sted det gik, dengang var der ingen hastighedsbegrænsning, men han havde nok kørt ligeså stærkt alligevel. Omkring halvvejs til Kraghave mødte vi hans kammerat. Han klodsede bremsen, jeg hoppede af og så forsvandt han med et brøl nordpå. Jeg havde kun lige luftet tommelfingeren, da der var en bil der standsede, det var en schweizer, han skulle vist skynde sig hjem, for det gik over stok og sten. Da jeg stod af i Kraghave, var der gået halvanden time siden rockeren samlede mig op uden for Herlev 120 km væk, og man skal huske på, at dengang var der ingen motorvej. Jeg var spændt på, hvor længe Preben havde ventet, men han var ikke kommet endnu. Da han kom, troede han, at han kom først, for han havde set mig vade trøstesløs af sted udenfor Herlev. Han havde godt set rockeren, der overhalede den bil, han kørte med, men han havde ikke set, at det var mig der hængte bagpå.

Preben flyttede med Gudrun til Stubberup, og han havde i mellemtiden købt sig en stor gammel Ariel motorcykel fra fyrerne. Den gik vi og baksede med at få til

at køre. Det var umuligt at starte den med kickstarteren, så vi prøvede at løbe den i gang uden held. Så prøvede vi at hælde æter ned i cylinderen efter have skruet tændrøret af. Nyt forsøg, vi løb hen ad vejen med Preben ved siden af holdende i styret og mig bag efter. Pludselig gik den i gang med et kæmpebrag, og udstødningen ramte mit ben, så det føltes som et spark. Preben hoppede op på dyret, fik hold på det og jeg hoppede op bag på. Af sted det gik ud ad de små veje omkring Tingsted. Det var mørkt, da vi kom tilbage. Jeg stod af i indkørslen, medens Preben blev siddende og legede lidt med håndgassen. Pludselig tog fanden ved dyret, og han var langt ude på marken bagved, før han fik stoppet, jeg kunne se udstødningsrøret som en glødende bue foran motoren. Det viste sig, at det var netop det glødende udstødningsrør, der var skyld i, at motorcyklen pludselig kørte ud på marken. Koblingskablet gik for tæt på udstødningsrøret, og da vi holdt stille, blev det varmet op, og udvidelsen gjorde, at motoren koblede til.

Husdyr

Jeg har løbet mange kilometer for at fange sommerfugle, og på et tidspunkt opdrættede jeg dem også. Jeg samlede sommerfuglelarver i et gammelt akvarium og fodrede dem, indtil de forpuppede sig. Når de var klækket til sommerfugle, indgik de i min samling. Mor havde syet et sommerfuglenet af en ble til mig, og når sommerfuglen var fanget, blev den puttet i et syltetøjsglas, hvor den blev slået ihjel med æter på en tot vat. Eilif Rasmussen, som var gift med en af mors ungdomsveninder, Nathalie eller "Nalle", gik sommetider med ud efter sommerfugle sammen med sin søn Tom.

Vi kom en del sammen med Eilif og Nalle; mor og Nalle havde arbejdet sammen på Sakskøbing sygehus. Eilifs store

interesse var akvariefisk, og vi havde også akvarium. Vi var medlem af Stuekulturforeningen, hvis formål var udbredelsen af kendskabet til stueplanter, akvariefisk og stuefugle. Hos os havde vi alle tre ting, og det er måske fra den tid, jeg har min store forkærlighed for stueplanter. Eilif havde indrettet et isoleret rum ude i gården med en tyk dør ligesom i et kølerum. Der var nu ikke koldt, tværtimod, der var tropisk temperatur og akvarier langs de tre vægge fra gulv til loft. Det var utroligt flot, vi nøjedes med et par stykker. Et akvarium med et halvt hundrede liter vand, samt et mindre til yngel. Far havde bygget en voliere ude i gården, hvor vi havde undulater, og inde havde vi bure med kanariefugle og zebrafinker. På et tidspunkt lavede far selv et par fuglebure, sammen med Kurth Brendstrup, de stod i vores køkken og loddede det sammen af galvaniseret jertråd.

Vi havde også hund, et gadekryds. Moderen var Brendstrups grønlanderspids, faderen forblev ukendt, han rendte fra sit ansvar. Bob, som vi kaldte vores hund, havde samme størrelse og udseende som sin mor, men han var helt glathåret. Jeg ved ikke, hvor længe vi havde Bob, men han blev en del af familien. Finn og jeg fik ham til at lave mange kunster, han kunne gi' pote, sidde pænt og gå på bagbenene. Han kunne hoppe utroligt højt efter sin størrelse. Vi fandt på at give ham tøj på, den dag i dag tror jeg, at han kunne lide det, for han kom springende, når vi tog tøjet frem. Vi gav ham en lille T-shirt og et par små drengeunderbukser på. Underbukserne blev vendt så halen kunne gå ud gennem tissehullet, og som prikken over i'et fik han en lille papirshat fra nytårsaften på hovedet. En dag løb han fra os med tøjet på, og da han kom hjem, havde han tisset i bukserne.

Kurth Brendstrup kom tit på besøg om aftenen, og sommetider havde han deres

kat med. Bob troede dengang, at en kat var en, man skulle være venner med, men senere jagede han alle de katte, han fik øje på, og det endte med at blive hans død. En dag jeg kom hjem, sad der en kat oven på volieren i gården, og fiskede efter undulaterne med den ene pote. Jeg gik resolut ind i køkkenet og sagde: "Bob, der er en mis". Bob strøg vildt gøende ud ad døren, katten sprang ned i gården, ud ad porten og tværs over vejen. Katten undgik den bil der kom, men det gjorde Bob ikke. Det var slemt at vide, at det var min skyld, han døde, og det var meget svært at skulle fortælle Finn det, da han kom hjem. Jeg bestemte med mig selv, at jeg aldrig ville have en hund igen, når det var så svært at miste den. Bagved skuret, hvor der senere blev opført et drivhus, lavede far engang en kombineret due- og hønsegård, hvor duerne kunne flyve rundt. De kom aldrig ud at flyve frit. Duerne var det man dengang kaldte månedsduer, de fik et kuld unger hver måned, så vi fik tit duesteg. En dag kom der et par knægte med et par skovdueunger, som de havde "fundet"ovre i skoven. Vi satte dem op i reden til nogle unger af samme størrelse som dem, og den tamme due opfostrede skovduerne som sine egne unger. Den ene skovdue døde som halvstor unge, medens den anden blev voksen. Nu skulle man tro, at en sådan due ville være tam som alle de andre duer, men det var den bestemt ikke. Den fløj forvildet rundt i buret, når vi gik derind, og en dag fløj den lige forbi øret på mor, og ud i det fri, idet hun åbnede døren for at gå ind til duerne. Skovduen havde dog ikke helt glemt plejeforældrene, for den holdt til i træerne i nærheden et par dage, inden den forsvandt.

Hønsene var dværghøns, så dem var der knap så megen nytte ved, de gik bare og så flotte ud. En dag var der en af dværghønsene, der lagde et æg i en duerede, og duen udrugede ægget. Da mor kom ud i duesla-

Far med Fællesbageriets brødbil.

get kunne hun se og høre, at der var noget galt, kyllingen pippede, og duen kunne ikke forstå, hvad det var for en underlig unge, den havde fået. Vi forsøgte at holde liv i kyllingen, den løb efter os og troede, at vi var dens mor, men den døde i løbet af et par dage.

En kort tid havde vi også kaniner i hønsegården, far lavede en fin lille kasse de kunne gå ind i og bygge rede i. Kaninerne gravede et stor hul under kassen til en rede, og hunnen fødte sine unger i jordhulen.

Vi havde også en tam allike, det var en stor unge, vi kaldte den Klaus. Det var en skæg fætter, men den var også en ballademager, jeg tror nok, at der var nogle, der klagede over den. Far sagde, at han havde fundet en, der gerne ville have den, han kom og hentede den en dag, vi ikke var hjemme. Bagefter er jeg kommet i tanker om, at det nok var Kragh, der havde drejet halsen om på den og begravet den i haven.

Fællesbageriet

Efter en periode med arbejdsløshed fik far arbejde på Fællesbageriet, først som afløser, senere blev han fastansat. Det blev hans arbejde resten af sit "aktive" liv. Aktive i gåseøjne, for han blev aldeles ikke inaktiv da han gik på pension som tresårig.

Nu kørte han igen rundt på Falster og Østlolland, som han havde gjort for Brendstrup, men nu var det brødet og ikke pålægget, han solgte. Hver sommer kørte han på Marielyst og solgte brød til sommerbutikkerne. Det var en travl, men også meget spændende tid. Han mindedes jo sin tid som bydreng på Marielyst som ung, og i sommerferien hjalp jeg ham det meste af ferien. I begyndelsen syntes jeg, at det var spændende, men til sidst blev det træls ikke at have fri i ferien. En gang imellem i løbet af sommeren, regnede jeg alle fars fakturaer til forretningerne efter, så han kunne få en skilling mere, eller lige så tit aflevere en skilling til kunden.

Jeg opnåede i øvrigt selv at blive ansat på Fællesbageriet en kort periode, da jeg havde fået min realeksamen.

Ud af skolen

Jeg fik realeksamen i 1961, og jeg havde for længst fundet ud af, hvad jeg ville bruge den til, jeg ville i lære som radiomekaniker i Flyvevåbnet. Jeg havde, allerede i maj, sendt en ansøgning om optagelse i august. Alt var imidlertid optaget i august, men jeg blev indkaldt til en tre dages optagelsesprøve d. 9. august om morgenen på Flyvestation Værløse. Der stod i indkaldelsen, at man skulle møde udhvilet, så jeg indlogerede mig på Ungdomsherberget i Valby dagen før. Da jeg næste morgen stod på S-toget i Valby, stod der en ung mand, der så lige så forknyt ud, som jeg sikkert har gjort. Da jeg havde kigget lidt på ham, spurgte jeg ham, om han også skulle til Værløse til optagelsesprøve. "Det kan du

Her står jeg foran Kurths butik sammen med min "chauffør".

lige regne med", svarede han på københavnsk. Det var jo noget af et tilfælde, men jeg fandt en senere ven her, han hed Per. Vi var 18 til 20 deltagere, og det var et stort prøveprogram, vi skulle igennem. Noget af det første vi kom igennem, var en lægeundersøgelse på Militærhospitalet i København, og her blev de første par stykker sorteret fra, fordi de var farveblinde. Så gik det ellers slag i slag med prøver i matematik, engelsk og dansk. Der var psykotekniske prøver og en intelligensprøve. Vi vidste, at der ville blive sorteret mange fra, og som dagene gik, troede jeg mere og mere, at jeg ville blive én af dem. En af deltagerne havde en transistorradio med, som han selv havde bygget, og som snakken gik kunne jeg forstå, at de andre vidste meget mere om elektronik, end jeg gjorde. Som afslutning den sidste dag blev vi kaldt ind én og én. De første tre-fire stykker

kom slukøret ud og sagde, at de var dumpet, og så var det min tur. Kaptajnen sad med mine eksamenspapirer og prøveresultaterne foran sig. Han så alvorligt på mig og sagde: Ja, Deres engelsk karakterer og Deres prøve i engelsk er jo ikke så gode, men matematikken og resten af prøverne er så fine, at vi over forsøget. De er antaget, De kan begynde til februar næste år, før er der ikke plads". Der var kun tre mere, der blev antaget, Per var én af dem, men ham med transistorradioen dumpede. Der havde under prøverne ikke været ét eneste spørgsmål om elektronik, det skulle de nok selv lære os senere, blot grundlaget var i orden.

Nu skulle jeg have et halvt år til at gå. Jeg fik et job som arbejdsdreng på Fællesbageriet. Der gik dog ikke ret lang tid, så kom Kurth Brendstrup og spurgte, om ikke jeg kunne komme og hjælpe ham. Han

havde nu i et par år selv kørt rundt med salgsvognen, men han havde så meget gigt i hænder og arme, at det var for hårdt for ham, at bære noget. Jeg skippede Fællesbageriet og kørte med Kurth, det var næsten som i gamle dage, nu var det blot ikke far, jeg hjalp. Efter et stykke tid begyndte hans kone, Birthe, at køre, stadig med mig som hjælper. Senere endnu var det Birthes bror, der var slagtersvend, som fik jobbet som chauffør, men nu var det mig, der var sælgeren. Sådan fortsatte vi til jeg fyldte atten og fik kørekort, så jeg kunne klare det hele selv. Kurth betalte i øvrigt mit kørekort, som kostede den fyrstelige sum af 400 kr. inklusive motorcykelkort. Jeg solgte min knallert og købte en brugt Vespa scooter.

Det blev en kort karriere som salgschauffør, for jeg skulle jo begynde ved Flyvevåbnet d. 6. februar. Den sidste tur jeg kørte, blev ikke helt almindelig. Da jeg var i Gedser gik koblingen i bilen i stykker, så jeg måtte ringe efter en kranbil. Da vi havde fået varebilen, et folkevognsrugbrød, efter kranbilen, spurgte jeg redderen, om ikke vi kunne køre gennem Gedesby og Skelby hjem, for jeg havde lige to kunder mere der. Det kunne han sagtens, sagde han, og så blev spegepølser med videre afleveret standsmæssigt. Der blev grinet godt af mig, de vidste jo, at det var min sidste tur. Dagen efter sad jeg i toget mod København, på vej til en karriere i Flyvevåbnet, men det er en helt anden historie.

Jørn Christiansen blev født 12. januar 1944 i Gedser, og havde sin barndom og ungdom i Kraghave lige nord for Nykøbing. Få dage efter sin 18 års fødselsdag begyndte han i Flyvevåbnet en uddannelse som elektronikmekaniker. Den 31. januar 2004 blev han pensioneret efter 42 års tjeneste i Flyvevåbnet, det meste af tiden i Jylland, og han bor nu i Ringkøbing.

Årsberetning 2005

Til årsmødet 20. april 2006 på ”Landsbyen”, Våbensted.

Af Ole A. Munksgaard

Samfundets årsmøde for 2005 var henlagt til ”Bangs Have” i Maribo og traditionen tro blev aftenens indledende foredrag brugt som appetitvækker med henblik på årets ”større” tur, der i 2005 gik til Nordjylland inklusiv Læsø. Som foredragsholder var inviteret professor emeritus Bjarne Stoklund, hvis foredrag ”Saltsydning, skudehandel og sejlskibsfart. Kapitler af Læsøs historie” gav medlemmerne et bredt og velfunderet indblik i forholdene på Læsø specielt i perioden 1500 – 1800. - I modsætning til de seneste år var fremmødet set med bestyrelsens øjne fint, idet ca. 45 havde valgt at deltage. Formandens bekymringer i årsberetningen fra 2004 om de seneste års faldende fremmøde, synes hermed at have haft en effekt, hvilket bestyrelsen er glad for.

Efter foredraget og det obligatoriske kaffebord afholdtes generalforsamlingen under ledelse af tidligere formand Arne Heyn. Formandens beretning og regnskabet samt forslaget til nye love blev endelig godkendt efter første gang at være blevet fremlagt på generalforsamlingen i 2004. På trods af en forholdsvis sund økonomi blev kontingentet forhøjet fra 165 kr. til 175 kr., hvilket først og fremmest må ses på baggrund af ændrede forsendelsesomkostninger.

Generalforsamlingen afsluttedes med valg til bestyrelsen, hvor de 3 opstillede bestyrelsesmedlemmer modtog genvalg uden modkandidater. På posten som 2. bestyrel-

sessuppleant, hvortil der skulle være nyvalg, valgtes Kim Hansen, og Bent Munk Hansen valgtes som ny revisor. Formanden takkede i denne forbindelse henholdsvis Else Marie Vollesen og Gerda Hansen for deres indsats for Samfundet.

Uden for dagsordenen udnævntes Arne Heyn ved generalforsamlingens afslutning til æresmedlem. Arne Heyn blev takket for sit mangeårige virke for Samfundet i egenkab af såvel bestyrelsesmedlem som formand, samt for sit utrættelige arbejde for og med lokalhistorien på Lolland-Falster. Med et citat af Arne Heyn, hentet fra en portrætsamtale i den lokale presse i forbindelse med hans 80 års fødselsdag, karakteriserede formanden ham som ”et led i historien”. I sin takketale omtalte Arne Heyn sin store fornøjelse ved virket for Samfundet og lokalhistorien generelt, idet han afsluttede med at pointere, at der endnu er meget at tage fat på.

Af arrangementer for medlemmerne er der i 2005 blevet afholdt en tur til Korselitse, en temadag om Sakskøbing samt den obligatoriske ”større” tur; alle med et tilfredsstillende deltagerantal.

Afslutningsvis vil jeg gerne pointere, at Samfundet har haft et godt år. Derfor skal der her rettes en stor tak til medlemmerne samt de øvrige bestyrelsesmedlemmer for deres store og frivillige indsats for Samfundet.

Lolland-Falsters Historiske Samfund

Oprettet 27. juni 1912

ÆRESMEDLEMMER

Fhv. redaktør Verner Hansen, Maribo
Fhv. skoleinspekt. Arne Heyn, Nykøbing F.

BESTYRELSEN

Formand: Ole A. Munksgaard, Mågevej 8,
Langø, 4900 Nakskov, tlf. 54 94 81 43.
oam@c.dk

Næstformand: Palle Sørensen, Skolevej
1, Frejlev, 4892 Kettinge, tlf. 54 87 36 40.
Skolevej1@mail.tele.dk

Sekretær: Bjarne A. Madsen, Storemose-
vej 109, 4944 Fejø, tlf. 54 71 31 00
bam@km.dk

Ina Antonsen, Nykøbingvej 65, Nørre
Kirkeby, 4863 Eskilstrup, tlf. 54 43 64 28.
inboe@mail.tele.dk

Hans Christian Bendtsen, Klørvænget 3,
4970 Rødby, tlf. 54 60 15 14.

Heidi Pfeffer, Dronningensgade 27 A,
4800 Nykøbing F., tlf. 54 82 80 35.
post@lasa.dk

Frank V. Nielsen, Nørre Alslev Langgade
51, 4840 Nørre Alslev, tlf. 54 43 56 92.

Kasserer og suppleant
Elisabeth Schjerning, Lupinvej 64,
4873 Væggerløse, tlf. 54 13 63 53.
erik.schjerning@mail.dk

Suppleant
Kim Hansen, Vestensborg Allé 57,
4800 Nykøbing F., tlf. 54 82 35 33.
kimh@tdcadsl.dk

Revisorer

Henning Bjørn, Degneallé 14,
4990 Sakskøbing.

Bent Munk Hansen, Sønderhøj 20,
4871 Horbelev

Revisorsuppleant

Edel Kristoffersen, Ravnsborgvej 1,
4943 Torrig L

Redaktionsudvalg

Heidi Pfeffer, Ole A. Munksgaard,
Bjarne A. Madsen og Frank V. Nielsen.

Arrangementsudvalg

Ole A. Munksgaard, Palle Sørensen,
Ina Antonsen, Frank V. Nielsen, Hans
Chr. Bentsen og Elisabeth Schjerning.

PR-udvalg

Hans Christian Bentsen, Ina Antonsen
og Heidi Pfeffer.

Tilsyn med mindesten

Frank V. Nielsen og Palle Sørensen.

Repræsentantskabet for Institutionen
Statsminister C. D. F. Reventlows Minde
Ina Antonsen.

Bestyrelsen for Lolland-Falsters
Stiftsmuseum
Ole Munksgaard.

Se også Lolland-Falsters Historiske Samfunds hjemmeside:

www.lollandfalstershistorie.dk

Love for Lolland-Falsters historiske Samfund

§ 1.

Samfundets formål er at vække og fremme den historiske interesse ved at værne om Lolland-Falsters historiske minder og synliggøre landsdelens historie. Samfundets hjemsted er Mariibo.

§ 2.

Formålet søges opnået gennem udgivelse af en årbog og andre historiske publikationer samt, for så vidt de økonomiske midler er til stede, ved afholdelse af offentlige møder med foredrag rundt i landsdelen, udflugter m.v.

Endvidere er det et formål at søge rejst og vedligeholdt mindsten over historiske personer og steder.

Samfundet ønsker et samarbejde med lokalhistoriske arkiver og museer og ønsker om muligt at støtte lokalhistoriske aktiviteter på Lolland-Falster.

§ 3.

Kontingentet fastsættes på generalforsamlingen. Alle medlemmer modtager gratis samfundets årbog mod betaling af forsendelsesomkostninger.

§ 4.

Samfundets bestyrelse består af 7 medlemmer, hvoraf 4 vælges i lige årstal og 3 i ulige årstal. Bestyrelsesmedlemmerne vælges ved simpelt flertal for 2 år ad gangen. Desuden vælges 2 bestyrelsessuppleanter, hvoraf 1 afgår hvert år. Der vælges ligeledes 2 revisorer samt 2 revisorsuppleanter, hvoraf halvdelen afgår skiftevis hvert år.

Bestyrelsen konstituerer sig efter hver generalforsamling med formand, næstformand, kasserer og sekretær, og disse udgør samfundets forretningsudvalg. Bestyrelsen vælger en redaktør af årbogen i eller uden for sin midte. Kasseren kan ligeledes vælges i eller uden for bestyrelsens midte.

Bestyrelsen nedsætter udvalg til at arbejde med samfundets aktiviteter, således redaktionen af årbogen, arrangementer, medlemshvervning

med mere. Bestyrelsen kan om nødvendigt vælge interesserede medlemmer til udvalgene.

§ 5.

Generalforsamlingen indkaldes via meddelelse gennem dagspressen eller ved direkte indbydelse, hvilket sker mindst 14 dage før generalforsamlingens afholdelse. Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, skal være formanden (bestyrelsen) i hænde mindst 1 uge for generalforsamlingen.

Den årlige generalforsamling afholdes i april måned. På denne aflægger bestyrelsen (formanden) sin beretning om samfundets aktiviteter i det forløbne regnskabsår, der løber fra 1. april til 31. marts samt kassereren fremlægger det reviderede regnskab. Endvidere afholdes valg af bestyrelsesmedlemmer, bestyrelsessuppleanter, revisorer og revisorsuppleanter.

På generalforsamlingen fremlægges en orientering om samfundets kommende aktiviteter, som udsendes til medlemmerne.

Ekstraordinær generalforsamling kan indkaldes, når bestyrelsen finder grund til dette. En ekstraordinær generalforsamling skal indkaldes, når mindst 25 medlemmer skriftlig kræver dette, således at den ekstraordinære generalforsamling afholdes senest 1 måned efter at kravet er rejst.

Alle afgørelser på generalforsamlingen træffes ved simpelt stemmeflertal. Vedtagelse af ændringer af lovene og om samfundets opløsning skal dog finde sted på 2 umiddelbart på hinanden følgende generalforsamlinger. Tidsrummet mellem de 2 generalforsamlinger skal være mindst 14 dage og bekendtgørelse om generalforsamlingerne skal sendes til medlemmerne.

Ved beslutning om samfundets opløsning bestemmer den siddende generalforsamling, hvad der skal ske med de midler, som samfundet måtte være i besiddelse af.

Lovene således vedtaget på generalforsamlingerne den 13. maj og den 2. juni 1986, den 22. april 1993 og senest den 20. april 2004 og den 12. april 2005.

Person- og stednavneregister

A		D	
Albuen	90	Danmark	5ff., 19ff., 83ff.
Alexios I. Komnenos	9	Dnepr	12ff.
Alt Lübeck	10	Drachmann, Henrik	120
Andersen, Asta	32	Dupont, lærer	118ff.
Andersen, Casper	54	E	
Andersen, doktor	56	England	5ff., 20ff.
Andersen, fisker	90	Erik Ejegod	9
Andersen, J. P.	68	Ernst, J. C.	77
Andersen, Leif	32	F	
Andersen, Thor	102	Falster	5ff., 19ff., 61
Arborg, Aksel	29	Fejøl	84ff.
Askøl	84ff.	Femern Bælt	84ff.
Askøl Sydstrand	86	Femøl	84
B		Flintinge	56
Bagdad	6, 11	Fog, Hakon	32
Bandholm	83, 86ff.	Fog, Mogens	33
Benson, fru.	102	Frederiksen, pastor	54
Bergstedt, lektor	118ff.	Fries, Christian	35ff.
Bering, Peter	61	Friis, Carl	72
Berner, Harald	54	Friis, Jørgen	55
Best, Werner	44	Friis, Karl	55
Birket	39	Frisch, Hartvig	47
Boesen, O.	88	Fugl-Meyer, Gunvor	28ff.
Bollesen, Bolle	12	Fugl-Meyer, Helge	31
Boris, fyrste	6, 7	Fuglse Kirke	62ff.
Brendstrup, Kurth	101, 114ff., 127ff.	G	
Brix, Carl Otto	43	Gammel Kirstineberg	94, 121
Brødstrup, Frits	87	Gedser	20, 33, 39, 92
Buhl, Vilhelm	43, 47	Gedser Odde	22, 39
Busch-Jensen, Niels	45	Gerlow, Maud	37
Busk, Thøger	28, 30, 33	Glahn, Henrik Christoffer	61ff.
Byzantinske Rige, Det	5	Glahn, Otto Michael	61, 66
Bøgh, doktor	56	Gleb, fyrste	6, 7
Bøtøl	32ff., 39	Grove, Jacob Sehested	46ff.
Bøtøl flyveplads	34	Grænge	52, 54
Baarsby, Helge	36	Grænge Mølleby	56
C		Guldborgsund	84, 113ff.
Casmose, adjunkt	117	Gundslevmagle	5ff.
Christensen, Carl	101ff.	Gundslevmagle Mark	8
Christiansen, Anton	96	Gyldenbjerg Kirke	62ff.
Christiansen, Einer	96	H	
Christiansen, Finn	92ff.	Haderslev	26
Christiansen, Gerda	97	Hansen, A. E.	46
Christiansen, Jens Erik	19	Hansen, J. Th.	69
Christiansen, Jørn	92	Hansen, Laurits	102
Christiansen, Laura	92	Hansen, Marie	54
Christiansen, Peder	8	Hansen, Mogens Anton	35
Christiansen, Robert	92ff.	Hansen, Otto.	51
Christiansen, Svend	97	Hansen, Ove	55
Christiansen, sadelmager	52	Hansen, pastor	58
Christoffersen, Hans Christian	52	Hansen, Sigvald	55
Christoffersen, Jørgen	52	Hansen, V.	69
Christoffersen, Karen	52	Hansen, V. Juul	56
Christoffersen, smedemester	78	Hansen, Valdemar	54
Clausen, Brødrene	54ff.	Hansen, Øjvind	54
Clausen, Aage	56, 58		
Cypem	10		

Harhøjen	94, 121
Hasselø	21ff., 39
Heltberg, Romana	24ff.
Henriksen, smed	72
Herholdt, J. D.	61
Himmeler, reichfører	38
Hjortshøj, malermester	85ff.
Holeby	85ff.
Holm, Jørgen	55
Holm, murer	56
Holm, smed	57
Holst, H. J. H.	72
Horbelev	95
Horslunde	39
Hvid, købmand	102
Hækkerup, Hans	47
Hæstrup, Jørgen	40
Høj, snedkermester	56

J

Jacobsen, Einar	46
Jacobsen, Frode	45ff.
Jacobsen, Vibeke	46
Jakobsen, Frede	56
Jakobsen, førstelærer	88
Jakobsen, Karl	56
Jensen, Alfred	87
Jensen, fru.	102
Jensen, gartner	51, 56
Jensen, Helmer	102
Jensen, Karl	56
Jensen, Oluf	52
Jensen, Poul Valentin	90
Jensen, Rasmus	54
Jensen, smedemester	102
Jensen, Valdemar	72
Jensen, Verner	56
Johnsen, Helge	26
Jorsalfar, Sigurd	12
Jørgensen, Jørgen	6, 101
Jørgensen, Robert	60

K

Kalvehave	65
Kappel	34ff.
Karleby Kirke	63
Katolsk Kirke, Nakskov	62ff.
Kerteminde	11
Kiev	6, 10
Kinze, Carl Chr.	83
Kippinge	5ff.
Kippinge Gammelby	7
Kippinge Kirke	62ff.
Knud den Hellige	14
Kokholm, Einar	124
Konstantinopel	5ff.
Krag, Anne Hedeager	5
Krag, Heinz	88
Kraghave	92 ff.
Kristensen, Knud	49
København	20ff., 26, 31, 57
Kaare, Peter	53

L

Ladby	12
Langeland	10
Larsen, Holger J.	36, 38
Larsen, Kristian	112
Larsen, snedker	56
Larsen, Vibeke	112
Lauritsen, Robert	54ff.
Lippmann, Ole	38
Lise, Hans	56
Lise, Holger	56
Lise, Rasmus	56
Lolland	19ff., 61
Lolland-Falster	46, 83ff.
London	20, 24
Lunding, ritmester	20, 27
Lungholm	82
Lübeck	27

M

Madsen, Alfred	51
Malmros, elektriker	102
Marckmann, kaptajnøjtnant	22
Maria, Jomfru	7, 11
Maribo	20, 25ff., 39
Maribo amt	43ff.
Marielyst	31ff., 103, 114, 128
Marrebæk	39
Maslocha, Lucjan	27ff., 36
Mathiasen, sognerådsformand	110
Miklagard	5, 12
Mogensen, Anna Louise	24
Mogensen, Jørgen	24
Mogensen, Knud	24
Mogensen, Lone	28
Moltke, Agnar	33
Moltke, F. V.	33
Møller, John Christmas	45
Møller, Peter	51
Møn	22, 34
Møns Klint	34

N

Nagelsti	56
Nakskov	20, 25ff., 39, 46ff., 89
Nakskov Fjord	84
Nakskov Kapel	62ff.
Nakskov Kirke	61ff.
Neden Toreby	56
Nedza, Wilhelm	25
Nellemann, Georg	24
Nicolaus, St.	7, 11
Nielsen, Christian	87
Nielsen, Ernst	102
Nielsen, Georg	85, 87
Nielsen, Jens	54
Nielsen, Jørgen	86
Nielsen, Margit	87
Nielsen, Reinholdt	86
Nielsen, Sigurd	120
Nordfalster	14ff., 25
Nybølle Hede	39
Nykøbing F.	20, 27, 29, 43, 50, 92ff.
Nyord Kirke	63

Nysted	57, 65
Næsby strand	90
Næstved	36, 57
Nørre Vedby	64
O	
Odbierzychleb, Franz	25ff.
Orda, Stanislaw	29
Orehoved	64
P	
Pancke, Günther	38
Pandebjerg	69
Pedersen, Herman	111
Pedersen, Klara	111
Petersen, Albert	81
Petersen, Hans	78
Petersen, Johan	65
Petersen, Marius	56
Polen	24ff.
Poulsen, Hilbert	102
R	
Raben-Levertzau, F. C. O.	66
Radsted	25
Radsted Kirke	62ff.
Rasmussen, Aksel	56
Rasmussen, Arnold	51
Rasmussen, Bernhard	54
Rasmussen, C. A.	90
Rasmussen, Eilif	126
Rasmussen, Ejner	54
Rasmussen, Georg	60
Rasmussen, Henrik	55
Rasmussen, Johs.	56
Rasmussen, Karl	56
Rasmussen, Th.	92, 99
Ravnsby	39
Reinhardt, J. Th.	89
Reventlow, Lucie Haugwitz Hardenberg	66
Romme, Bjame	92ff.
Romme, Bo	92
Romme, Evald	101
Romme, Karen	101
Rosenkrantz, Anna	72
Rosenkrantz, Jørgen	72
Rosenlund	53
Rusland	6ff., 14, 92
Rykkerup	57
Ryvangel	28
Rødby	27
Rødby Havn	35, 39
Raagø	84
S	
Sakskøbing	25ff., 88
Samson, Lars	121
Scavenius, Erik	44
Schmidt, Karl	56
Siboska, mesterbryder	122
Sidor, Edward	27ff.
Sidor, Marion	25ff.
Sildestrup Strand	31
Skaftø, Flemming	120, 124
Skaftø, Jørgen	50
Skaftø, Marius	55
Skaftø, Preben	124ff.
Skalka, Edward	25, 28
Skou, Frede	56
Skou, Thyge	56
Skou, Verner	56
Skov, Harald	56
Slemminge	50
Slemminge Kirke	61ff.
Smed, Christian	56
Smidth, Philip	64
Sokolski, Adam R.	25ff.
Stang, lærer	53
Steen, Jens Christian	99
Steffensen, malermester	56
Storck, Hermann Baagøe	69
Strange, skomager	54
Suhr, Frederik	52
Sverige	11, 20, 28
Svinø	65
Sydsjælland	34, 36, 65
T	
Tesdorpf, Edw.	69
Thing, Børge	48
Thomsen, Finn	120
Tillisch, Palle	28
Toreby	50ff.
Torkildstrup	11
Truelsen, Svend	20
Tyskland	19ff.
Tårs	34, 39, 87
Tårs Skovby	88
Tårs Vig	88
V	
Vantore Kirke	62ff.
Venstermann, Torkild	11
Vester Blands	84
Vester Kippinge	7
Vestermark	87
Vesteuropa	5
Vestsjælland	34
Vigsnæs Vig	86
Vladimir, Fyrste	6
Volga	12ff.
Vyzgorod	6
Væggerløse	32
Vålse	5ff., 77
W	
Wibolt, købmand	56
Wiestrup Glie	56
Winkel, P.	21, 23
Ø	
Øster Kippinge	7
Øster Toreby	56ff.
Østersøen	84, 114
Østeuropa	12
Å	
Århus	38

